ברכת אברהם

זאת הברכה אשר הֻבָאת

לכבוד

מו"ה **אברהם ברלינר** נ"י

ביום מלאת שבעים שנה לחייו המקֻדשים לחכמת ישראל

מאת

תלמידיו וידידיו ומוקירי שמו

על ידי

אהרן פריימאנן ומאיר הילדעסהיימער.

ברלין

בדפוס צבי הירש בר' יצחק איטצקאווסקי.

תרס"ג.

בקורת כתב יד אחד.

מאת

שלמה באבער.

בין אוצרות הספרים הנמצאים בתבל מתנוסס לתהלה גם עקר הספרים בבית המדרש דק״ק אשכנזים בעיר המהוללה לונדון, כי גם שם נמצאים הרבה כתבי יד וביניהם נמצא קובץ נומר 6 אשר נקבצו בו שמנה ספרים יחד, והשמיני הוא „פירוש אלפביטין״ כולל פירוש לפיוטים ארמיים לחג השבועות, מיוסדים על סדר א״ב ולכן נקראים הפיוטים „אלפביטין״ וכבר מצינו בריש מדרש חזית (אות ז׳) הדין פייטנא כד עביד אלפא ביתא, ובקה״ר פ״א פסוק ונתתי, הדין פייטנא כד עביד אלפביתין, וכן עוד שם פ״ז פסוק טוב אחרית אילין אמרין מזמורין ואילין אמרין אלפבטרין, פי׳ בל״י ורומי שיר מיוסד ע״פ אלפא ביתא כמו שהביא המוספי בערך אלפביתא.

והנה בהכתב יד לא נרשם שם המפרש להפיוטים ההם, ובספר אגור מה״ר שמואל גמע אשר הוצאתי לאור (ברעסלוי תרמ״ח) הבאתי בפתח דבר צד 4 כי החכם הרי״ל דוקעס העיר באוצר נחמד מחברת שניה (תרי״ז) דף קצ״ט שבבית המדרש אשר בלונדון נמצא כתב יד ובהקובץ הזה נמצא פירוש של הפיוט „ארעא רקדא״ (לא על הפיוט הזה לבד נמצא שם הפירוש רק עוד על הרבה פיוטים ארמיים לחג השבועות) ולא נרשם שֵם המחבר מהפירוש, ולדעתו מחבר הפירוש הזה הוא בעל שבלי הלקט רבינו צדקיהו ב״ר אברהם הרופא ז״ל, ומני אז אשר קראתי הדברים האלה כלתה נפשי לראות את גוף הכ״י ולשום עיני בו, ובודאי נמצאים בהפירוש הזה דברים טובים ומועילים, באשר רבינו צדקיהו הולידם, ונתחבר זה כשבע מאות שנה, אבל לא עלתה בידי להשיג הכ״י בתורת שאלה, כי אין ברשות הראשים מבית האוצר לשלוח כתבי יד מן הבית החוצה ומעתיק לא היה לי. ועתה מצאתי מעתיק מומחה והעתיק הפירוש הזה בעדי, ואי״ה אוציא הפירוש הזה עם הערות ממני לאור עולם.

אם הפירוש הזה הוא באמת מבעל שבלי הלקט אביא בקצרה מה שכתבתי בהקדמה לס׳ שבלי הלקט השלם אשר הוצאתי לאור (ווילנא תרמ״ז). רבינו צדקיה

בר׳ אברהם הרופא ממשפחת הענוים חי בעיר רומי בהתחלת מאה הראשונה לאלף הששי, והיה לו (להר׳ צדקיה) אח ושמו ר׳ בנימין והזכירו פעמים רבות בספרו (א) ולר׳ אברהם אביו של בעל שבלי הלקט היה אח ושמו ג״כ ר׳ בנימין, והזכירו רק פעם אחת בכל הספר ויכנהו ר׳ בנימין דודי, ולזה ר׳ בנימין דודו היו שלשה בנים גדולי ישראל, שם האחד ר׳ יהודה (ב), והוא היה גם אחד מרבותיו של בעל שבלי הלקט ומזכירו בשם מורי ר׳ יהודה אחי שני, והכונה במלות „אחי שני״ בן דודי (געשוויסטערקינד). ושם בנו השני (של ר׳ בנימין) הי׳ ר׳ צדקיה, ומזכירו בלשון ר׳ צדקיה ב״ר בנימין אחי שני, ולפעמים נמצא שיכנהו „אחי״ לבד בלי מלת „שני״ לכונה זו כמו בשבלי הלקט ח״ב כתב יד סי׳ מ״ז. ועוד בן שלישי הי׳ לדודו ר׳ בנימין ושמו ר׳ משה, ובשבלי הלקט ח״ב כ״י סי׳ ח׳ וסי׳ י״ח הביא ר׳ משה אחי, וגם שם הכונה אחי שני.

והשלשה בנים האלה של דודו ר׳ יהודה מזכיר גם בפירושו להפיוטים ההם. את הראשון ר׳ יהודה הביא בפיוט ד׳ (אות ע׳), מפי ר׳ יהודה אחי שני, וכן עוד שם (אות ר׳) ור׳ יהודה אחי שני נרו פירש, וכן בפיוט ז׳ (אות ז׳) ור׳ יהודה אחי שני זצוק״ל (ג) פירש.

ואת השני ר׳ צדקיה הביא בפיוט ג׳ (אות ע׳) ואחי ר׳ צדקיה נרו דקדק בלשון הזה ופירש [הוא כמו ואחי שני], וכן בפיוט ו׳ (אות ט׳) כמו שפירש אחי ר׳ צדקיה נרו, וכן בפיוט י׳ (אות מ׳) ור׳ צדקיהו אחי נרו פירש, בכלם „אחי״ הוא כמו „אחי שני״.

והשלישי ר׳ משה הביא בפיוט ו׳ (אות צ׳) ופי׳ ר׳ משה אחי זצ״ל וכן בפיוט י״ג (אות ט׳) ור׳ משה אחי נרו פירש.

גם הביא בפיוט ו׳ (אות ש׳) ור׳ דניאל נ״ע פירש בשם הר׳ בנימין בן הר׳ משה זצ״ל הוא בן הר׳ משה הנ״ל.

גם הבאתי בהקדמה לשבלי הלקט (דף ח׳) אחד מרבותיו של בעל שבלי הלקט היה הר׳ נתן והביאו בספרי סי׳ ק״פ עיין בהקדמה שם הערה קס״א, וגם

(א) ונמצא ממנו סליחות שקולות במשקל תנועות כגון אבות עולם אמת אולם שהביא הרשד״ל במבוא למחזור כמנהג רומא (דף כ״ב) שנמצא במחזורים כ״י ונדפסה באשמורת הבקר, וחתום בנימין בר׳ אברהם העניו, גם במחזור כ״י במנחה ליו״כ על סליחות בת עמי לא תחשה כתוב להר׳ בנימין זלה״ה מן הענוים איש רומי, וכן בנעילה, כתוב סליחות לתפלת נעילה להר׳ בנימין זלה״ה דלימנצי (הכונה Delli Mansi והוא כמו הענוים) ובסליחה אחרת כ״י חתום בנימין בר׳ אברהם הרופא, ועיין בנחלת שד״ל בלוח הפיוטים צד 19 הביא עוד הרבה פיוטים ממנו.

(ב) הוא הנקרא גם ר׳ יהודה העניו על שם משפחתו, והוא שאל מן רבינו אביגדור הכהן, וחיבר פירוש על ס׳ הלכות להרי״ף, פי׳ על מסכת שקלים נדפס בש״ס ווילנא, וכן חיבר ה׳ שחיטה וה׳ טריפות כמובא בס׳ אור החיים סי׳ 479, ונמצא ממנו זולת לשבת פ׳ שקלים התחלתו אעירה שחר להגיד בהגיוני, הובא בס׳ „סינאגאגאלע פאעזיא״ לצונץ צד 471.

(ג) אין ספק שהי׳ כתוב נרו, והמעתיק הציג זצוק״ל.

בפירושו לפיוט ג׳ (אות ב׳) הביא מפי מורי ר׳ נתן זצ״ל. והוא ר׳ נתן ב״ר מנחם ובעל שה״ג אות צ׳ סי׳ 9 הביא ורבו של בעל שבלי הלקט הי׳ ר׳ נתן ב״ר מנחם כמו שתראה בהגהתו בנמוקי הרי״ד הבאתיה בקונטרס פני דוד פ׳ משפטים אות ג׳ עכ״ל.

עוד הביא את מוריו בפי׳ להפיוטים אבל בספרו שבלי הלקט לא הזכירם, האחד הוא: הר׳ דניאל, פיוט ג׳ (אות ת׳) ומורי ר׳ דניאל היה אומר. פיוט ד׳ (אות ש׳) ומורי ר׳ דניאל פירש. פיוט ו׳ (אות א׳) ר׳ דניאל נ״ע פירש. עוד שם (אות ח׳) ור׳ דניאל נ״ע פירש. עוד שם (אות ש׳) ור׳ דניאל נ״ע פירש בשם הר׳ בנימין בן הר׳ משה זצ״ל. פיוט ז׳ (אות ג׳) זה פי׳ ר׳ דניאל בשם הר׳ בנימין נ״ע. עוד שם (אות כ׳) ור׳ דניאל פי׳ בשם הר׳ בנימין נ״ע. עוד שם (אות צ׳) ור׳ דניאל נ״ע פירש. ולא נודע לי מי הוא ודורשי רשימות לא הביאו.

ומורו השני הוא הר׳ יואב. והביא בפיוט ג׳ (אות מ׳) ומפי מורי ר׳ יואב נרו שמעתי, ואין לברר בבירור מי הוא, כי נמצא ר׳ יואב ב״ר בנימין אשר נמצאים ממנו פיוטים במחזור רומא כתב יד, ולדעת צונץ הוא מחכמי רומא באמצע המאה הראשונה לאלף הששי, עיין בספרו ל״ג דס״פ צד 490 ועמודי העבודה צד 80. וגם יש עוד שני הר׳ יואב בר׳ דניאל ונמצא ממנו סליחה במחזור רומא כ״י וחי ג״כ במאה הראשונה לאלף הששי, עיין צונץ שם צד 366 ועמודי העבודה צד 81. ויש עוד שלישי ר׳ יואב ב״ר יחיאל, הוא ג״כ מחכמי רומא במאה הראשונה לאלף הששי ונמצא ממנו הרבה פיוטים. עיין צונץ שם צד 501 ובעמודי העבודה שם ונחלת שד״ל בלוח הפיוטים צד 28. גם נמצא ר׳ יואב בר׳ נתן בר׳ דניאל, עיין נחלת שד״ל שם צד 29 גם במבוא שלו למחזור כמנהג רומא דף כ״ג.

עוד נמצא כי מזכיר בפירושו להפיוטים פיוט י״א את הר׳ מרדכי בר׳ בנימין וז״ל מפי ר׳ מרדכי בר׳ בנימין נ״ע. ולא נודע לי אם במה שהביא בן הר׳ בנימין כוון לאחיו (של בעל שבלי הלקט) או לדודו אחי אביו (של הר׳ צדקיה) והר׳ מרדכי בר׳ בנימין חיבר סליחות: אוי נא לי כי נוסף יגון על מכאובי, גם הסליחה אוי נא לי מיום פקודת כאשר הביא צונץ בספרו ל״ג דס״פ צד 366 וכן הובא בנחלת שד״ל לוח הפייטנים צד 52 ועמודי העבודה צד 197.

עוד הביא בפירושו פיוט י׳ בהתחלתו, גיירון פי׳ מנאפין וכן פירש ר׳ שמואל זצ״ל באלף המגן בגרות בא גרות בא זמן הזנות ע״כ, והוא הר׳ שמואל ב״ר יעקב גמע ז״ל אשר חי במאה התשיעית לאלף החמישי והוא חיבר ספרו „אגור״ כולל הקדמה וקצת הוספות על ספר הערוך אשר הוצאתי לאור ונדפס בס׳ עטרת צבי ליום מלאת שבעים שנה להחוקר הר׳ צבי הירש גרעטץ (ברעסלוי תרמ״ח) ושם בפתח דבר צד 4 הבאתי כי החכם הרי״ל דוקעס כתב באוצר נחמד מחברת שניה (תרי״ז) דף קצ״ט כי בביה״מ אשר בלונדון נמצא כתב יד ונמצא שמה פירוש על הפיוט ארעא רקדא (באמת נמצא שם פירושים על הרבה פיוטים ארמיים והוא הפי׳ אשר אוציא אי״ה לאור) ולא נרשם שם המחבר מהפירוש והוא מבעל שבלי הלקט

ומזכיר שמה את הר׳ שמואל גאמא עכ״ל. ומה שמכנה הרב בעל שבה״ל בפירושו את הספר בשם „אלף המגן״ העירותי שם בפתח דבר כי בהקדמה לפני השיר אשר שר הר׳ שמואל גמע כתב הסופר תחילתו „אלף המגן תלוי עליו״ ר״ל כי בתחלתו מתחיל במלות אלף המגן תלוי עליו היינו כי הר׳ שמואל גמע תלה אלף המגן בהוספות שלו על הערוך, וכן נמצא בהקדמתו „ערכתי משפט אלף המגן תליתי עליו״, ובעבור זה מכנה בעל שבלי הלקט את הספר מר׳ שמואל גמע בשם „אלף המגן״.

בפירוש זה מבעל שבה״ל הובא גם רבינו סעדי׳ גאון פיוט י״ב (אות ז׳). רבינו גרשום בפיוט ח׳ (אות ח׳) והוא רבינו גרשום מאור הגולה. מנחם בן סרוק בפיוט י״ב (אות פ׳). רבינו שלמה פיוט ג׳ (אות ת׳) וכוון לרש״י ז״ל והוא בפירושו שה״ש ז׳ ה׳.

ועתה אביא שמות הספרים המובאים בפירושו זה. אבות דר׳ נתן, פיוט א׳ (אות ר׳); אגדת רות, פיוט י״ג (אות י׳): אגדת חזית, פיוט ג׳ (אות ל׳), עוד שם (אות מ׳). עוד שם (אות ע׳). עוד שם (אות פ׳). פיוט ה׳ (אות ג׳): אגדת שמואל, פיוט ד׳ (אות ע׳): אגדה (סתם), פיוט א׳ (אות ד׳). עוד שם (אות ט׳). פיוט ד׳ (אות ש׳). פיוט ז׳ (אות ג׳). פיוט ח׳ (אות א׳). עוד שם (אות צ׳). פיוט י״א (אות ש׳): איכה רבתי, פיוט י״א (אות כ׳): בראשית רבא, פיוט ד׳ (אות ג׳). עוד שם (אות ז׳). פיוט ג׳ (אות ד׳). עוד שם (אות ס׳). פיוט ד׳ (אות א׳). עוד שם (אות פ׳). עוד שם (אות צ׳). פיוט ה׳ (אות א׳). עוד שם (אות ג׳). פיוט ז׳ (אות ג׳), עוד שם (אות ז׳). פיוט י״א עוד שם. פיוט י״ב (אות א׳). פיוט י״ג (אות ז׳) עוד שם, עוד שם, עוד שם (אות פ׳): במדבר רבה, פיוט ג׳ (אות פ׳) והוא מיוסד על לשון האגדה ויהי ביום כלות משה וכו׳ ונמצא האגדה שהביא במדרש במ״ר פי״ב אות ד׳ אבל אין ספק כי מקור אחר הי׳ לפניו כי את המדרש במ״ר לא הביא גם לא בספרו שבלי הלקט: ברייתא דר׳ אליעזר (הוא פדר״א), פיוט א׳ אות ס׳: גמרא (בבלי) הביא הרבה פעמים ולא ציין רק הפרק ובהערות שלי הצגתי מראה מקומות מכל מאמר ומאמר: גמרא ירושלמי פיוט ג׳ (אות ל׳). פיוט י״א (אות ט׳) סוף פיוט י״ג: ויקרא רבא, פיוט ד׳ (אות ב׳). פיוט ה׳ (אות פ׳), פיוט ו׳ (אות ז׳). עוד שם (אות ח׳). עוד שם (אות ק׳). עוד שם (אות ר׳). עוד שם. פיוט י״ב (אות א׳). עוד שם (אות פ׳). עוד שם (אות צ׳). גם הובא סתם יש מפרשים. פיוט ג׳ (אות ו׳), עוד שם (אות י׳). פיוט ד׳ (אות י׳). פיוט ו׳ (אות א׳): משנה הובא בהרבה מקומות: מדרש השכם פיוט ד׳ (אות ד׳). עוד שם (אות ק׳): מחזור בהתחלת הפירוש. גם בשבלי הלקט הביא „מחזורים״ „מחזורים ישנים״, וגם חכמי התוס׳ הביאו מחזור שהי׳ לר״ת עם פסקי דינים, עיין תוס׳ ברכות ל״ז ע״א ד״ה הכוסס ור״ת הגיה במחזור שלו, וכן רבינו שמחה תלמיד רש״י ז״ל חיבר מחזור וויטרי: סדר עולם, פיוט ו׳ (אות כ׳): מס׳ סופרים פיוט ה׳ (אות ל׳): סידורין. פיוט ג׳ (אות מ׳) ובסידורין המצויין אצלינו כתוב, ובמקצת סידורים כתב. עוד שם (אות פ׳) ויש סידורים שכתוב בהן. עוד שם (אות צ׳). עוד שם (אות ש׳). פיוט ד׳ (אות א׳). פיוט ה׳ (אות א׳). פיוט ו׳ (אות ג׳). עוד

שם (אות צ׳). פיוט י״א, פיוט י״ג. וגם בשבלי הלקט סי׳ ק״ל, ק״פ, רפ״ז, הביא סידורין. הערוך הביא בפיוט ז׳ (אות ה׳) ונראה בהרבה מקומות כי ספר הערוך היה מונח לפניו: פסיקתא. פיוט א׳ (אות ה׳). פיוט י״א (אות א׳). פיוט י״ב (אות ז׳). פיוט י״ג בסופו. ובכל המקומות כיוון לפסיקתא דר״כ שהוצאתי לאור: תוספתא. פיוט י״א בהתחלתו. עוד שם. עוד שם (אות ש׳): תורת כהנים. פיוט י״א: תרגום בהרבה מקומות: תרגום ירושלמי. פיוט א׳ (אות ו׳). עוד שם (אות ס׳). עוד שם בסופו. פיוט ב׳ בסופו. פיוט ג׳ (אות ו׳) עוד שם (אות מ׳). עוד שם (אות ק׳). פיוט ד׳ (אות א׳). עוד שם (אות ה׳). פיוט ה׳ (אות ט׳): תרגום רב יוסף. פיוט ג׳ (אות ח׳): תנחומא. פיוט ד׳ (אות ח׳). פיוט ו׳ (אות ג׳). עוד שם (אות ג׳). עוד שם (אות כ׳). עוד שם (אות ש׳). פיוט ח׳ (אות ח׳). פיוט י׳ (אות פ׳). פיוט י״ג (אות ח׳) בכל המקומות כיוון לתנחומא הנדפס מכבר כמו שרשמתי בהערות שלי.

עתה אביא דרכו של המפרש הזה. את הפייטן הארמי מכנה „מתורגמן״ כי הפיוטים הארמים נאמרו להמון העם מאת בעל המתורגמן, והם מעורבים בדברי אגדה, ולפני המפרש בעל שבה״ל היו נוסחאות שונות בהפיוטים הארמיים כמו שתראה פיוט א׳ (אות א׳ ואות ה׳) ויש ספרים שכתוב בהן. פיוט ב׳ (אות ג׳) וברוב ספרים כתוב כו׳ ובסידורין המצוין אצלינו כתוב: פיוט ג׳ (אות ז׳ ואות ע׳) ובקצת ספרים כתוב: פיוט ג׳ (אות מ׳), ובמקצת סידורים כתוב, עוד שם ויש סידורים שכתוב בהן. פיוט ו׳ (אות מ׳) הביא ס״א והוא ר״ת ספר אחר או ספרים אחרים, וכן היה לפניו מחזור כמנהג צרפת, ובפיוט ה׳ (אות י׳) הביא והצרפתים אומרים כו׳ ומפרשין כו׳ וקשה לי לפרש כן. וכן לא ישרו בעיניו איזה נוסחאות בפיוטים וכתב פיוט א׳ (אות ט׳) והאומרין אנן אנפרוסין, אינם יודעים מה אומרין, וכן פיוט ב׳ (אות ו׳) והקורא טעות בידו. ובפיוט א׳ (אות ה׳) הביא ויש ספרים שכתוב בהן... והראשון צח. בפיוט ב׳ (בסופו) ובפיוט ג׳ (אות ע׳) כתב וזה הלשון נראה לי עיקר. פיוט ג׳ (אות מ׳) כתב והאומר . . . טעות הוא ואין הלשון מוכיח כן. פיוט ו׳ (אות ח׳) והאומר למומי טעות הוא בידו.

כפי הנראה היה מהיר בלשונות וגם שפת יוני היה מבין, כמו שתראה בפיוט א׳ בהתחלת פירושו כתב והוא לשון יון אלפביטא. פיוט ב׳ (אות א׳) אורנוס פי׳ שמים בל״י. עוד שם גינוס פי׳ מיוחס בל״י. פיוט ה׳ (אות ג׳) תיאור ל״י אלוה. פיוט ו׳ (אות ט׳) והם כלי זיין בל״י... הלשון מיסטר לא נתברר לנו על נכון מה הוא בל״י. עוד שם והוא לשון יון חרב מכירא. פיוט ו׳ (אות ד׳) קירוס אדון בל״י. פיוט ח׳ (אות ח׳) קירוס אדון בל״י. קוזמוס עולם בל״י. פיוט י׳ (אות ד׳) ל״י דולוסי. עוד שם (אות פ׳) ובל״י נקרא הכוס פיילי. פיוט י״ב (אות א׳) תנסיא מיתה בל״י. עוד שם אתנסיאה עולם שאין בו מות והוא ל״י. פיוט י״ב (אות ת׳) ובל״י חולי הקרב העליון הוא האסטומכוס נקרא איתוניבא.

וכן הביא הרבה מלות שהן לשון לעז, כמו פיוט א׳ (אות ד׳) פורפורן לשון לעז פורפור. עוד שם (אות ס׳) אפולוגוס פי׳ מליץ יושר אבוקטו. פיוט ב׳ (אות א׳)

אנגלי פי׳ מלאכים והוא לשון לעז אנגילי. פיוט ג׳ (אות ד׳) יקווינטו בלעז. עוד שם (אות ו׳) והוא לשון לעז גרציא. עוד שם (אות ז׳) ובלעז איזמרגדו. עוד שם (אות י׳) פנטירין פנטי בלעז. עוד שם (אות ר׳) טריצא בלעז. פיוט ד׳ (אות ג׳) ובלעז קורין להמון עם איכליסיאה. עוד שם פבריקטו בלעז. עוד שם (אות מ׳) והוא לשון לעז איקליסיאה. פיוט ה׳ (אות א׳) והוא לשון יון ובלעז גרמטקא אירימון (ד) עוד שם (אות ג׳) והוא לשון לעז ממש דומינו. פיוט י׳ (אות ס׳) לשון לעז ממש סגימיטי. עוד שם (אות ע׳) ובלעז גרמטיקא זונא. עוד שם (אות פ׳) והוא לשון לעז ממש פיאולא. פיוט י״א ובלשון לעז ממש גונדא. עוד שם (אות ח׳) צפא בלעז. עוד שם (אות פ׳) פי׳ פריטא אנפרנטו בלעז.

ויש לי עוד הרבה דברים אודות הכ״י הזה, ואי״ה כאשר אוציא לאור הפירוש הזה אדבר ברחבה מכל הנוגע להפיוטים הארמיים ולפירוש של בעל שבלי הלקט, ופה אקצר.

(ד) אשר הביא ובלעז גרמטיקא כוונתו על לשון יון שהביא וכן בפיוט י׳ (אות ד׳) דליס לית ביה, אין בו דופי ונבל אנשי דמים ומרמה לשון יון ולעז גרמיטקא דולוסי. עוד שם (אות ע׳) בלעז גרמטיקא זונא. וגם רבינו נתן בעל הערוך הביא ג׳ פעמים לשון גרמטיקו. בערך פרקופי, קרטין, תאטר, והמוספי בערך קרטין כתב וז״ל וזה דעת בעל הערוך באמרו בלשון גרמטיקיו כי יש לשון יוני המוני ויש לשון יוני אשר בו נכתבו דברי חכמה והוא מיוסד על הדקדוק הנקרא גרמטיקון עכ״ל. עיין מבוא להרב הבלשן הנפלא ד״ר קאהוט ז״ל דף ט׳ שהביא בשם בעל תולדות ר״נ הערה ט״ו שהביא מבעל מאור עינים פנ״ז וז״ל כי היוני יש לו לשון מיוחד להעלות על ספר. ולשון ידבר בו איש אל רעהו כו׳ עיי״ש והד״ר קאהוט הביא עוד שם וזה החילוק נראה לעינים גם מציון (הובא מהר״ל דוקעס במ״ע של הרב ר׳ זכריה פראנקעל ח״ח רל״ט) נכלל בפירוש של פיוט „ארעא רקדא״ ושם ישנו בזה״ל דולים לית ביה אין בו דופי ונבל, אנשי רמיה ומרמה לשון יון ולעז גרמטיקו דולס, וכן שם זונא ובלעז גרמטקי ע״כ. החלק הזה ממכ״ע הנ״ל לא נמצא בידי רק החכם דוקעס בפירוש של פיוט ארעא רקדא, כוון לפי׳ של בעל שבלי הלקט שלפנינו גם איננו בפיוט ג׳ ארעא רקדא רק בפיוט י׳ המתחיל יוסף תקיף יצריה וכוונתו שציין „ארעא רקדא״ כי לפניו היו מתחילים הפיוטים בפיוט ארעא רקדא.

קרנים מהאור הגנוז.

מאת

חיים בראדי.

מרנו הרב החכם היקר אברהם העברי ד״ר ברלינר נ״י, אשר לכבודו יֵצא ספר היובל הזה האורה, יותר שהעמיק חקר בתולדות עמנו וקורות ספרותנו עוד טרח כמה טרחות ויגע כמה יגיעות בבתי עקד כתבי היד שנשארו לנו לפלטה מדור דור, ובכל כחו השתדל להוציא התעלומות האלה לאור עולם ולהפיץ אותן על פני תבל לתועלת החכמה ודורשיה. מלבד הספרים היקרים אשר הציל הוא עצמו מאבדן נצח, הנה זה היה עמלו להיות לעזר ולהועיל לכל הקרב הקרב להדפיס כתבי היד יקרי הערך, ומני אז הקיץ נרדמים ויסד מחדש חברת „מקיצי נרדמים״ הנודעה לתהלה, היה הוא בעצמו העמוד התיכון לַחברה הנכבדה הזאת והרבה ספרים קטנים עם גדולים, אשר היו ספונים וטמונים מאות בשנים באוצרות הספרים בארצות ובמדינות שונות, אור נגה עליהם בהשתדלותו. אשר על כן בבואי גם אני בין הבאים לברכו ברכת הדיוט ביום מלאת שבעים שנה לחייו המקודשים לתורה ולחכמה, לעבודה ולמעשה הצדקה והחסד, אמרתי להגיש לפני כבודו קרנים אחדים מקרני האור הגנוז אשר הובא מן הגניזה שבמצרים לבית עקד הספרים שבפראנקפורט ע״נ מאין. ומאחר כי צר לי המקום בזה להו״ל את כל השרידים הראוים לדעתי להגלות בקהל, הנני אומר די בשנים שלשה גרגרים, ואל השארית הנשארה אני אומר: עוד חזון למועד.

השריד הראשון (סי׳ א׳) מצאתי אותו על אחד מן הֶעָלים הבָּלים אשר בדקתי אותם וחקרתי אחר מהותם, והוא חלק קטן מאיזה ספר כתוב במליצה[1]) ודורש מוסר ומדות טובות לקוראיו. נראה ברור שהיה הספר כתוב בפסוקים כעין הפסוקים שבכתבי הקדש, והפסוקים היו סדורים על סדר אלפא ביתא כעין מזמור קי״ט שבתהלים, וקרוב אצלי שהוא מזמן קדום מאד, ואולי הוא מספר החכמה לבן עירַי שהזכירו רב סעדיה גאון בספר הגלוי (ראה הרכבי, זכרון לראשונים כרך ה׳ עמוד קע״ח ועמוד ר״ג)

[1]) המחבר משתמש הרבה במליצות כה״ק, כאשר תראה בהערותי הבאות.

או מספר אחר דומה לו בענינו ובסגנון לשונו. ואני בעיר קטנה אני יושב וספרים לי מעט, ומכתבי העת המגלים לפעמים חדשות מהנמצא בין עלי הגניזה, כמו המה"ע Jew. Quart. Rev. היו"ל בלונדון ומה"ע Rev. d. Ét. Juiv. היו"ל בפאריז, לא יראו ולא ימצאו בכל גבולי, ואפשר שכבר מצא אחד החכמים דבר מה מהספר הזה ויוציאנו לאור ואנכי לא ידעתי. — העלה הכולל את השריד שלפנינו הוא קרוע ומטושטש וחסר בָּאָהו במקומות הרבה כי אכלו העש, וע"כ לפעמים קריאת איזה מלה מונחת אצלי בספק (ומלות כאלה הדפסתי באותיות מפוזרות) ולפעמים הוכרחתי למלאות חסרון מלות או אותיות ע"י נקודות[2]; את השורות הנחתי כמו שהן בכ"י, ובנוגע למלא וחסר לא שניתי דבר. במקומות מספר מצאתי מלה או אות מְנֻקדת והדפסתי את הנְקֻדות כמו שהן בכ"י, כי גם מהן תצא לפעמים תורה.

סי' ב' הכתבת שעל גבו תוכיח עליו שהוא שיר שלוח מר"ש הנגיד אל רבנו חושיאל. השיר הזה יקר הוא בעיני, כי מתוכו נלמד אשר חלק לו הנגיד לר' חֲושיאל כבוד גדול בחיין, כאשר כֻלו אומר לו כבוד אחר מותו, במכתב התנחומים הידוע אשר שלח הנגיד לר' חננאל במות עליו אביו. ומלבד זה הנה לדעתי אפשר שהשיר שלפנינו יתן יד לחוקרים לפתור את השאלה שנשאלה בבית מדרש החכמה זה כבר ונשנית בזמננו מחדש, אם ארבעת השבויים בבליים היו או אטלקיים בני באריי (ראה רי"צ הלוי, דורות הראשונים ח"ג עמוד קמ"ב והלאה). כי כה יאמר ר"ש הנגיד לר' חושיאל:

כמו שמש ערבות המאירה — כמו ארץ וימים מערבות
ונטשת מדינתך ובאת — וקבעת באפריקי ישיבות

והנה כשהוא מהלל את ר' חושיאל ואומר לו שהוא נמשל בעיניו נדמה כמו שמש ערבות (ר"ל השמש ברקיע השמים) מובן היטב. אבל כשהוא מוסיף ואומר „כמו ארץ וימים מערבות", הדברים האלה אין להם שחר, שהרי ארץ המערב וים המערבי אין להם שום חשיבות כשהם לעצמם ואין להם שום שייכות לכאן, ומלת „מערבות" אין לה פתרון אם לא נאמר שענינה כמו מערביות (והיה לו להשתמש בלשון זכר והשתמש בלשון נקבה בשביל החרוז, ולא הקפידו המשוררים על זה). אולם השכיל המשורר לחלק כבוד לר' חושיאל וירמוז לו, כי חבל המערב, אשר בא משם ר' חושיאל, נדמה גם הוא בעיניו מקור האור כמו השמש, והמהולל דומה לשלשתם, לשמש ולארץ המערב ולים המערבי, כי כמוהם כמוהו ומִכֻּלהם תצא אורה. וכיון שהזכיר ארץ המערב שיצא משם ר' חושיאל, סמך וחבר לזה שבח אחר ויזכר לו לר"ח זכותו, שנטש מדינתו ויבא ויקבע ישיבות באפריקי (ר"ל קירואן, עי' צונץ ריטוס צד 190, ברלינר מגדל חננאל צד VI). ואני הנה רמזתי על הענין בקצרה, יבואו נא

[2]) פה ושם הרהבתי עוז בנפשי למלאות מדעתי חסרון אותיות או מלות, ואת הוספותי שמתי במסגרת, בשני חצאי מרובע, כנהוג. — נקודה אחת או שתי נקודות זו על גב זו הן סימנים מפסיקים הנמצאים גם בכ"י.

החוקרים ויחקורו. — בנוגע לנקוד השיר ולמלא וחסר היו לי חֻקי הדקדוק לחק וכתבי הקדש לעינים.

סי' ג' נמצא על העלה, אשר ממנו העתקתי גם סי' ב', והכתבת שעל גביו אומרת שהוא שיר שלוח מהנגיד הנ"ל לאחד מידידיו. והנה הכ"י שלפני אין בו רק חרוז א'—ה', והחרוזים האלה הנה הנם התחלת השיר הראשון משירי הנגיד בספר זכרון לראשונים להח' הרכבי (כרך א' עמוד 1), והם חסרים אצל הרכבי, כי השיר מתחיל שם במלות „שני לילות בבניה" (סוף חרוז ה'). ומאחר שחפצתי לתת בזה דבר ולא חצי דבר הנני משלים את החסר בכ"י שלפני עפ"י ספרו של הרכבי ומדפיס את השיר כלו, „ואין בית המדרש בלא חדוש".

א.

[עמוד א']

. נו פתאום
. ׳ ו פראים
. יסעד
. יו כמות
. תשוב
. ובאור הבקר יעשינה[3]. ם
ועט מעילי חמה ואכזריות[4]. התֻלים רוץ
. . . . בריות אם נחקר וְיִבחֵ[ן] נמצא כסיו[5]
סיג. . . ונה וישמח בכל שא . . . בין לקתה פן
כאומר . אמו . . . רמיה כי יחנף. אף גילתנו ודבֵק . . .
ומי שמע כזא[ת][6] הישמח לאידו[7] בטפשו. ולו השיב
אל לבו[8]. שאתה . . . לסודיו. ול . . . ת תבקע כריסו
וִיזורה הפרש על [פנ]יו[9]. כאומ[ר] הא לך שוטה
כל גָזֵל שנתתה בי. ותענוגי[הם] הוסרו ונשאר עונם
בנפשו[10]. יזכר זאת יבוש ול[פני] עושהו
יכנע:
זעף אפו [וח]מתו . אויביו אורביו המה . תת לו מוקש[11]
. . . בור לארב. . . מיתות. . . די . . . הם זולעף רְעוך ותועֲה

[3]) איכה ב' א'. — [4]) ראה ישעי' נ"ט י"ז, משלי כ"ז ד'. — [5]) ר"ל מכסהו. — [6]) ישעי' ס"ו ח'. — [7]) משלי י"ז ד' — [8]) ישעיה מ"ד י"ט. — [9]) מלאכי ב' ג'. — [10]) ר"ל בלבדו? — [11]) משלי כ"ט כ"ה.

כרו.... ומשולח. כָּאֳנִיָּה בְּלֶב ים[12] מיטרפת[13]
והים י[זעף ויס]ער[14]. זנות יקח לבו[15]. חכמתו בולעה[16]
כ. . . עגַב. כַּצפור אל פח ירו[ץ]. נפשו היקרה יצוד[17].
זעו... צריו... ה י ה נקרא הסגו.. מן השאור לא ־ָ כ ו ם
כל טומאה ולא יג. . . כל דו. . . ח ת ה אש בחיקו[18] ולא חש[19]
ובניו ירבו המשא עליו[20]. [יש]א למרום עינו[21] יזכור
בוראיו ויחדל.

[עמוד ב']

חץ כְּבִי
ויתנחם.
תשוקתו
ומה יש בו ע
ועיני י״י מ

טוב . . . עַ נ י ק ועם גיב
ותב . . . את האבן ואת העץ בלתו. ט י ע
זמם קחת[22]. ו ר ץ ורצח וגם ירש[23]. תקולל חלקתו[24] ב ג ב ו ת
בעמק עכור[25] ל. . לים. טרם ימשול כלה מושל. כבושת
גנב כי ימצא[26]. ס ב ל ה הכסיל בחיקו ופניו חפו[27] ברב עם[28]:
טמונה קנאתו בלבו. בראותו טובה לגיליו[29]. תָמות
נפשו עמם[30] יַאַב. ומי כמוהו מֵרים אולת[31]:

יגרה מדון ב ש ט . . . ולא ביד ישקוט ריב[32]. ישוך בלי
לחש[33] וימיתו אין . . . לת להחיות. ישתה[34] מי הים
והאזניחו. יעשוק. . . ר ולא נח. ינוח הכבשן מעשנו

12) שם ל' י״ט. — 13) עי' ערוך השלם ערך טרף א' הערה 7. — 14) ראה יונה א' י״א, ט״ו. — 15) הושע ד' י״א. — 16) תהלים ק״ז כ״ז. — 17) משלי ז' כ״ג; ו' כ״ו. — 18) שם ו' כ״ז. — 19) ר״ל לא ירגיש. — 20) דה״ב כ״ד כ״ז (וְרֹב כתיב יִרֶב קרי). — 21) מ״ב י״ט כ״ב; ישעי' ל״ז כ״ג, מ' כ״ו. — 22) תהלים ל״א י״ד. — 23) מ״א כ״א י״ט. — 24) איוב כ״ד י״ח. — 25) יהושע ז' כ״ו. — 26) ירמיה ב' כ״ו. — 27) אסתר ז' ח'. — 28) משלי י״ד כ״ח. — 29) ר״ל לאנשים כגיליו (דניאל א' י'). — 30) שפטים ט״ז ל' (במדבר כ״ג י'). — 31) משלי י״ד כ״ט. — 32) שם ט״ו י״ח — 33) קהלת י' י״א. — 34) נראה בעיני שצ״ל נ ש ת ה, ראה ישעיה י״ט ה', ו'.

והוא בקנאתו כיוקדת[35]: יְצוֹדֵיהוּ לשונו למדחף[36]
ספחת בגויו יפשיחו[37]. יהרגהו כעסו כפותה[38]. תְגַמְּאֵיהוּ[39]
משטימה למותת: יחד מקנֵא ומקוּנַא יעבורון
וכל קנאתם יהיו[40] הבל
יזכר.

כחרב חדה יְלוּטָש אם תמצא יד. . מ מ ש ל ת לרצות
עבדיו והמרעים ולא יגיע[41] רצונם סלה: כיתרוהו
כל צד ויקף. בלי עו . . . ירוצו מֵירוץ. כמה בנפשו
יזהר. לולי ישך[42] שומר כל יצור: . . . כסרסור בין אל לעם.
לעשות רצונו י. . ופק. . . ני[חר] גרונו[43] מלזעוק נָחַר מפוח[44]
מלצרוף.

ב.

בשם י״י שי מן שער אלנגיד שמואל: שי רא . . . כהי ר' חושיאל ז' לב':

‿ – – – – ‿ – – – – ‿ – – –

דְּבָרֶיךָ כְּמוֹ גֶשֶׁם נְדָבוֹת[45]
וְנָדִיב אַתְּ וְתָקוּם עַל־נְדִיבוֹת[46]
וְכָל־בִּינָה וְכָל־חָכְמָה נְפוּצָה
אֲסַפְתָּם כְּאֶסֹף בֵּיצִים עֲזֻבוֹת[47]
וְחֻקֶּיךָ לְנִגְזָלִים שְׁלוּמִים
וְדִינֶיךָ לְכָל־גֹּזֵל סְרָבוֹת[48]
וְכָל־שֹׁכֵן בְּמֶרְחַקִּים וְיִדְרֹשׁ
תְּעוּדָה מִמְּךָ תָּשִׁיב תְּשׁוּבוֹת

35) ר״ל בקנאתו אשר היא כאש יוקדת. — 36) תהלים ק״מ י״ב. — 37) איכה ג' י״א. — 38) איוב ה' ב' (ואפשר שצ״ל ק נ א ת ו ת' כ ע ס ו, כי המחבר על הקנאה ישים מדברו). — 39) בראשית כ״ד י״ז. — 40) כ״ה בכ״י. — 41) ר״ל לא ישיג. — 42) = יסך. — 43) תהלים ס״ט ד'. — 44) ירמיה ו' כ״ט. — 45) תהלים ס״ח י'. כנראה כתב ר״ח לר״ש הנגיד והוא משיב לו, ואפשר שבא הנגיד לפני ר״ח בשאלת חכם ור״ח השיב לו את תשובתו, ועתה נותן לו ר״ש תודה ע״ז, ועל הדבר הזה רמז בשורה 7—8. — 46) ישעיה ל״ב ח'. — 47) שם י' י״ד. — 48) כמו סָרָבִים ביחזקאל ב' ו'.

כְּמוֹ שֶׁמֶשׁ עֲרָבוֹת הַמְּאִירָה
כְּמוֹ אֶרֶץ וְיַמִּים מַעֲרָבוֹת[49]
וְנָטַשְׁתָּ מְדִינָתְךָ וּבָאתָ
וְקָבַעְתָּ בְּאַפְרִיקִי יְשִׁיבוֹת
כְּעֵין אָדָם אֲשֶׁר תִּרְאֶה לְאָחוֹר
וְלֹא תִרְאֶה לְחַיָּו הַקְּרוֹבוֹת[50]
וְנִמְצֵאתָ בְּאַפְרִיקִי לְדַלִּים
וְנִכְשָׁלִים כְּמוֹ הוֹרִים וְאָבוֹת
בְּמִשְׁפָּטִים כְּמוֹ אֶשֶׁד נְחָלִים
עֲלֵי רִיבוֹת כְּנִיצוֹצֵי לְהָבוֹת[51]
יְהִי לִבִּי וְעִמּוֹ כָּל־לְבָבוֹת
גְּאֻלָּתְךָ[52] וְאִישׁוֹנִים וּבָבוֹת
לְמַעַן כִּי הֲטִיבוֹתָ לְעַם אֵל
וְאֵל יִגְמֹל אֲשֶׁר יֵיטִיב בְּטוֹבוֹת[53]:

ג.

ולה פי דכר אל אל(?) אכואן פי אלגרבה:

– – ⏑ – – – – ⏑ – – – – ⏑

הֲכֹל הַיּוֹם[54] נְסִיעָה וַחֲנָיָה
וְכָל־לַיִל מְלוֹן עֲיֵפָה כְּאַיָּה
וְכָל־בֹּקֶר נְדֹד יְשַׂחֵק בְּבֵיתִי
וְעֶרֶב מִנְּדֹד עֵינִי בְּבִכְיָה

[49]) עי' מה שהקדמתי בבאור החרוז הזה והבא אחריו למעלה צד 8. — [50]) עזבת את מקומך ותבוא להרביץ תורה באפריקי, כאותו העין אשר תחדל מהביט על לחיי האדם הקרובות אליה ותפן להביט מאחריה. ונראה לי שצ"ל „אשר תראה ל ר ח ו ק" ולא „לאחור". — [51]) משפטיך היו כאשד נחלים (במדבר כ"א ט"ו) לכבות ריבות אשר בערו כאש והיו כניצוצי להבות. — [52]) כָּפְרְךָ ופדיון נפשך. — [53]) יגמול טובות לאיש אשר זה דרכו להיטיב. — [54]) ישעיה כ"ח כ"ד. —

וּמִמָּקוֹם לְמָקוֹם יְזָרְקֵנִי
זְמַנִּי כַּחֲנִית מַסָּע וְשִׁרְיָה[55]
בְּיוֹם אֶחָד אֲנִי חָבֵר לְעֹפֶר[56]
וְיוֹם שֵׁנִי אֲנִי שֵׁנִי[57]) לְדַיָּה
וְלֹא אֵשֵׁב שְׁנֵי יָמִים בְּבַיִת
[וְ]ל[אֹ] [אָלִין][58]) שְׁנֵי לֵילוֹת בְּבִנְיָה[59]
כְּאִלּוּ חֹק עֲלֵי רַגְלַי וְתוֹרָה
לְהִתְהַלֵּךְ עֲלֵי־כָל־עִיר וְקִרְיָה
אֲנִי גֶבֶר אֲשֶׁר צָלַח[60]) יְשִׁימוֹת
בְּחֹזֶק יָד וְאֶזְרוֹעַ נְטוּיָה[61]
וְהָיוּ לִי שְׁנֵי רֵעִים בְּעִירִי
יְהוֹשֻׁעַ וְיַחְיַי בֶּן־אֲחִיָּה
וְדָמִינוּ בְּחֶבְרָה אֶל־בְּנֵי עָשׁ[62]
וְאֶל־נְקֻוִּים לְבִיתָן בַּשְּׁתִיָּה[63]
וְלָקַח הַזְּמָן אֶחָד וְשָׂמוֹ
בְּבֵית כֶּלֶא וְהָאֶחָד בְּשִׁבְיָה
וְהִנִּיחָה פְּרִידַת זֶה כְּוִיָּה
בְּגַב לִבִּי וְזֶה[64]) מַכָּה טְרִיָּה
זְכַרְתִּימוֹ וְהַמִּדְבָּר כְּסוּתִי
וְעַל־רֹאשִׁי כְּסִיל עֵרֹם וְעֶרְיָה[65]
וְעָשׁ יוֹרֶה נְתִיב שַׁחַק לְבָנָיו[66]
וְיוֹרֵנִי נְתִיבִי בַּשְּׁאִיָּה[67]

[55]) איוב מ"א י"ח. — [56]) רמז לידידו. — [57]) ר"ל חבר, ראה קהלת ד' ח'. קריאת המלה הזאת מוטלת אצלי בספק. — [58]) הכ"י מטושטש, ואני מגיה מדעתי. — [59]) ר"ל בנין, יחזקאל מ"א י"ג. — [60]) ש"ב י"ט י"ח. — [61]) ירמיה ל"ב כ"א. — [62]) סמל הדבקות וההתחברות; ראה בהערותי לדיואן ריה"ל כרך א' עמוד 174 ועמוד 295. — [63]) שבעת הסריסים המשרתים את פני המלך (אסתר א' י'), ואיננו רחוק בעיני כי מליצה חדות לו וכונתו על שבעת כוכבי לכת. — [64]) ר"ל פרידת זה (פרידת השני). — [65]) השמים אשר ממעל לו נהפכו למדבר שממה, גם הכוכבים אספו נגהם. — [66]) לבני העש. — [67]) כאן סתם המשורר

Der Commentar Joseph Kara's zu Micha

von

Dr. **S. Eppenstein,** Rabbiner in Briesen Wpr.

Unter den Vertretern der durchaus rationellen Exegese in Nordfrankreich nimmt neben Samuel ben Meir unstreitig Joseph Kara[1]) eine der führenden Stellungen ein. Hervorgegangen aus der Schule Raschi's, der erst in vorgerückteren Lebensjahren dem P'schat die volle Anerkennung zollte, war er dem Meister so vertraut und stand demselben so nahe, dass ihm mitunter Commentare zugeschrieben wurden, von denen bei näherer Prüfung sich ergiebt, dass in ihnen die Erklärungen Raschi's mit einigen Kürzungen und Ergänzungen vorliegen.[2]) Es spricht aber überhaupt für die Volkstümlichkeit der Commentare Kara's, dass sie in so mannigfachen Recensionen vorliegen, wie z. B. der Commentar zu Echa, der in vier Recensionen vorhanden ist,[3]) — eine Erscheinung, der wir auch bei den Erzeugnissen des ersten Exegeten, Saadia, be-

[1]) Ausführlich handelten über ihn in letzter Zeit: Einstein, R. Joseph Kara und sein Kommentar zu Koheleth, Berlin 1886; M. Littmann, Joseph b. Simeon Kara als Schrifterklärer, Breslau 1887. Die Litteratur über ihn ist fast vollständig zusammengestellt von Buber in der ed. des Echa-Comm., im Gedenkbuch für D. Kaufmann sel. And., hebr. Abteilung, p. 8—9 Anm. 2.

[2]) So z. B. der in der Bibelausgabe von Lublin 1897 enthaltene angebliche Comm. zu den ersten Propheten. Vgl. die Besprechung von Poznanski in ZfHB. V p. 67.

[3]) Vgl. die Bemerkung von Poznanski zu Buber's ed. des Echa-Comm. in seiner Besprechung des gen. Gedenkbuches in der hebr. Zeitschrift „Hazephira", auch erschienen als S.-A. unter d. Titel תהלה לדוד, Warschau 1902, S. 17.

וְנִשֶּׁה אָח[68]) בְּרָעָה אוֹ בְטוֹבָה
כְּמוֹ עֹשֶׂה מְלֶאכֶת אֵל רְמִיָּה[69])
אֲשֶׁר חָלַק יְשִׁימוֹן לִי[70]) וְשַׁמּוֹת
וּמַשָּׁאוֹן וְצִמָּאוֹן וְצִיָּה
וְחָלַק לַחֲבֵרַי כּוּר וְכִידוֹר
וּבֵית הַבּוֹר וּמָדוֹר וַאֲנִיָּה
הֲלָהֶם מִפְּרִידָתִי תְשׁוּבָה
וְאִם לִי מִיְּרִידָתָם עֲלִיָּה
וְאִם נֵשֵׁב עֲלֵי-תוֹרָה לְדַרְיוֹשׁ
וְעַל-תִּירוֹשׁ כְּרִאשׁוֹנָה שְׁנִיָּה?

ולא פירש, וכונתו לומר: אני הגבר אשר צלחתי ישימות וכו' (שורה 13) לא אוכל נשוא עתה את השאיה אשר אני תועה בה מאז נפרדו ממני חברי, וזהו המשך החרוזים. — [68]) ואיך יוכלו בני העש לשכוח אותי ואני הנני אחיהם, דומה להם (שורה 17), והשוכח את אחיו, אם מפני הרעה שמצאה את הנשכח או מרב הטובה שנפלה בחלקו של השוכח, כמו עושה וכו'. — [69]) ירמיה מ"ח י'. — [70]) הרכבי גורס „לו", ואין לאל ידי לפרש את החרוז לפי הגירסא הזאת, אשר על כן אני מגיה וקורא „לי", וכך אני מפרש את המשך החרוזים עד סוף השיר: אתה (האל) אשר חלקת לי מדבר שממה (ישימון, שמות, משאון, צמאון וציה ענינם אחד, וכונת המשורר על מה שאמר בשורה 26 „ויורני נתיבי בשאיה") ואשר חלקת לחברי כור הברזל (בית כלא, שורה 20) וכידור ואניה (שביה וגלות, שם), הודיעני נא אם אשוב עוד אליהם אחר שנפרדתי מהם, אם נפל בחלקי לראותם עוד עולים אחר שירדו, אם נוסיף עוד לשבת על התורה יחדו, ואם נשתה עוד שנית יין במסבה אחת, כאשר היינו שותים ומתעלסים באהבים בראשונה (בימים עברו)?! — וכידור (חרוז 31), איוב ט"ו כ"ד. — מדור (שורה 32), כתב הרכבי „אולי צ"ל ומגור תחת ומדור, או נקצרה המלה מן מדורה (שרפה ויקוד אש)", ואולם אפשר שהכונה על הנאמר בדניאל ד' כ"ב ועם חיות ברא להוא מדרָךְ (וראה עוד שם פסוק כ"ט ופרשה ה' פסוק כ"א), או שר"ל מדור בפני עצמו (= בית כלא) אלא שקצר המשורר בלשונו. — לדריוש (שורה 35), עזרא י' ט"ז.

פירוש ר׳ יוסף קרא על מיכה.

הו״ל מתוך כ״י של ביהמ״ד לרבנים בעיר ברסלא

שמעון עפפנשטיין רב דק״ק בריזן.

א

(א) מעיר מרישה היה: (ב) ויהי בכם לעד. שניבאתי לכם בשמו והתריתי בכם: (ג) ודורך על במותי ארץ. על הרמים ועל גסי הרוח: (ו) והגרתי, תרג׳ ואירמי כמו מוגרים שאמר למעלה (פסוק ד׳): (ז) מאתנן זונה קבצה. פת׳ לפי שהיו מתקבצים לעו״ז בעודם בארצם, ועד אתנן זונה ישובו, כלו׳ לע״ז של האומות בגלות ישובו, כמה דתימא ועבדתם שם אלהים אחרים וגו׳ עץ ואבן (דברים כ״ח ס״ז): (ח) אלכה שולל. משתגע כשוטה בתמהון לבב, כמו אשתוללו אבירי לב (תהלים ע״ו ו׳) וכמו וסר מרע משתולל (ישעי׳ נ״ט ט״ו)[1], ות׳ היא באה לשמש בתיבה בלשון מתפעל ונתפעל, וכן הילוך תיבה שתחלת יסודה שי״ן או סמ״ך כשבאה עליה תי״ו בלשון מתפעל נכנסת תוך התיבה, ואומר אני שהוא לשון שוגג כמו לא תשלה אותי (מלכים ב׳ ט׳ כ״ט), וכן על השל (שמואל ב׳ ו׳ ז׳): (ט) כי אנושה מכותיה. פת׳ כי חולה היא במכותיה: (י) בגת אל תגידו, בכייה שלכם כי חרפה היא לכם. בבית לעפרה, אבל בפנים בעיר עפרה שם תבכו והתפלשו עפר. אחר שם המקום באה עלין המכה, כמו כאן עפרה עפר התפלשי, וכן כל האמור בענין: (יא) עברי לכם. כשאמר עברי התחיל לדבר בלשון יחידות נקיבה, לפי שמדבר על כניסית העיר, כמ״ש יושבת שפיר כולם בשם כניסיה אחת, וכשאמר לכם נעשה כמדבר אל הרבים. שפיר שם עיר. עריה בושת. גלוית בית הבושת, הוא מקום הערוה, על שם שהיא נקראת שפיר שהוא שם נפל היוצא מרחמה של אשה. לא יצאה יושבת צאנן. תרג׳ לא יפקון משיזבין מיתבי צאנן, הקינה לפי שם העיר, לא יצאה יושבת צאנן, מספד

[1]) אבל בפירוש על איכה א׳ ט״ז סילה כל אבירי מפרש הרב בב׳ נוסחאות הפסוק בישעיה: נידוש במסילה, כאלו כתוב לפניו משתולל בשי״ן שמאלית או בסמ״ך, וכן הוא בפי׳ על ישעיה בכ״י קירכהיים, ועמ״ש ע״ז הר״ש באבער בהוצאת פי׳ איכה דף XXI הערה כ״ה.

gegnen.[1]) Wenn auch der grammatische Standpunkt Joseph Kara's nicht, oder nur wenig, über den Raschi's hinausgeht, so bedeutet doch die Exegese des Ersteren einen bedeutenden Fortschritt gegenüber derjenigen seines Meisters, dessen Erklärungsweise den Zusammenhang weniger berücksichtigt, während Joseph Kara gerade dieser Seite der Bibelexegese besondere Aufmerksamkeit zuwendet. Aus diesem Grunde verdienen die uns erhaltenen Commentare Kara's zu den prophetischen Büchern vollständig herausgegeben zu werden, da die vor einigen Jahren erfolgte Veröffentlichung derselben in der Lubliner Ausgabe der Mikraot Gedoloth nicht die echten enthält. Diese dürften vielmehr in dem jetzt der Bibliothek des Jüd.-Theologischen Seminars zu Breslau gehörigen Codex Kirchheim vorliegen. Aus demselben biete ich nun hier zunächst als Specimen den Commentar zu Micha,[2]) in der Hoffnung, dass es mir vielleicht in nicht zu ferner Zeit m. G. H. vergönnt sein wird, den ganzen Commentar zu den ersten und zu den 12 kleinen Propheten herausgeben zu können. Zugleich jedoch soll diese kleine Veröffentlichung einen bescheidenen Beitrag bilden zur Ehrung des verdienstvollen Mannes, den ich mit Stolz meinen Lehrer nenne, und der ja seine wissenschaftliche Laufbahn mit Forschungen über die nordfranzösische Exegetenschule begonnen hat, wobei auch Joseph Kara in genügender Weise gewürdigt wurde.[3])

[1]) Vgl. besonders den Hiobcomm. Saadia's und hierzu Bacher in der Einleitung seiner edit. desselben, Paris 1899, p. IX.

[2]) Auch an dieser Stelle spreche ich Herrn Dr. M. Brann-Breslau, sowie den Herren Curatoren des Seminars in Breslau, meinen verbindlichsten Dank aus für die freundliche Ueberlassung des überaus wertvollen Ms.

[3]) Vgl. Berliner, Pletath Sof'rim, Breslau 1872, deutsche Abteilung p. 19—25, hebr. Abtlg. p. 12—25.

בית האצל, פת׳ לא מצאו האנשים היושבים בצאנן לספד לשכינו הקרוב אל ביתו לפי שכל אחד ואחד די לו לספד על עצמו מפני האויב שיבא ויקח עמדתו, כמו חמדתו. ויונתן תירגם, המספד שגרמתם לנגזלים שהייתם גוזלים נחלתם כדי להגיש בית בבית, הוא יקח מכם עמדתו, מעמד הבנין שבניתם והעמדתם על נחלתם: (יב) כי חלה לטוב יושבת מרות. יונתן פתר כי קוֹתה לטובה אותה היושבת בשלותה וממרה עפ״י הנביאים כי ירד רע, הרי כי זה משמש בלשון אלא היא חלה לטוב, אבל מפני מרותה ירד להרע. ור׳ מנחם ב״ר חלבו פתר כי חלה לטוב ותחלי ותכאבי מטוב רב שהיה לך תחילה. יושבת מרות כמו מָרָנא לשון אדנות, ומי היתה אותה שהיתה יושבת לכתחילה במרות וגדולה היא ירושלים ואחר שמה מכתה ירושלים שמה; פת׳ כי ירד רע מאת ה׳ לשער ירושלים, ואשר פתרתי יושבת מרות וירושלים מקום אחד ושם אחד תיבת כי שראיתי כתוב בין שניהם בין יושבת מרות ובין ירושלים גרם לי לפתור כן שהוא אומר כי ירד רע מאת ה׳ לשערי ירושלים והיא נתינת טעם למה האמור למעלה, אבל בשאר מקומות המפורשים למעלה הם יושבי עיר שפיר ויושבי עיר צאנן אין כתוב תיבת כי בין שניהם לפי שהן שמות מחולקים שתי מקומות: (יג) לכיש שמה, אחר[1]) שמה תהא מכתה. רתום המרכבה לרכש. פת׳ אסרו המרכבה לרכש שהיא בהמה קלה לרוץ ותברחי בגלות. ואמר דונש בן לברט[2]) שהוא לשון ערבי. ראשית חטאת היא לבת ציון, כי בך נמצאו פשעי ישראל לכיש ושל יהודה היתה כמו שאתה מוצא בס׳ יהושע בנחלת בני יהודה (יהושע ט״ו ל״ט), ולפי ששם נמצאו פושעי ישראל שהיתה עומדת על הגבול בין יהודה ובין ישראל למדו בני יהודה מהם והתחילו לחטוא בני יהודה אחרי פושעי ישראל, כלומר מי גרם לבני לכיש שהיו ראשונים לחטוא לכל החוטאים שבבני ציון, דבר זה גרם שבה נמצאו פושעי ישראל ולמדו בני יהודה דרכיהם, וכל חלק יהודה קורא ציון על שם שציון של יהודה היא: (יד) לכן תתני שילוחים על מורשת גת. פת׳ לכן בעון שלכיש ראשית חטאת היא לבת ציון עתידין יושבי לכיש להיות נכנעים ומשלחים מנחה למורשת גת, ופת׳ לפלשתים שהן יורשי גת. שילוחים פת׳ דורון כמו ויתנה שלומין לבתו אשת שלמה (מלכים א׳ ט׳ ט״ז). ור׳ מנחם הזקן פתר לכן תתני גט את יורשת גת לגת שלא תשארי בתוכה. וכן בתי ערי אכזיב יהיו לאכזב למלכי ישראל כלומר שלא ישארו בהם: (טו) עד היורש אביא לך. אויבים שיורישו אותך את היושבת במרישה. עד עדולם שהיא לפנים מן הגבול יסוג אחור ויבוא כבוד ישראל שיכבשו האויבים מגבולם עד עדולם, וכך תירגם יונתן עד עדולם יסקון ויעלון בתחום ארעא דישראל: (טז) קרחי ראשך וגוזי שערך כמו ויגז את ראשו (איוב א׳), לשון תלישת שער. כנשר. תירגם יונתן כנשרא דנתרין גדפוהי, דרך הנשר למרט רוב כנפיו.

[1]) בכ״י: אחד.

[2]) עיין ס׳ תשובות דונש בן לברט הוצאת פיליפאוסקי צד 70a.

ב

(ג) לפי שנאמר למעלה הוי חשבי און, שהתחלת העון במחשבה לפיכך היתה התחלת פורענותם במחשבה, וזהו דכת׳ כה אמר ה׳ הנני חושב על המשפחה הרעה וגו׳, אשר לא תוכלו להמיש צוארותיהם מן הרעה ולא תלכו[1]) רומה בקומה זקופה: (ד) ונהה נהי נהיה. פת׳ וינהה לו הנוהה את הנהי שנהיה בעם, שדוד נשדונו, פת׳ אויבינו שדדונו ולשון נשדונו שכתב בו נו״ן בתחלה ולא כתב שדונו לפי שתיבת נשדונו באה לשמש שתי לשונות לשון נפעלנו ולשון פעולנו, אלו אמר נשדדונו היה הלשון מוסב אל השודדים ולא אל הנשדדים, אבל עכשיו מוסב אל שניהם, נשדונו נותננו ביד אשר שדונו. ובלע״ז שימ״ש דוושטירנ״ש נו״ש[2]) שהנו״ן ראשונה שבתיבה נשמעת בלע״ז שומ״ש ושאר כל התיבה נשמע בלע״ז דוושטירנט נו״ש. ד״א נשדונו פת׳ אנחנו גרמנו לעצמינו ששדונו. חלק עמי ימיר, נחלת חלק עמי נחלף לאויב ואיך ימיש יסור אלינו השובב, לשון שביה לחלק שודינו: (ו) אל תטיפו יטיפון. פת׳ בית ישראל מדברים לנביאי ה׳ אל תטיפו, לא תנבאו לעם הזה שלא ישיגו אתכם כלימות: (ז) האמור בית יעקב. פת׳ אתם בית יעקב היאמר מעולם כדבר הזה, היכול הנביא לקצר רוח ה׳, מלומר נבואה, ואם אלה מעללי ה׳ שאינן ראויין לשומעם שאתם אומרים אל תטיפו הלא דבריו ייטיבו עם מי שהולך בישרות: (ח) ואתמול עמי וגו׳. פת׳ כמדומה לי כאלו אתמול הייתם שרים והיום קמתם ונהפכתם לי לאויבים שתלכו מול נושא אדר שלמה ותפשיטו אותו, כך אתם עושים לאותם שמעולם היו עוברים לבטח ועתה הם דומים לשובי מלחמה שחוזרין ערומים בלא כסות ותניחו נשי עמי כמו מגורשות אלמנות חיות כשתבא (?) בעליהן ואין להם במה לפרנס נשיהם ובניהם בורחים מנשיהם, וכך (ט) תקחו הדרי ממני כי ישראל היה הדרי לעולם, עתה ילכו בגלות כי לא לכם מנוחה בכאן בעבור שטמאתם הארץ, תתחבלו תשחתו השחתה נמרצת מתוכה: (י) לו איש הולך, ואם היה נביא השקר שיתנבא לרוח בשקר וכזב ואמר לכם אל תיראו מן הרעה אלא לכו ליין ושתו ושכרו. והיה מטיף העם הזה. פת׳ אותה נבואה היתה ישרה ואהובה בעיניכם, כך פתר ר׳ מנחם הזקן פרשה זו. ור׳ שלמה זצ״ל פתר תקצר רוח ה׳, שמא אין עתה[3]) יכולת לפניו להטיב ואין רוחו רחבה עליו לטוב כאשר היתה בימי ראשונים, אם אלה מעלליו כולם להרע, הלא דברי ייטיבו את הישר הולך, אני לא קצרה רוחי, ולא אלה מעללי זולתי לרשעים, אך את הישר הולך היטיב איטיב. ואתמול עמי לאויב יקומם, מקרא זה מחובר לשלמעלה הימנו, אני טוב ומטיב אני ואת הדבר אשר למולו ובעבורו עמי אותו יקומם לאויב לי, ממול שלמה אדר תפשיטון, כנגד אשר אתם השלמה ולבוש התפארת גוזלים ומפשיטים מעל כל העוברים עליכם בדרך, מעוברים בטח שובי מלחמה, כבני אדם השבים מן המלחמה חסירי בגדים ומזון,

[1]) בכ״י: תכלו. — [2]) nous dévast sommes. — [3]) בכ״י: אתה.

שלקחו אויביהם מעליהם, שובי כמו סורי הגפן נכריה (ירמיה ב׳ כ״א), נוגי ממועד (צפניה ג׳ י״ח). נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה, כמו שפירשתי למעלה, תקחו הדרי. הדר הוד ועושר שנתתי להם. (יב) אסוף אאסוף יעקב כולך, ולבסוף לאחר שקבלו כל הפורענות האמור למעלה, וכן תירגם יונתן בסופא כנשא אכנשכון דבית יעקב כולכון. יחד אשימנו מרובין כצאן בצרה שהן מרובין לאין מספר, כעדר בתוך הדברו כן תהימנה מאדם. פת׳ וכעדר לפני המנהיגו כך ישראל יהיו נמנין לפני כל האומות שמישראל יהיו באין מספר. כך פתר ר׳ מנחם הזקן. ויונתן פתר כעדר בתוך דיר שלו כן תהיינה הערים הומות מרוב אדם אשר בקרבם: (יג) אז יעלה הפורץ לפניהם והמלך המשיח שיפרוץ באומות.

ג

(ב) גוזלי עורם של ישראל מעליהם, ואחר כך שארם מעל עצמות, הוא הבשר שעל העצמות כמה דתימא חמסי ושארי על בבל (ירמיה נ״א ל״ה): (ג) ואשר אכלו שאר עמי. פת׳ ומשאכלו הבשר מעל עצמות עמי ועורם מעליהם הפשיטו. ועצמותיהם פצחו. פת׳ גם העצמות פצחו להוציא מהם מוח. פצחו, פת׳ פתחו כמו פצחו רינה (ישעיה י״ד ז׳) ופרשו כאשר בסיר ומשברין את האיברים כאשר ישברו האיברים הניתנין בסיר לבשל. ופרשו לשון שבירה כמו פרוש לרעב (ישעיה נ״ח ז׳), ולא יפרשו להם (ירמיה ט״ז ז׳) ופרשה ציון (איכה א׳ י״ז) שכולם לשון שבר. קלחת מליד״א בלע״ז. וכל זה משל הוא ודימוי הוא על הראשים ועל הקצינים שאוכלין ממונם של ישראל ואינם משאירין להם כלום כמו שהתחיל לדבר למעלה שמעו נא ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל: (ד) אז יזעקו. אז בבוא הפורעניות עליהם יזעקו אל ה׳ ולא יענה אותם: (ה) הנושכים בשיניהם וקראו שלום. תרג׳ דמאן דמוכיל להון שירוון דבסר ומתנבן עלוהי שלמא ודלא מוכיל להון מזמנין עלוהי קרבא: (ו) לכן יחשב לכם היום כלילה. מחזון שאתם שומעין מפי נביאי השקר שלא יבוא לכם מענה אלהים, מענה נקוד קמץ לפי שהוא אל השם: (י) בונה ציון בדמים. פת׳ בדמים שאתם שופכים או יבנה ירושלים בעולה שאתם עושים: (יב) עיין. תל שממה.

ד

(א) ונהרו. דבר למד מענינו ונאספו אליו כל הגויים: (ז) אוספה לשון מרפא כמו ואספתו מצרעתו (מלכים ב׳ ה׳ ו׳). הצולעה כמו צולע על ירכו (בראשית ל״ב ל״ב). ואשר הרעותי. פת׳ ואתם שהרעותם להם בעונם: (ח) ואתה מגדל עדר. תרג׳ יונתן ואת משיחא דטמיר מן קדם חוביא כנישתא דציון. ופירוש מגדל לשון מעון, ועדר כנסת ישראל, ועופל לשון אופל. ויש לפרש מגדל עדר בית המקדש ועופל לשון מגדל עוז. וכן עופל ובחן (ישעיה ל״ב י״ד). עדיך תאתה, שארית הצולעה, כולם יקבצו אליך. ובאה הממשלה הראשונה, תבא הממשלה שכולה שלימה אל בית

דוד בירושלים כאשר היתה בתחילה עד שלא נחלקה, ומה היא הממשלה הראשונה זו היא ממלכת לבת ירושלים. ד״א ואתה מגדל עדר, שם מקום כעינין שני׳ מהלאה למגדל עדר (שם ל״ה כ״א). עופל בת ציון עדיך תאתה שעתיד בהמ״ק להיות מאריך והולך עד מגדל עדר, ובאה הממשלה הראשונה ממלכת לבת ירושלים. פת׳ עתידה שתחזור מלכות שלימה לבת ירושלים כמות שהיתה בימי דוד ושלמה עד שלא קרעו עשרת השבטים מעל בית דוד: (ט) עתה למה תריע ריע. פת׳ ועתה בימי אחז ובימי חזקיה בנו למה תריעי רע, את בת ירושלים למה את מתחברת לאומות למלך אשור לבקש ממנו עזרה כשעלה רצין[1]) מלך ארם ופקח בן רמליה מלך ישראל ירושלימה למלחמה עליה. המלך אין בך אם יועצך אבד כי החזיקך חיל כיולדה. פת׳ הי״י אין בציון אם נביא אין בקרבה, שאחז מלך יהודה החזיק חיל כיולדה דכתיב וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי היער (ישעיה ז׳ ב׳), ונביא עומד ומבטיחך השמר והשקט אל תירא ולבבך אל ירך (שם שם ד׳) ואחז מניח דברי הנביא שמבטיחו ומשלח מלאכים אל תגלת פלאסר מלך אשור לאמר עלה והושיעני מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל (מלכים ב׳ ט״ז ז׳) ולוקח את כל אוצרות בית ה׳ ואוצרותיו ומשלח למלך אשור שוחד, ואף חזקיה מלך יהודה משלח אל מלך אשור לכישה לאמר חטאתי שוב מעלי את אשר תתן עלי אשא (שם י״ז י״ד), והוא מחלק את אוצרות בית ה׳ ואת אוצרותיו ומקציץ את דלתות בית ה׳ ואת האומנות ומשלח לו שוחד והניח מבטחו[2]) כה אמר ה׳ לא יבא אל העיר הזאת (שם י״ט כ״ב) והוא עומד וחרד כענין שנ׳ כי באו בנים עד משבר וכח אין ללידה (שם שם ג׳), וזהו שמיכה מקנתרו ואומר לו כי החזיקך חיל כיולדה ומניח לו הבטחת[3]) הנביא שמבטיחו ומבזבז את בית ה׳ ואת ביתו ומשלח למלך אשור שוחד. אמר הנביא אין עתה עת שתחולי את בת ציון כיולדה לא בימי אחז ולא בימי חזקיה, שבקרבך קדוש ישראל[4]) המבטיח אתכם וגנותי על העיר הזאת להושיעה (שם שם ד׳), אבל בימי יהויכין ובימי צדקיה אז (י) חולי ואז יחזיקך חיל כיולדה. וגוחי. פת׳ שחי וכרעי כיולדה הכורעת לילד וכן בלשון משנה כותל הגוחה לרה״ר (עיין מועד קטן דף ז׳ ע״א), ואז תוכלי לומר עת צרה החזיקתני חיל כיולדה, כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה ובאת עד בבל ושם תנצלי לפי מלאת לבבל שבעים שנה כאשה הכורעת לילד ויולדת ונמלטת מחבליה, באותן הימים יש לחוש ולהחזיק כל גבר ידיו על חלציו כיולדה לפי שעת צרה היא, אבל עתה בימי חזקיה (יא) שנאספים עליך גוים רבים האומרים תחנף, פת׳ לפי שסרחו על אלהיהם בא היום שתחזה בציון עינינו מה שאנו מתאוים לראות בהם, וכן רבשקה הוא אומר הלא הוא אשר הסיר חזקיה את במותיו ואת מזבחותיו (שם י״ח כ״ב), וכן סנחריב הוא אומר כאשר מצאה ידי לממלכות האליל (ישעי׳ י׳ י׳) והלא ירושלים ושומרון מספקות טפוסי ע״ז לכל האומות דכת׳ ופסיליהם מירושלים ושומרון, וזהו שאומרים תחנף, אין להתירא מהם כי הם האומות הנאספים עליך

[1]) בכ״י: רציון. — [2]) בכ״י: מבטיחו. — [3]) בכ״י: אבטחת. — [4]) עפ״י הכתוב בישעיה י״ב ו׳.

בימי חזקיה (יב) לא ידעו מחשבות ד׳ ולא הבינו עצתו כי קיבצם הק׳ לירושלים כעומרים שאדם מקבץ אותם לגורן ודש אותם אף כאן כשיתקבצו סנחריב וחילותיו על ירושלים: (יג) קומי ודושי בת ציון. והציקות עמים רבים, הם הם העמים האמורים עתה נאספו עליך גוים רבים: (יד) עתה תתגודדי בת גדוד. פת׳ עתה כשיפקוד הק׳ על מלך אשור האספו וראו נקמתי במלך אשור שמצור שם עלינו ושהי׳ רגיל להכות בשבט את מלכי ישראל, כשם שמפרש אחריו בשבט יכו[1]) על הלחי את שופט ישראל.

ה

(א) ואתה בית לחם אפרתה, שיצא דוד משם שנ׳ בית עבדך ישי בית הלחמי (שמואל א׳ י״ז נ״ח) ובית לחם קרויה אפרת שנ׳ בדרך אפרת היא בית לחם (בראשית מ״ח ז׳). צעיר להיות באלפי יהודה, ראוי היית להיות צעיר במשפחות יהודה מפני רות המואביה שיצאת ממנה, ממך לי יצא משיח בן דוד וכן הוא אומר אבן מאסו הבונים (תהלים קי״ח כ״ב) ומוצאותיו מקדם מימי עולם שנברא שמו קודם שנברא העולם שנ׳ לפני שמש ינון שמו (שם ע״ב י״ז), וכן תירגם יונתן דשמיה אמיר מלקדמין מימי עלמא: (ב) לכן יתנם עד עת יולדה ילדה. פת׳ קודם שיבא אותו הזמן יתנם הק׳ ביד אויביהם עד בא העת אשר חלה וילדה ציון את בניה, ציון אשר החזיקה עתה חיל כיולדה ועכשיו היא קרויה יולדה, ויתר אחיו של מלך יהודה, כלומר שאר שבט יהודה ישובון על בית ישראל, כלו׳ יתחברו עם שאר השבטים ויהיו לממשלה אחת, לא יחצו עוד לשתי ממלכות: (ג) ורעה בעוז ה׳, לשון רועה, ותרג׳ וישלוט, וישובו עתה מן הגליות, כי עתה יגדל מלכם עד אפסי ארץ: (ד) והיה זה שלום. פת׳ והיה מכאן ואילך מדבר זה שלום לנו מאשור שהיה רגיל לבוא עלינו ולדרוך בארצינו ובארמנותינו. שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם. רבותינו פירשו שמותם במסכת סוכה (דף נ״ב ע״ב): (ה) ורעו את ארץ אשור בחרב. שהיה רגיל להכות את שופטי ישראל בשבט כמו שנ׳ למעלה בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל (ד׳ י״ד), וגם אני אמנה עליו אותם שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם שיכו אותם בחרב ואת ארץ נמרוד היא בבל ירעו, לשון שבר כמו תרועם בשבט ברזל (תהלים ב׳ ט׳), בפתחיה בשעריה: (ו) והיה שארית יעקב. אותם שגלו בקרב עמים רבים כטל מאת ה׳ שאין בא לעולם ע״י אדם ולא יבקשו פני אדם עליו, כך לא יקוה ישראל לעזרת איש כי אם בה׳. ור׳ מנחם בר׳ חלבו פתר, והיה שארית יעקב כשיצאו מקרב [עמים] רבים לעת הגאולה כטל מאת ה׳ שנופל בפתאום שלא יקוה איש עליו באיזו שעה נופל, כן תבוא להם הישועה פתאם: (ז) והיה שארית יעקב גבורים בגוים כאריה בבהמות יער ורמס וטרף ואין מציל, כמו כן (ח) תרום ידך על צריך וגו׳: (ט) והכרתי סוסים. הוא עזרת מצרים שאתם נשענים עליהם להמציאכם

[1]) בכ״י: ידו.

סוסים שלא תצטרך להם. והכרתי ערי ארצך, לא תצטרך עוד לערי מבצר כי פרזות תשב ירושלים[1]) לבטח: (יג) והשמדתי עריך, תירגם יונתן ואשיצי בעלי דבבך, ופי׳ עריך זה שונאיך כמו ויהי עריך (שמואל א׳ כ״ח ט״ז), וכן ופישרה לעריך (דניאל ד׳ ט״ז): (יד) נקם את הגוים אשר לא שמעו. אשר לא קבלו עליהם עול מצות.

ו

(א) את אשר ה׳ אומר לנביא, קום ריב את ההרים, אלו שרי ישראל, ותשמענה הגבעות, אילו המלכים, שגבעה גבוהה היא מהר: (ג) עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי. פת׳ העד בי כמה טובות עשיתי לך, והעד בי מה הלאיתיך, להביא לפני דורון לפרוע לי כנגד אותן הטובות שעשיתי לך, ומה הן הטובות שעשיתי לך, אילו הן, (ד) כי העליתיך מארץ מצרים, ואשלח לפניך את משה ואהרן ומרים, תרג׳ משה לאלפא ית עמא, אהרון לכפרא על עמא, לאוראה לנשיא. ואל ישיב אדם ויאמר היכן תמצא מֶה עשיתי מתקיים והלא כל תיבות מֶה כולן תמוהין, כמו מֶה עשיתי דיהונתן[2]) וכן מֶה עשה לך העם הזה (שמות ל״ב כ״א), וכן מה עשיתי עתה ככם דגדעון (שופטים ח׳ ב׳) שכולן תמוהין, ולדברי הפותר פתרון זה עושה מה עשיתי זה מתקיים, תשובה לדבריו ויאמר מֶה עשית[3]) דקין (בראשית ד׳ י׳) מתקיים הוא, אף כאן מה עשיתי לך זה מתקיים הוא: (ה) עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב. גם זו מן הטובות שעשיתי לכם שיעץ מלך מואב לאבד אתכם ע״י קללת בלעם ומה ענה אותו בלעם בן בעור, מה אקוב לא קבה אל (במדבר כ״ג ח׳). מן השטים ועד הגלגל, שיעץ אותו בלעם להושיב זונות מן השטים ועד הגלגל[4]) כדי שאזעום עליכם, ולא אביתי לשמוע אל בלעם. למען דעת צדקות ה׳. פת׳ כל זאת עשיתי לכם כדי שתכירו צדקות ה׳ שלא כעסתי עליכם בימי בלעם הרשע שאלמלא כעסתי עליכם בימי בלעם הרשע לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט[5]), הרי פתר לך הכתוב הטובות שעשה הק׳ עם ישראל, ושמא תאמר כנגד הטובות שעשה עמהם הֶלְאָם לאחר כך והכביד עליהם עבודה אשר לא יוכלו שאת, לכך נאמר למעלה ענה בי, מה הלאיתיך כנגדם. ואחר שסיפר הטובות שעשה עמהם הולך ומספר מה גמול ביקש מהם כנגד הטובות, שאחר כל הטובות שעשיתי עמכם אם היה אחד מכם שיאמר מה אשיב לה׳ (תהלים קט״ז י״ב) (ו) ובאיזה דורון אקדמנו כנגד הטובות שעשה עמנו, האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה: (ז) הירצה ה׳ באלפי אילים ומצאה ידי די הקריבם, עדיין לא פרעתי לו אחד מאלף אלפי אלפים על הטובות שעשה עמנו, וכן אם ירצה ברבבות נחלי שמן וצור יצוק עמדי פלגי שמן[6]), שהיה כח בידי להקריבם לפניו מנחה, עדיין לא היו כל טובות נפרעות לו, סוף דבר

[1]) עפ״י הכתוב בזכריה ב׳ ח׳. — [2]) לא ידעתי אל איזו פסוק רמז הרב. — [3]) בכ״י: עשיתי. — [4]) עיין סנהדרין דף ק׳ ע״א. — [5]) עיין שם דף ק׳ ע״ב. — [6]) הוא עפ״י הכתוב באיוב כ״ט ו׳.

אפילו אם הייתי מקריב בכורי לכפר על פשעי ופרי בטני לכפר על חטאת נפשי, כל כך רב פשעי וגדולה חטאתי, שעדיין היה ספק בידי אולי אכפרה בעד חטאתי: (ח) הגיד לך אדם מה טוב. אדם זה משה שני' והאיש משה עניו מאד מכל האדם (במדבר י"ב ג'), מה טוב, בעיני המקום ומה ה' דורש ממך, שתשלם לו כנגד כל הטובות שעשה עמך ושכיפר בעד כל פשעיכם וחטאותיכם, אינו דורש ממך כי אם עשות [משפט[1]] ואהבת חסד והצנע לכת, פת' והתהלך אט לפני ה' אלהיך, והצנע לשון הכנעה, ואין לי עליו ראיה אלא דבר הלמד מענינו. ורבותינו אמרו אפילו דברים שאדם עושה בצנעה וכו' שאין אדם יודע בהם כי אם הק' התהלך ביראת אלהיך: (ט) קול ה' לעיר יקרא. אמר הנביא קול נבואה ותושיה יקרא לי מה שאנבא על עיר ירושלים ובשביל כל אדם שיראה שמך ברצון ומקוה לך. שמעו מטה ומי יעדה. פת' ישמעו אף מטה יהודה השרים, ומי יעדה, ושאר העם הנועדים לשמוע דבר ה', כך פת' ר' מנחם. ור' שלמה פתר קול ה' לעיר יקרא, כתרגומו קל נביא דה' על קרתא[2]), מכלן מכריזין להם תשובה. ותושיה יראה שמך, ותושיה קורא להם הנביא אשר יראה את שמך, אשר נותן לב להתבונן לראות דרכיך, ותושיה מוסב על מקרא שלמעלה הימנו, שמעו מטה ומי יעדה, הטו אוזן ושמעו מטה הפורענות אשר תרדה אתכם, שהנביאים מתרים בכם, ושמעו מי הוא אשר ייעד אותו הפורענות אם יכולת בידו לקיים מה שגוזר: (י) עוד האש בית רשע אוצרות רשע, האִש נקוד הה"י פתח לפי שהוא תמוה. וכן פירושו עוד לשון אורך ימים הוא, האש כמו היש. ובדברי הימים מצינו אישי אבי דוד במקום ישי (דה"י א' ב' י"ג), וכן בספר שמואל בפרשת תקועית איש להימין ולהשמאיל (שמואל ב' י"ד י"ט), אף כאן האש כמו היֵש, וכן תירגם יונתן האיש בית רשע, האית בית רשיעא, ופת' היעלה בלבבכם שיתקיים בית רשע לאורך ימים; (יג) החליתי הכותיך, האנשתי מכותיך, חזקות וחולות ואנושות. השמם, להשמימך על חטאותיך: (יד) וישחך בקרבך. פת' אוכל שתאכל אכנים בו מאירה בתוך המעים ויגרום לך חולי שתהיה חולה והולך שחוח, וכן מפרש בספרי[3]), מנין אף בבני מעים ת"ל וישחך בקרבך, וכן תירגם יונתן ויהא לך למרע ומחא במיעך. ולא תפליט. פת' ותסג[4]) אחור תאוה ולא תפליט זרע במעי אשתך, ואותו זרע שתפליט והיא קולטתו, לחרב אתן אותו זרע לכשתלד אותו: (טז) וישתמר. פת' בעבור שמשתמרין חוקות עמרי ולא חוקותי.

ז

(א) כאספי קיץ. כאסיפת קיץ שאין שם ביכורה לאכול כעוללות בציר, שאין שם אשכול לאכול. אסיפת קיץ הן סופי תאינים שהן רעות. וכן תירגם יונתן כסייפי קייטא, ופתרון מקרא זה כמו שתירגם יונתן. כאספי קיץ נקוד חטף קמץ שאינו לשון

[1]) השלמתי זה לפי הענין, ובכ"י חסר. — [2]) בכ"י: כרתא. — [3]) על הפסוק בדברים י"א י"ג: תמיד עיני ה' אלהיך בה, וע' בפרש"י פה. — [4]) בכ"י: ותגש.

פועל כמו יושב, אומר אלא לשון מפעל הוא כמו אוסף החסיל (ישעיה ל"ג ד'): (ב) איש את אחיהו יצודו חרם. יצודו ברשת, כמו משטח חרמים (יחזקאל כ"ו ה' וי"ד) וכן מצודים וחרמים (קהלת ז' כ"ו): (ג) על הרע כפים להיטיב. פת' להרבות כמו הטיבו מטבות, השר שואל שלום לחבירו השופט ואומר לו עזריני היום בדיני ומחר אשלם לך בדינך והוא נאות לו לשר מפני השילום שאומר לו לעשות, והגדול דובר דבר שגורם לו הות נפשו. ויעבתוהו. לשון עבותות וגדילים שמקלעין את הדין משלשה דברים הוא פשע וחטאת כקליעה זו שאין מקלעין אותה פחות משלשה, כך מנה לו הנביא שלשה עבירות בפסוק זה: השר שואל הרי אחת, והשופט בשילום הרי שתים והגדול דובר הות נפשו הרי שלש: (ד) טובם כחדק. תרגום טבא דאית בהון קושי למיפק מן ידיה כיד מן חדקא, פת' קשה לצאת מידו כמו קוצים הנסבכים בצמר. ישר ממסוכה. איש הישר שבהם רע הוא ממסוכת קוצים, מסוכה כמו הסר מסוכתו (ישעיה ה' ה'). יום מצפיך. יום שאתם מצפים בו תבא פקודתכם, מבוכתכם, עירבוליהון מהומתם, כמו נבוכים הם (שמות י"ד ב'): (ה) אל תאמינו ברע וגו': (ו) בן מנבל אב, בת קמה באמה כלה בחמותה ואויבי איש אנשי ביתו: (ז) ואני בה' אצפה וגו'. פת' ואפילו כשאני רואה דור שפניו כפני[1]) כלב, שכל אח עקוב יעקב וכל ריע רכיל יהלוך[2]) ובן מנבל אב בת קמה באמה וכלה בחמותה ואויבי איש אנשי ביתו, ואיש את רעהו יצודו חרם וכל העבירות המנויין למעלה מצויין בדור אפילו כן ואני בה' אצפה אוחילה לאלהי ישעי ומובטח אני שישמעני אלקי: (ח) אל תשמחי אויבתי. זו רומי, אם נפלתי[3]) עכשיו בעווני עתידה אני שאקום, כי אשב בחשך, אשב דבר הווה הוא, ופת' אם אני יושבת עתה בחשך ה' אור לי, פת' עתיד הק' להאיר לי: (ט) זעף ה' אשא כי חטאתי לו, אשא דבר הווה הוא ופת' אם אני סובלת עכשיו זעף ה' זהו בדין לפי שחטאתי בכל העבירות שמנה הנביא למעלה, אבל מדותיו של הק' לא יזנח לעולם ולא לעולם יריב ולא לנצח יקצוף[4]), אם הוגה וריחם[5]). והריני סובלת זעפו עד יריב ריבי ועשה משפטי יוציאני לאור אראה בצדקתו: (י) ותרא רומי אויבתי, עיני[6]) תראינה בה, פת' ואז תראינה עיני במפלתה של אויבתי, וכן תירגם יונתן: (יא) יום לבנות גדריך שאת מצפה לו, אותו היום ירחיק חוקו כלו' זמנו יאריך ולא יבוא לעולם: (יב) יום הוא ועדיך יבוא. הנביא אומר אותו היום שאתם מלעיגים עליו לאמר בטל והלך, אותו היום שמור ונצור ולא בטל ועדיך האויב יבא להחריבך, למני אשור, אשר היה ראש למריעינו. מערי מצור, כלומר ועד ערי מצור, וים מים, והיושב על הים האחרון אשר הוא במערב, והר ההר, כלומר ויושב ההר ומעלת ההר, כך פתר ר' שלמה זצ"ל. ור' מנחם בר' חלבו פתר, יום לבנות גדריך, הם חומות ירושלים, ואותו היום ירחיק ממך חוק, המס שהיית נותן לאותו בגלות, יום הוא ועדיך יבא, פת' אותו היום יבא עדיך מס האומות שיהיו פורעים לך. למני אשור. פת' מן אשור ומערי מצור ועד נהר, וכל אלו האומות הן וכלן יהיו פורעים

[1]) בכ"י: כנפי. — [2]) הוא עפ"י הכתוב בירמיה ט' ג' — [3]) בכ"י: נפתלי. — [4]) הוא עפ"י הכתוב בישעיה נ"ז ט"ז. — [5]) הוא עפ"י הכתוב באיכה ג' ל"ב. — [6]) בכ"י: עוני.

לישראל, ולשון זה עיקר. ויונתן פתר, יום הוא ועדיך יבא אותו היום שקבעו הק׳ לגאולה ולגדור בו פרצותיהן של ישראל, אותו היום ישובו עדיך ירושלים, כל הגליות שהם נפוצים עכשיו בארץ אשור ובערי מצור וכל הגליות שהם נפוצים מאשור וערי מצור ולמני מצור ועד נהר וים מים והר ההר: (יג) והיתה הארץ. [ארץ][1] אויביכם לשממה על יושביה מפרי מעלליהם: (יד) רעה עמך בשבטך, ולא בשבט האומות, ודבר זה מתפלל הנביא, שוכני לבדד יער בתוך כרמל. פת׳ אז כשתמלוך עליהם לבדך, כשיהיו שוכנים יחידים בתוך יער ובתוך כרמל יהיו שוכנים בטח ולא יהיו יראים מכל בריה: (יז) ממסגרותיהם. ממקום שהם נסגרים בפלטרין שלהם. אל ה׳ אלהינו יפחדו ויראו ממך, תירג׳ מן קדם ה׳ אלהינו וידחלון מן קדמך, כלו׳ ויראו מפני ישראל ואז ישבחו ישראל הק׳ ויאמרו (יח) מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע, שלא החזיק לעד אפו אלא אם כעס עלינו שב וריחם אותנו, שהרי חפץ חסד הוא: (יט) ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו. פת׳ מעלים כל עונותינו, וכאלו הוא משליך במצולות ים כל חטאותם של ישראל: (כ) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם. פת׳ האמת חסד ליעקב, הם ישראל שנקראו עם של יעקב, חסד שהבטחת לאברהם, אשר נשבעת לו בעקידתו של יצחק דכתיב בי נשבעתי נאום ה׳ (בראשית כ״ב, ט״ז).

[1]) בכ״י חסר זה.

פי׳ ההגדה בל׳ ערב.

הוצאתיו לאור עם הערות ותקונים

אני מיכאל בלאאו״מ יהושע פלק זצ״ל פרידלנדר.

הנני נותן לפניך קורא נעים פירוש ההגדה אשר העתקתי מכ״י אשר בידי ותקנתי כפי השגתי לכבוד ידידי המושכל מחפש מטמונים ומפענח נעלמים מקיץ נרדמים ומזכיר הנשכחים כש״ת ר׳ אברהם נודע בשערים לתהלה בשם ד״ר ברלינר נ״י כאשר מלאו לו שבעים שני חייו ואני תפלה יוסיף י״י עוד שנים רבות על שנותיו בטוב ובנעימים:

הפירוש הוא בל׳ ערב חוץ מן הפסוקים והמדרשים כי לא תרגמם המפרש לל׳ ערב והניחם כלשונם וכצורתם: בפירושו נוטה פעם לדברי האגדה ופעם לדברי המתפלספים ההולכים בעקבי הרמב״ם כפי מחשבתם. ואיננו הולך בגדולות ובנפלאות כ״א בדרך שאלה ותשובה כמורה לתלמידיו ורוצה לפרש הסתום ולבאר החתום:

שרח אלהגדה:

ב ב ה י ל ו[1]) יעני בדהש. תרג׳ בחפזון בבהילו (שמות י״ב י״א) וקאל כי נבהלו (בראש׳ מ״ה ג׳)[2]): ד כ פ י ן. אלגאיע. תרג׳ רעב כפנא (שם י״ב י׳)[3]): אחרת. מא אלסבב כאנת בבהילו[4]) מנהא סוריאני ומנהא עבראני אלגו׳ תעלם אן למי גלו ישר׳ פכאנו לא יחכמון לשון הקדש עלי מא קאל

[1]) מלת בבהילו היא כהוספה קדמונית אשר כוון א׳ ממפרשי ההגדה להוסיף אחרי מלת אבהתנא ונכתב על הגליון בראש השורה הראשונה. אך הבאים אחריו טעו והוסיפו ב׳ מלות יצאנו ממצרים וכ״ה בנוסח ההגדה אשר העתיקה הרמב״ם בספרו היד החזקה:

[2]) ר״ל בפתע פתאם בא להם הצווי לצאת ממצרים ולא היה להם פנאי לעשות להם צדה (שמות י״ב ל״ט) או המפרש מסכים לדעת ראב״ע בחפזון דמצרים: (ברכות ט׳):

[3]) צ״ע מאי חדש המפרש. וי״ל כי המעתיק העתיק החצי הראשון והשמיט החצי השני וצ״ל דכפין ולא אכל מצה בע״פ ייתי ויכול: כ״ה בפי׳ ההגדה כ״י שני אשר בידי:

[4]) ר״ל הפסקא בבהילו יצאנו ממצרים כהא לחמא וגו׳:

ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית (נחמי׳ י״ג כ״ד)
פכאנת צעבה עליהם וג̇רצ̇נא תעריף נשים וטף וקטנים כ̇רוגנא מן
מצר׳ וקד כאנת אלסריאניה מערופה ענדהם והי מדרסה לסאנהם כמי
קאלו לשון רומי לשון הדרשה[5] באותו הזמן פמא צעב מן לפט̇
אלמקאלה אלאולי אלד̇י הו בבהילו שרחנאהא לטף ונשים במערפתהם
לאן בחפזון אלד̇י תרגומהא בבהילו צעבה עליהם הי וגירהא
ומא כאן מן אללפט̇ אלעבראני ביין פאבקי עלי חאלה: אחרת. קאל
ואפלו כלנו חכ׳ כלנו נבו׳ כלנו יוד׳. חכ׳ בתחציל אלמקדמאת.
ונבונ׳ מנתגין. עלי מא קאלו ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר
(ישעי׳ כ״ט י״ד) לאן אד̇י לם יך̇ תם מקדמאת פאלנתיגה מערומה. ואמי
יודעים פהי עבארה ען חצול אלשי באלפעל לאן מעני ידיעה הו חצול
אלצורה אלעקלייה: אחרת. כיף קול ר׳ אליעזר הרי אני כבן
שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצר׳ בלילות.
פהל הם כאנו יקרוהא פי אלנהאר. אלגו׳ אעלם אן ליס הי הד̇ה ג̇יר
הי ג̇ירהא והי פרש׳ ציצית לכון אינה נוהגת בלילה: אחרת. ברוך
המקום הו אשארה אליה תע׳ לאן עדד השם המפורש ועדד מקום
סוי וד̇אלך אן עדד מקום מאיה וסתה ופ׳ ועדד השם אצ̇רב אליוד
פי מת̇להא וד̇אלך עשרה פי עשרה צאר מאיה ואלהי פי מת̇להא צאר
כ״ה ואלוו פי מת̇לה צאר ל״ו ואלהי אלת̇אניה פי מת̇להא צאר [כ״ח]
אלגמיע קפ״ו עלי עדד מקום: אחרת. וסמי מקום כמי קאל בכל המקום
אש׳ אזכיר את שמי (שמות כ׳ כ״ד) אל תקרא אש׳ אזכיר אלא אש׳
תזכיר אי מעני אן ענאיתה פי כל מכאן: כיף קו׳ צא ולמד. אלגו׳
תנביה לאלעקל אנה יכ̇רג אלאנסאן מן חאלה אלי חאלה: ד״א אכ̇רג
מן אסר אלמאדה ללא תך̇ מת̇ל לבן הארמי[6]: אחרת. וגם את הגוי
אשר יעבדו דן אנכי (בראי׳ ט״ו י״ד) מלמד שהקב״ה דן את המצריים
בדן[7]: אחרת. כיף קו׳ מלמד שהיו ישראל מצוינין שם אלגו׳
מענאה מרתפעין ושאנהם כביר: אחרת. ואת עירום ועריה קאלו
עירום מן המצות ועריה מן מעשים טובים: אחרת. וירא אל׳ את בני

[5]) ירושלמי סוטה ז׳ ב׳ לשון רומי לקרב והיינו לקרב הלבבות (קרבן עדה):
[6]) לבן שנשאר במדרגה התחתונה אסור במאסר הגשמיות:
[7]) עיין ב״ר פ׳ מ״ד:

ישר׳ (שמות ב׳ כ״ה) ראה שעשו תשובה והם לא ראו זה את זה: וידע
אל (שם) ידע בתשובתן והם לא ידעו זה את זה[8]). אחרת. כיף אין
מפטירין אחר הפסח אפיקומון. ולמה. אלגו׳ שרחוה
אלמפרשים אפיק מין[9]) אי לא עאד תבאשר שי עקב אלפסח אלא
תחתום באכילתו. וכד̇י אד̇י לסיך̇ פסח פילזמה אן לא עאד יאכל בעד
אלמצה שי. ואמי לם כאן כד̇אלך אד̇ נפס אלמצוה הו אכילת בשר
הפסח והמצה אד̇ המא שתי מצוות עשה דאוריתא ובאקי אלאמור
אצ̇אפה. ואמי כיף חתי כאן הד̇א גואב אלחכם פתעלם אן למי כאנו
המצרים יעבדו ברג אלחמל פאמרתנא אלשריעה במכ̇אלפתהם והו אן
נד̇בחה ונרש מן דמה לאלאשהאר. פלמי סאל פי אלתפציל והי מה
העדות והחק׳ והמשפ׳ (דבר׳ ו׳ כ׳) פנגאובה ונקול ג̇איה הד̇ה אלג̇זאיאת
כלהא שי ואחד והו אזאלה אלראי אלפאסד אלד̇י רבו עליה והי
ד̇באחה מעבודהם אלד̇י הו תועבת מצר׳ והד̇י איצ̇א אלעלה פי כון
אלקרבן כבש:

אחרת. קאל ויוציאנו י״י ממצרים (שם כ״ו ח׳) לא על ידי מלאך
לא על ידי שרף לא על ידי שליח והו יקול וישלח מלאך ויוצי׳ ממצר׳
(במד׳ כ׳ ט״ז) מא הו אלשרף ואלמלאך ואלשליח אלגו׳ אמי אלד̇י יבדו
אנה תנאקץ̇ והו אלמלאך פליס הנאך תנאקץ̇ אד̇ קו׳ וישלח מלאך
ויוצי׳ ממצר׳ הי אשארה אלי משה ר׳ אלד̇י יצאנו ממצר׳ על ידו. ואמי
אלמלאך אלמקוול הנא מענאה אן ליס נפוסהם אלד̇י הי מן נפס אלפלך
אד̇ כל אלנפוס מן אלנפס אלכלייה ליס קד כמלת חתי יעתני פיהא אד̇
אלענאיה בחסב אלכמאל כמי קאל ואת עירום ועריה (יחז׳ ט״ז ז׳) אי עריה
ען אלכמאל: לא על ידי שרף אי ולא קד כמלו פי מרתבה̈ אלעקול
אלרוחאניה אלד̇י הן שרפים אי לא יקדרו עלי אדראך אלמפארק עלי
מא קאל ר׳[10]) לא פארקו אלמחסום ולא כמלו כמאלא עקלייא. פקאל
(לא על ידי שרף). לא על ידי שליח יעני ולא (ענהם) מעהם
אסתעדד טביעי בתהיו אלמואד פתחקקה פאנה ג̇ריב גדא: אחרת.
קאל ויוציאנו י״י ממצר׳ ביד חזקה ובזרוע נטויה כו׳

[8]) הם לא ידעו איש תשובת רעהו כי י״י לבדו חוקר לבבות:
[9]) ר״ל הוצא כל מין ממיני מגדים שרגילין לאכול אחר הסעודה (פסחים קי״ט):
[10]) מורה נבוכים א׳ ס״ג:

(דבר׳ כ״ו ח׳) כיף חתי עםׄ הדׄי אלפסוק עשר מכות. אלגו׳ קד תצרח פיה ג׳[10a]) והן ביד חזקה זה הדבר. ובזרוע נטויה זו החרב והי מכת בכורות. ובמופתים זה הדם. ובמלחמה[11]) זה ערוב אדׄ הי איצׄ על ידי הקב״ה ואלדׄי הי ובאותות זה המטה פפי אלמטה צפרדע כנים ברד ארבה אדׄ צרח אלנץׄ אנהא במטה תבקי שחין וחשך דכׄלת תחת קו׳ ובמסת[11]) לאן אכל אלגמע אתׄנין אסתדלינא עלי אן אכל אלגמע אתנין[12]) מן והם יקחו (שמות כ״ח ה׳). ואמי קו׳ ד״א ביד חזקה שתים הי אשארה אלי אלדבר ואנצׄאף אליה ערוב לפי שנ׳ בהן לשון הפלאה[13]) ובזרוע נטויה אלו צפרדעים וכנים אלדׄי נאמר בהן ויט אהרן את ידו (שמות ח ב׳ וי״ג). ובמורא גדול מכת בכורות וברד לפי שנ׳ בהן צעקה וקולות[14]) ובאותת דם ושחין לפי שעשו אותה שניהם משה ואה׳. ובמופתים ארבה וחשך שנ׳ בהן ויט משה את ידו[15]).: ועוד פירשו חכ׳ שאלו המכות שלש על ידי אהרן והן בארץ דם צפרדע כנים. ושלש באויר על ידי משה והן ברד ארבה חשך. ושלש בשמים[16]) על ידי הקב״ה והן ערוב דבר מכת בכורות. ואחת והי השחין נשתתפו בה כולם: אחרת. כיף מעני פסח ועלי כם יקאל. אלגו׳ אמי מענאה אלאצלי והו משתק מן פָּסַח אלדׄי הו אלאערג כדׄאלך הדׄי אלוקת קד יערג מן אלקול אלדׄי קאל אללה ועבדום וענו אותם (בראׁ ט״ו י״ג). וקד ערג מן אלשעבוד אלי אלחירות. ואמי עלי כם יקאל פהו יקאל עלי ג׳ מעאני עלי אלפרג בעד אלשדה שנ׳ אשר פסח וגו׳ (שם י״ב כ״ז). ועלי אלכבש שנ׳ זבח פסח הוא לי״י (שם) ועלי אלזמאן שנ׳ יהיה לכם הפסח חג שְׁבֻעֹת ימים. הדׄי פי הפטרת החדש הזה (יחז׳ מ״ה כ״א) אחרת. לם קאל שבועות ימים כאן יקול שבעת ימ׳. אלגו׳ יעני אנה נבהנא אן נחן נספור מנהו שבעה שבועות פמן דׄאלך קאל שבועות אבתדי׳ אלשבועות. וכדׄאלך סמי אלעצרת חג השבועות יעני אנתהי אלשבועות: אחרת. קאלו אלו עשר מכות

[10a]) אולי צ״ל ח׳:

[11]) ערוב פסוקים יש כאן דברים כ״ו ח׳ וד׳ ל״ד וצ״ל במורא גדול:

[12]) בבא בתרא ח׳:

[13]) והפלתי (שמות ח׳ י״ח), והפלא (שם ט׳ ד׳):

[14]) קולות (שם ט׳ כ״ג) צעקה (שם י״א ו׳):

[15]) בארבה נאמר ויט מ׳ את ידו (שם י׳ י״ג) ובחשך נאמר ויט מ׳ את מטהו (שם כ״ב):

[16]) צ״ע מה ענין שמים אצל ערוב דבר ומ״ב:

קד ארדתׄ אן אשרח עלי עשר מכות בעץׄ שרח והדׄי הו. עשר מכות לם כאנת אלא[17]) עשר מכות ולם כאנת עלי הדׄי אלתרתיב. אלגו׳ אעׄלם אן ענד מא משה דכׄל עלי פר׳ קאל לה אין מרתבתך פי אלעלם. קאל אנא נבי אפעל אלמעגזאת. פקאל לה פר׳ אן מא יתנבא אלא מן יעׄלם אלוגוד באסרה פקאל לה אנא אעלם. קאל מא אלדליל. קאל משה יגתמעו אהל אלמערפה ויתנאצׄרו ומן פלג כאן אלבאקי עלי ראיה. פאגתמעו חכמי מצר׳ פי תלך אלסאעה חתי תואפקו עלי אן אלעאלם עשרהׄ אקסאם ט׳ אפלאך ואלעאשר הו אלעאלם אלאספל פנאצׄרהם משה פי אלעאלם אלאספל וקלב אלמטהׄ תנין בחסב עלמה באלמעגז ודׄאלך עלי מא וקע לאדם על ידי חוה[18]) מיד קרא פר׳ לחכ׳ ולמכש׳ ועשו כמותו תׄם אנהם תנאצׄרו פי אלמרתב אלבׄ והי לפלך אלקמר אלקריב אלינא והו בלא שך מקו׳ לאסטקץׄ אלמא. פאנקלב אלמא דם. תׄם אנהם תנאצׄרו פי אלמרתבה אלג׳ והי לעטארד ולה פעל פי אלחיואנאת אלמתכוונה מן אלמא. ופעל אלצפרדע. ותעלם פי אלבׄ לם ידׄכר חכ׳ ופי אלגׄ לם ידׄכר אלא חרטמים ולם ידׄכר מצר׳ אדׄ אין מא עליו פי אלמרתבה פהם אצׄעף. וכדׄאלך פעל משה פי אלסבע אלדראריׄ עלי מא בײן פי אלעאלם אלטביעי אן לכל ואחד מנהן פעל פי מא פעלה משה וכמי אן זחל מסתולי עלי הלאך אלעאלם אלאספל כפעל פי אלמרה אלזׄ. פלמי וצלו פי מנאצׄרתהם אלי אלפלך אלחׄ אלכתׄיר אלאגזא פאנבתׄ אסטקץׄ אלנאר גראד לאן אלכואכב מקויה לאסטקץׄ אלארץׄ פלמי וצל ערבות אלדׄי הוא מחל אלאנואר פאצׄלם עליהם וכאנת תלך אלאנואר צׄלאם פלמי אנתהי אלי הדׄי אלמכאן קאל פרעה השמר לך כו׳ ראות פני (שמות י׳ כ״ח) פקאל משה כן דברת לא אסף עוד ראות פניך (שם): אחרת. קאל והיו המים אש׳ וגו׳[19]) והיו לדם (שם ד׳ ט׳) למה שני פעמ׳ אלגו׳ קאלו שהיה זורק המים ליבשה כדי שיראו שהן מים ואחר כך ייהפך דם והם יראו: אחרת. מפני מה מכת דם וצפרדע וכנים על ידי אה׳ אמר ר׳ תנחום אמר הקב״ה למשה המים ששמרוך בשעה שהושלכתה ליאור ועפר שהגין עליך בשעה

[17]) אולי צ״ל אלו:

[18]) בכ״י אשר ביבשה:

[19]) עיין מר״נ ב׳ ל׳:

שהרגת את המצרי אינו דין שילקו על ידיך. הדא דאמרי אינשי בירא דשתית מינה מיא חזי[20] קלא לא תחית ליה: אחרת. נאמר הדם חמשה פעמים ונהפכו לדם ויהיו דם והיה דם ונהפכו[21] לדם ויהי הדם כנגד [ה׳] מיני מים יאורים ואגמים ונהרות ומקוה מים ובעצים ובאבנים: אחרת. נאמ׳ הצפרדע י׳ פעמ׳ כנגד י׳ מקומות שנתמלאו בהן שנ׳ ועלו ובאו בביתך וג׳ ובכה בעמך ובכל עבדיך (שם ז׳ כ״ח): אחרת. למה כל המכות נשנו בספר תלים חוץ מן השחין והחשך והכנים. אלגו׳ מפני ששלשתן מפורשין בתורה שלא עשו החרטומים כמותן. בכנים הוא אומר ויעשו כן החרטמ׳ בלטי׳ להוציא את הכנים ולא יכלו (שם ח׳ י״ד) בשחין ולא יכלו החרטמים לעמד לפני משה מפני השחין (שם ט׳ י״א). בחשך לא ראו איש את אחיו (י׳ כ״ג) אבל השאר שהיו בני אדם חוששין שעשו החרטמ׳ כמותן בא וחזר סמך כולן לנבואתו של משה: אחרת. מפני מה בכלן נאמר התראה ובכנים ובשחין ובחשך לא נאמר בהן התראה אלא משהקב״ה מתרה באדם פעם ראשונה ושניה אינו צריך להתרות בו שלישית שנ׳ כי אחת ידבר אל ובשתים לא ישורנה[22] (איוב ל״ג י״ד): מפני מה נאמ׳ בדם ובערוב ובברד השכמה. הדם כדי שיעשהו לעיניהם שאם אמר לו צא אתה וכל אכלוסיך לא היה מקבל. אלא פגע בו על היאור. הערב כדי שיראוהו שלא היה לו מהיכן לבוא כשהיו עומדים בחוץ הלכו ומצאו בתיהם מלאים שנ׳ ויבא ערוב כבד ביתה (שמות ח׳ ט׳). הברד כדי להזהירו שנ׳ הירא את דבר יי׳ (ט׳ כ׳): אחרת. נאמ׳ ארבה שבעה פעמ׳ כנגד שבעה מינין שהביא הקב״ה עליהן ארבה סלעם חרגל חגב גזם ילק חסיל[23]: אחרת. מא אפאדנא ר׳ יהודה פי אנה געל להן הדׄי אלסימן והו ד צ״ך ע ד״ש באח״ב. אלגוא׳ אלמאני אלאול אן הדׄי כאן צפה רסמהן עלי אלמטה עלי אלתרתיב. ואלמעני אלב׳ אנהן כאנו שלש על ידי אה׳ והן ד צ״ך ושלש על ידי הקב״ה והן עד״ש ושלש על ידי משה והן בא״ח

[20] כ״ה בעין יעקב בבא קמא, ובגמרא ליתא מלת חזי. עיין דקדוקי סופרים על ב״ק דף 222 הערה כ׳:

[21] צ״ל ויהפכו:

[22] בכ״י ישתנה:

[23] שלא כדעת רש״י על שמות י׳ י״ד:

ואלי׳ הי מכת בכורות. ולם יכׄתלף פי הדׄי אלא אלשחין אלדׄי קאלו נשתתפו בה. מעני אכׄר אפאדנא מעני הדׄי אללפׄץ ד צ״ך חית אלאכׄתלאט והו פי אלארץ ואלמא אלדׄי הן מכׄתלטה דאימא אלדׄי צח מנהא דם צפרדע וכנים. והדׄי אללפׄץ מאכׄוד מן וסכסכתי מצרים במצר׳ (ישעי׳ י״ט ב׳) אדׄ אלסין ואלצאד יכׄתדמין לאנהם מן אותיות זסצרש. ו ע ד״ש מן דש יעני בתוסט חרכת אלפלך אדׄ הו ממתׄל ברגל עגל ועגלה משו׳[24]. באח״ב יעני בא חב בא המחייב אלדׄי כאנו מועאיד אנה יצח אלפרעון על ידו מהן פאעלמה:

[24] המעתיק דלג כאן שורה אחת או שתים:

חדשים גם ישנים.

(II. N. 5.)

מנחה טהורה מֻגשה לשם ידידי החכם המפורסם

הד"ר **אברהם ברלינר** נר"ו

אשר הקדיש כל ימי חייו לעבודת הקדש בשדה חכמת ישראל

ליום מלאת לו שבעים שנה. ה' יאריך ימיו ושנותיו וינוב בשיבה טובה!

Netira und seine Söhne.

Eine angesehene jüdische Familie in Bagdad am Anfang des X. Jahrhunderts.

Von

Dr. A. Harkavy.

נטירא ובניו.

משפחה כבודה בישראל בימי רב סעדיה גאון.

א. שתי פעמים נזכרו בני המשפחה הזאת מר' נתן הבבלי. בספור המחלוקת בין עוקבא ריש גלותא עם רב כהן צדק בר יוסף גאון ישיבת פומבדיתא יאמר ר' נתן: „והיו לו [לרכ"צ] עוזרים יוסף בן פנחס וחתנו נטירא עם קצת פנות הדור עד שהוציאו עוקבא מבבל". „וכיון ששב [עוקבא] היה קשה הדבר על נטירא ועל יוסף בן פנחס ועל הנלוים עמהם והיו מדברים עליו אל המלך עד שצוה המלך שיצא מכל מלכותו והגלה אותו פעם שניה" (יוחסין ד' אמשטרדם תע"ז דף צ' ע"ב, סדר החכמים לר"א נייבויער ח"ב עמוד 78—9). ובענין המחלוקת מרב סעדיה גאון עם דוד בן זכאי ריש גלותא וסיעתו יספר ר' נתן: „ולא היו ימים מועטים וכו'. ולא היה יכול מפני שהיו עם רב סעדיה בני נטירא (נטירה) וכל עשירי בבל" (יוחסין שם דף צ"א, סדר החכמים שם עמוד 80). ויותר מזה לא נזכרו נטירא ובניו כפי ידיעתי בספרות ישראל. באחת מתשובות רב סעדיה גאון נזכר

שם איש בהבוד בר נאטר ושערתי מלפנים שאולי הוא מבני נטירא ונאטר היא תמונה ערבית מן השם הארמי נטירא (זכרון לראשונים מחברת ד' עמוד 276, 389). ועתה נתבטלה ההשערה ההיא כי כאשר נראה למטה לא היה לנטירא בן הנקרא בהבוד. ועד עתה לא ידענו דבר מי ומי היו נטירא ובניו ומה שמותם? ומדוע היו חשובים כל כך בעיר מלוכת הכליפים בגדאד עד שיכלו להכריע את הכף לזכות הגאונים רב כהן צדק מפומבדיתא ורב סעדיה מסורא נגד שני ראשי גליות? לכן שמחתי כאשר הגיעו לידי כמה עלים וספרים קטועים מגניזות מצרים ובהם שני דפים קלף המכילים חלק מספור בשפת ערבית אודות נטירא ובניו. וכנראה היה המספר בן דורם וכתב בזמן גאונות רב סעדיה בשנות ארל"ט — ארמ"א לשטרות (= 928—931 למה"נ). וצר לי מאד כי מחסרון ראש הספור כמה פרטים בענין זה המה סתומים וחתומים לנו. ומי יתן כי ימלא החסר מן העלים הנמצאים באסיפות אחרות מגניזות מצרים! וימים יודיעו.

ב. וזהו נוסח הגוף הערבי הנמצא בידי אשר אמנם כמה מלות נמחקו בו ובכמה מהן אני מסופק בקריאתן. והוספתי נקודות ההבדלה באותיות.

(דף א') פי דלך בא... אן קומה ואלה... האלה פאגאבה אלי דלך וא... אן א...... במא..... ואטבח לה פכתב אלכתב אלי גמיע אלעמאל באלדי אחב ואתא באלכתב ליטבעהא פואפק מן אלסלטאן שגל פתרך אלכתב לתטבע ויאכדהא באלגד פאד כאן תלך אללילה ואלמעתצד נאים עלי פראשה באחסן מא מר בה אן אתאה את פי מנאמה פצרב בידיה עלי סא[קא?] יה ואעקדה בענף עלי נפסה תם קאל לה אחדר תם אחדר אן תתערץ באליהוד ואלא אע[קב]ך וקטעת ידיך ורגליך פכופה באשד כוף פאנסבה מדעור והו קאעדא עלי נפסה. פכיל לה אן דלך פי אליקצה וכאן חול מגלסה אלדי ינאם פיה... יסמרו עליה ויחרסוה קד קסמו אלליל ... פיסמר מנהם ארבעין רגל פי כל נובה(?) מן... אלליל פאמר באדכאל אהל אלנובה והם מ' רגל ... גמיעהם ורקד. פאתאה אלאת תאניה פקאל לה מא אלדי תמילך עלי ספך דמי קום בראה ליס להם סביל אלי נטרי ולא חילה פי מערפה. כברי לאני אנא אליהו פקד אמרתך מרה פאחדר אן תעארץ יהודי פי וגה מן אלוגוה ואלא פעלת בך ופעלת... פאנתבה תאניה מרעוב שדיד אלפזע פוגה פי נטירא דלך אלוקת פלם ישך נטירא אנה האלך ולם יכן ענדה כבר לאבן אבי אלבגל פתחנט ולבס

אכפאנה (עמוד ב׳) ודכל אלי אלסלטאן פאשתם עליה באידה לם יערפהא מן עואידה וכסוה לם יראה במתלהא מכשף ען אלסבב פאעלמה אנה תחנט ותכפן וואדע אהלה ואים מן אלחיאה פאמנה והדא רועתה ואעלמה אנה אנמא בעת פיה לאמר לזה וארמצה תם קאל לה מן הו אליהו פקאל אעז אללה אמיר אלמומנין הו אלכצר פקאל לה וללכצר באליהוד עניאה קאל לה יא מולאי כדא רוינא וורתנא מן כתב אלאנביא עליהם אלסלאם ואליהוד אמה צעיפה לם יסלמהם אללה ולא יסלמהם לאן כדא ועדהם עלי ידי מוסי נביה עליה אלסלאם וא״ף ג״ם זא״ת קרא לה אלפסוק כלה קאל לה פסרה לי פפסרה פאעלמה ענד דלך במא עריץ לה. ואכרג אליה אלכתב ואמרה בקבץ אבן אבי אלבגל ואלתחכם פי רוחה ומאלה וגמיע מא דאר עליה מלכה. פכרג נטירא באעואן אלסלטאן קבץ עליה פי אלליל ווצע עליה אלעדאב אלשדיד חתי אכרג לה גמיע מא כאן לה טאהר ומכפי פנקל גמיע דלך אלי דאר נפסה בכתבה ותחציל תם וכל בה ואצבח אלי אלסלטאן פדפע אליה אלכתבה ואוקפה עלי גמיע מא וגד לה מן אלנאץ ואלחלי ואלכסי ואלגואהר ואלאואני ואלגואר ואלעביד פקאל לה קד והבת לך גמיע מא וצפת תצמח אלי נפסך פאסתאדן מנה ירגב אליה פי קבץ אלגואר ואלעביד פאבא עליה מן דלך. לאכן קאל לה אפעל פיהם בראיך פאן לים ידכל קצרי מנהם נפס מנפוסה ולא מן גמיע מא כאן לה. פאהדא נטירא גמיע אלממאלך מן אנתא ודכר מע כתיר מן אלאמתעה ומא גפא וטהר פי אלעיון ללוזיר וגמיע רגאל אלסלטאן וחבס גיר דלך תם אמרה אלמעתצד באסקאט אלגזיה ען ישראל פקאל לה יא מולאי אן אליהודי אנמא יתקן דמה אלגזיה פאן אסקטת ענהם אסתחל דמהם (דף ב׳) תם לא יאמנו אלעאקבה פי אלמסתקבל באן יטאלם (?) במא אסתקדם סקוטה ענהם ויוכרו בגרם גמיעה דפעה פיהלכו פיפתקרו פארפק אלאשיא בהם אדאהם ללגזיה עלי מא יראה אמיר אלמומנין אטאל אללה בקאה בעין ראפתה ויוגבה בפצל רחמתה. פקאל לה פאקבצהא מנהם עלי סנה אלנבי עליה אלסלאם ומא גרא פי איאמה. פפעל דלך ואקאמו ישראל פי שלו״ה והשק״ט ט׳ סנין ונצף באקי איאם אלמעתצד לם ינדהו ולא דאר עליהם גם ולקד כאנו יתחלאו בזי בני אלעבאם לבוס אלסואד. וכאן

אלגוים יגארו בהם ולא יסתטיעו להם בשי חתי תחרך עליהם גמאעה מן אלצופיה אחתסבו עליהם ושגבו פי כברהם ענד אלמשעל ודלך אן משעל אלסלטאן יקאבל קצרה פי עדוה אלדגלה פאמר אלסלטאן בתגויזהם פי טיאראת אלי קצרה ואוצא עליהם באלאקאמה חתי אכפאו. פאד כאן פי אלליל אדכל זוג זוג פי גולק ואמר בהבגהם חתי רציץ עצאמהם (עטאמהם) באלכשב ורדהם פי אלטיאראת וגרקהם פי אלדגלה. פמא גסר אחד בעדהא ינטר אלי יהודי טול מדתה. פבעד ופאתה ולי אבנה אלמקתדר פכאן מעה נטירא פי הדה אלדרגה שביה בח׳ סנין אלי אן תופי רחמה אללה וכלף סהל ואסחק אולאדה ולם יכן לה ולד גירהם דכר ולא אנתי. סהל בן נטירא. פקדם סהל פי מרתבת (מרתבה) אביה ומסכנה דרב גמיל פי קטיעה אלרביע ירכב פי כל יום אלי קצר אלסלטאן ולים יאכד לה רזק ויכרג לה פי כל סנה ת״ק מתקאל פיקסמהא עלי וזרא אלסלטאן ולא יחבס מנהא שי. ולישראל פיה מנאפע עטימה מעני באלצגיר ואלכביר מנהם ולים יסמע באחד עריץ לה סבב אלא כלצה ודפע ענה ונצרה במאלה וגאהה מע אלצדקאת אלזוילה (?) סר ואעלאן צרה (?) אלדראהים ואלכסי. ופי כל סבת יצלי אלנאם ענדה פהו ידעא כל מן דכל אליה וגלאם ואקף אמאמה פאדא (עמוד ב׳) אחב אן יחבס אחד יחצר מאידתה רפע עיניה אליה ותאמל מנה פיפהם אלגלאם מראדה פיחבסה. פאדא תמת אלצלאה כרג אלנאם מן באב תאני גיר אלבאב אלדי דכלו מנה ויחבס מן אחב מקאמה פי אחד אלמגאלם פיבתדי באדכאל אלעניים מן ת׳ רגל אלי ר׳ אקל מא יכון. פיקעד י׳ עלי כל מאידה ומן רסמה אנה יסתעד ג׳ חואנית לעמל אלכבז מן יום אלכמים אלי יום אלגמעה נצף אלנהאר פיאכדו דכלתה אלכבז פיוגהו אלי כל מסתורה מע לחם ומא חצר ומא בקי מן אלכבז געלה יום אלסבת ללמסאכין לכל ואחד רגיף וקטעתין לחם בעד אכלהם ללתהאיר. ויקף בנפסה עליהם באלמרוחה חתי יסתופי טעאמהם ויסקיהם ויפרק עליהם מא חצר מן פאכהה ואשבאה דלך ויאכל לקמה ויבארך להם ברכ״ת מזו״ן בנפסה ויכרגהם. תם יקעד הו מע אצחאבה ללגדא. פאדא רפעת אלמאידה אמר באלשראב פישרב מע אצחאבה אלי אנקצא אלמגלם פיביתו אדא כאן כאלגד (באלגד) צלאו וכרג כל ואחד אלי שגלה. תם אנה

יפעל אלג̇מיל פי אלגוים באלצדקאת ואלהבאת וישתר אלת״ק ת̇וב ואכת̇ר ואקל ויפרקהא עלי אלגוים ויבעת̇ אלי כופה̈ איצ̇א מאל יפרקה עלי קום מן אלעלוין ומן בני האשם וד̇לך אן כאן קד תקדם לאביה בד̇לך רסם. ולה פי פארס מוצ̇ע סוק ידכ̇ל עליה מן כ̇ראג̇ה̈ אלפי דרהם כיל פי כל ג̇מעה̈. והו שדיד אלחפט̇ בעלם אלמקרא ואלמשנה ואלתלמוד ט̇אהר וואקף עלי ג̇מיע מא יחתאג̇ אליה מן עלם אלדין ואלפקה והו תלמיד רב סעדיה ופנון וצ̇עה ענדה תוג̇ד. והו בן מ׳ סנה̈ קאים באלכ̇ט אלערבי ואלתרסיל קיאם חסן ולה ולד יסמא נטירא בן ח׳ סנין פי הד̇א אלוקת. אסחק אכ̇יה. הו אכ̇א סהל הד̇א והו בן כ״ז סנה̈ שריך לאכ̇יה סהל פי. . . .

עד כה הגיע הגוף הערבי הנמצא בידי.

ג. ותוכן דברי הגוף הערבי בעברית (אשר אמנם העמוד הראשון הוא קשה ההבנה מפאת חסרון ראש המאמר) הוא כזה:

הכליף אלמעתצ̇ד (Al-Motadhid) אשר מלך משנת 892 (היא שנת הולדת רב סעדיה גאון) עד שנת 902 למה״נ כמו אחשורש בעצת המן גזר גזרה עצומה לרעת היהודים. ואולי היתה הגזרה למכת הרג ואבדן. (וכפי הנראה היה שם היועץ שהיה כהמן בשעתו אבן אבי אלבגל (Ibn-Abil-Bagl od. Bagil). אולם כאשר הביא השר הרשע הזה אל הכליף את כתב הפקודה הערוך אל שרי המדינות למען יחתום הכליף את שמו עליו היה הכליף עסוק בענין אחר ולכן נתעכבה חתימת הכתב המכיל את הגזרה הרעה עד יום המחר. אולם בלילה ההוא קרה אל הכליף כמקרה המלך הפרסי במעשה בוסתנאי הנשיא. כי ראה במחזה הלילה איש אחד שהכהו בידו והושיבו בעל כרחו ואמר לו: „השמר לך משלוח יד ביהודים ואם תעבור על פקודתי דע כי ענוש תענש ויכרתו את ידיך ורגליך“. וילך לו האיש והכליף נשאר יושב בנפש מרה ופחד גדול כי נדמה לו שכל זה קרה לו בעת היקיצה. וסביב הארמון אשר בו ישן הכליף היו נצבים שומרי ראשו ארבעים איש בכל משמר ממשמרות הלילה ויצו הכליף שיכנסו אנשי המשמר אל הארמון. ובהיות לבו בטוח על אנשי המשמר שכב הכליף ויישן. והנה נראה אליו האיש הנזכר פעם שנית ויאמר לו: „מה בצע כי תשפוך דם אנשים נקיים? [כנראה מן ההמשך זה אינו מוסב על היהודים כי אם על שומרי ראש הכליף] כי הם לא יוכלו לראותי ולא לדעת אותי כי אני אליהו (הנביא). וכבר צויתיך פעם אחת לכן השמר לך לשלוח יד באיש יהודי באופן מכל האופנים ואם לא אעשה בך [שפטים]“. ויקץ הכליף שנית משנתו בחרדה גדולה ויזכור אודות נטירא בעת ההיא [פה יבואו בגוף הערבי איזה דברים בלתי מובנים מחסרון הקודם]. ואחר זה אמר הכליף אל נטירא: מי הוא אליהו? ויען

נטירא: ה׳ יושיע למושל המאמינים! הוא אלכ̇צ̇ר (Al-Chidhr הוא שם אליהו הנביא אצל הישמעלים). וישאל הכליף: האם אלכ̇צ̇ר ידאג ליהודים? ויען נטירא: „אי אדוני! כן קבלנו וירשנו מספרי הנביאים ע״ה. ואף כי היהודים הם עם חלש ורפה הן לא עזבם אלהים ולא יעזבם כי כן הבטיח להם על ידי משה נביאו ע״ה וא״ף ג״ם זא״ת (ויקרא כ״ו מ״ד)“. וקרא לפניו כל הפסוק ולבקשת הכליף תרגם אותו (בערבית) והודיעו גם כן מה שקרה לו והראה לו את הכתבים המכילים את הגזרה על ישראל. ויצו הכליף לנטירא להחזיק באבן אבי אלבגל בנפשו וממונו וכל קניניו לעשות בהם כטוב בעיניו. ויצא נטירא עם משרתי הכליף וימהר בלילה אל אבן אבי אלבגל והכריחו להוציא את כל קניניו שהיו לו בגלוי ובסתר והביא את כל זה לבית משכנו ביחד עם כתביו וישם משמר על אבן אבי אלבגל. ובבקר השכים ויבוא אל הכליף וימסור לו הכתבים והודיעו מכל מה שמצא אצל אבן אבי אלבגל מכסף ותכשיטין ובגדים ואבנים טובות וכלים ושפחות ועבדים. ויאמר לו הכליף: כבר נתתי לך במתנה את כל מה שזכרת החזק בו לנפשך. ויבקש נטירא שיסכים הכליף לקחת את השפחות והעבדים ולא אבה הכליף רק אמר לנטירא: עשה בהם כחפצך ולא יכנס מהם לארמוני אף נפש אחת ולא דבר אחר מכל הונו. לכן הוליך נטירא את כל העבדים הזכרים והנקבות והרבה מן החפצים הגלוים אל הוזיר ולכל אנשי הכליף והניח לעצמו את השאר. אחרי כן צוה אלמעתצ̇ד לבטל את המס שישלמו בני ישראל. אך נטירא אמר לו כי על ידי המס יבטיח היהודי את עצמו ואם יבטל הכליף את המס דם היהודי יהי מותר להישמעאלים. גם אחרי כן בעתיד לא יחפצו היהודים לשלם את המס שבטלוהו מהם. והטוב להם הוא שישלמו את המס כפי רצון מושל המאמינים (יאריך ה׳ ימיו!) באופן קל וברחמנות. ויאמר לו הכליף: „אתה תגבה מהם המס כמנהג הנביא (מחמד) בזמנו“. ויעש נטירא כן. וקמו בני ישראל בשלוה והשקט תשע שנים וחצי שארית שני ממשלת אלמעתצ̇ד בלי שום צרה ואסון. והיו לובשים בגדים שחורים כמנהג בני עבאס (Abassiden משפחת הכליפים). והגוים הניחום במנוחה ולא צררו להם ולא צערום במאומה. רק פעם אחת קם עליהם אספסוף מן הצופיה (Sufis כתת בעלי הסוד אצל המושלמנים) וצררוהם אצל מנורת המאור. ומנורת הכליף היא נוכח הארמון הנמצא על שפת נהר דגלת (Tigris). ועל פי פקודת הכליף הביא את הצוררים האלה בספינות קטנות אל ארמונו והניחום שם והסתירום ובלילה לקחו שנים שנים מהם בשקים ויכו אותם בעצים עד אשר רצצו את עצמותיהם והשיבו אותם אל הספינות והטביעו אותם בדגלת. ומן העת ההיא לא העיז איש בימיו להביט בעין רעה על יהודי.

ואחרי מות הכליף אלמעתצ̇ד [פה צריך להוסיף: ומות בנו אלמכתפי Al-Moktafi. שמלך שש שנים מן 902 עד 908 למה״נ] משל בנו אלמקתדר (Al-Moktadir שמשל משנת 908 עד 932 למה״נ). והיה עמו נטירא במעלה שהיה בימי אביו בערך שמנה שנים (עד שנת 916 בערך) עד יום מותו ירחמהו

האל. ועמדו במקומו סהל ויצחק בניו ולא היו לו ילדים זולתם לא זכרים ולא נקבות.

סהל בן נטירא. ויקם סהל במדרגת אביו נטירא. ומשכנו ברחוב דרב גמיל בחלק מן העיר (בגדאד) הנקרא אלרביע. ובכל יום הוא רוכב מבית משכנו אל ארמון הכליף. ולא יקח לעצמו מאוצר המלכות מאומה והשכר הקצוב לו חמש מאות מתקאל יחלק אל הנזירים ולא יעכב לנפשו מזה מאומה. ולבני ישראל ייטיב הרבה כקטן כגדול מהם. ולא נודע איש אחד שקרהו אסון שלא עזר לו סהל כי הרחיק ממנו צרתו ונתן לו מממונו לבד מצדקות רבות שעושה סהל בגלוי ובסתר בכסף ובבגדים.

ובכל יום שבת יתפללו האנשים אצל סהל והוא יקרא (er ladet ein) לכל מי שיכנס לביתו. והנער המשרת עומד לפניו וכאשר ירצה לעכב את האורח על שלחנו ישא את עיניו ויתבונן עליו והמשרת יבין את כונתו ויעכבהו. ואחר התפלה יצאו האנשים מדלת שניה ולא בדלת שנכנסו בה. וכל מי שיחפוץ בעל הבית לעכבהו על שלחנו ישב באחד החדרים. ובראשונה יכנסו העניים לסעוד ממספר מאתים איש (שהוא המספר היותר קטן) עד ארבע מאות איש וישבו עשרה אנשים על שלחן אחד. ומנהג סהל לקצוב שלש חנויות להכין הלחם הנצרך לסעודת שבת מיום ה׳ עד חצות יום ו׳. ויקחו העניים הבאים בסתר את הלחם עם בשר ושאר המאכלים המוכנים. והנותר מן הלחם ינתן לעניים בשבת לכל אחד לחם אחד ושתי חתיכות בשר אחרי אכלם לשובע. וסהל בעצמו עומד עליהם במניפה (Fächer) עד אשר ישלימו לאכול והוא ישקה אותם ויחלק להם פירות ודברים אחרים גם יאכל עמהם מלא לוגמיו ויברך להם בעצמו את ברכת המזון וישלחם. אחרי כן ישב לאכול עם אנשיו הקרואים ואחר הסעודה כאשר יסלקו את השלחן יצוה להביא משקאות ושתה עם הקרואים עד כלות הסעודה. והקרואים ילינו אצל סהל הלילה (במוצאי שבת) ולמחרתו יתפללו אצלו ויצאו כל איש לעבודתו.

גם יפעל סהל טובות הרבה עם הגוים בצדקות ומתנות. ויקנה בערך חמש מאות בגדים ויחלקם לגוים. וישלח כסף גם לעיר כופה (Kufah) לחלק לצאצאי עלי (חתן מחמד) ולבני האשם (Haschemiten, משפחת מחמד). וכן היה מנהג אביו נטירא לעשות כן. ובפרס יש לו מקום שוק שהמס ממנו יכנים לו אלפים דרהם בכל יום.

וכח זכרונו ושקידתו גדלו בידיעת המקרא המשנה והתלמוד. והוא בקי בכל עניני הדת והדינים. והוא תלמיד רב סעדיה. וכל אופני המעלות נמצאים אצלו. והוא בן ארבעים שנה ומהיר בכתיבת לשון ערבית. ולו בן ששמו נטירא (כשם אבי אביו) אשר הוא כעת בן שמנה שנים.

יצחק אחי סהל. הוא אחי סהל הצעיר והוא בן עשרים ושבע שנים והוא ישתתף עם אחיו סהל [בפקודת משרתו?]. . .

(פה נפסק הכ״י וחבל על דאבדין!).

ד. והנה עוד לא הספיקה לי השעה לחפש אצל סופרי הקורות הערבים אם נמצא אצלם דבר מה אודות מעשה נטירא והכליף מעתצד. רק זה לבד מצאתי:

1) אצל בן דורו הצעיר הסופר הערבי עלי אלמסעודי (Al-Mas'udi) בספרו מרוג אלדהב שנדפס עם תרגום צרפתי Les Prairies d'or בחלק השמיני ממנו (פאריז 1874, עמוד 2—181) נמצא ספור אודות מחזה הלילה שנראה אל הכליף הנזכר. ואלה דבריו שם: בשנה ההיא (283 להגרה = 896 למה״נ) נראה לאלמעתצד במשכנו מראה איש בצורות שונות. פעם התראה אליו בדמות כומר (ראהב) בעל זקן לבן לבוש בגדי הכומרים. ופעם נראה אליו בתמונות איש צעיר לימים בעל שער שחור לבוש בגדים אחרים. ופעם אחרת במראה סוחר איש שיבה. ועוד נראה בתואר איש אשר בידו חרב שלופה אשר בה הכה אחד ממשרתי הכליף וימיתהו. ואף כי הדלתות היו סגורות ושמורות משומרים בכל זאת נראה המחזה אל הכליף בכל מקום שהיה בביתו או בחצרו או במקום אחר וגם בעלית הארמון החדש אשר בנה. והאנשים דברו הרבה מזה הענין והספור נשתנה לפי טבע האנשים המספרים. איזה מהם אמרו כי שטן מורד (במלכות שמים) דבק אל הכליף וצער אותו. ולפי דעת אחרים זה היה אחד מן השדים (גן) המאמינים בה׳ שראה המעשים הרעים של הכליף ורצה להחזירו למוטב. ועוד אחרים אמרו כי כל זה עשה אחד ממשרתי הארמון אשר אהב אחת מבתולות הכליף ובתחבולות הכשוף עשה איזה סגולה (בעץ אלעקאקיר) להיות רואה ואינו נראה וכו׳.

ובמקום אחר שם (עמוד 6—205) יספר כי עוד קודם שישב על כסא המלוכה בעוד היה עצור על ידי אביו בבית האסורים ראה אלמעתצד במחזה זקן אחד היושב על שפת הנהר דגלת. וכאשר פשט ידו באו כל מי הנהר לידו והנהר נהפך ליבשה. וכאשר פשט את ידו פעם שנית שבו המים אל הנהר. והזקן הזה היה עלי בן אבי טאלב (חתן מחמד) והוא הודיע לבן המלך כי הוא ימלוך תחת אביו ובקש ממנו לבלי קחת המס מיוצאי חלציו. וכן עשה אלמעתצד באמת כאשר עלה על כסא הכליפים.

מזה נראה כי היה אלמעתצד איש חוזה חזיונות במראה הלילה וחשב את החזיונות האלה לדבר נכבד ועשה מעשה להתנהג על פיהם. ואין כל פלא אם גם אודות היהודים עשה מעשה לבטל גזרה קשה ואכזריה על פי חזיון במראה הלילה. ומובן מאליו כי הסופרים הערבים לא יספרו דבר פלא כזה הנעשה לתועלת היהודים ולטובתם. וכבר הודיע אלמסעודי כי ספורים כאלה משתנים לפי טבע האנשים המספרים.

2) אודות הנחת המסים לבד מעדות מסעודי שהבאתי למעלה בנוגע לצאצאי עלי (Aliden) נמצאו עוד כמה עדיות המובאות אצל חכם עמנו גוסטאף ווייל בספרו הידוע Geschichte der Chalifen חלק שני (עמוד 513 והערה 2 שם). ועל דבר ראש השנה לפרסים (נירוז) הנדחה על ידי הכליף לאחד עשר יום והנחת המס

לימים האלה נוכל להוסיף כעת עדות הסופר מחמד בן גריר אלטברי (Tabari, Annales III, VII, 2143) האומר כי בהודעת הכליף בכתבו נאמר כי עשה זאת מחמלתו על עבדיו ומחפצו להטיב מצבם. לכן אין להתפלא אם גם לבני ישראל הקל את עול המסים.

3) עתה נבין מדוע שלח נטירא בגדים ומתנות ליוצאי חלצי עלי. וזהו מפאת כי הכליף השקיף עליהם בעין טובה לבקשת חתן מחמד אשר ראה בחזיון מראה הלילה כפי ספור מסעודי הנזכר.

4) בין שמות האנשים הנזכרים בזמן מלוכת הכליף אלמעתצד מצאתי כי שר אחד אלבגיל ובנו אבן אלבגיל היו בין המורדים (מרוג אלדהב שם עמוד 198—9). ולא אדע אם יש להם איזה קשר ויחס עם אבן אבי אלבגל הנזכר בספור שלנו.

ה. העולה מכל זה והנודע לנו עתה על ידי הספור הערבי מסופר יהודי בן דורו של רב סעדיה גאון ושל נטירא ובניו הוא זה:

כי נטירא עלה לגדולה בראשית ימי ממשלת הכליף אלמעתצד והיה חשוב גם אצל הכליפים הבאים אחריו עד יום מותו (בשנת 916 למה״נ) בימי ממשלת הכליף אלמקתדר. וביחד עם עלות נטירא לגדולה נושע ישראל על ידו תשועה גדולה והופרה עצת אויב היהודים שהתאמץ להטות את לב הכליף לגזור עליהם גזרות קשות. וכל ימי חיי נטירא היה מעוז ומחסה לבני עמו וידע לקנות את לב הכליף לטובתם. ומעשרו הרב ואוצרותיו נתן מתנות רבות לגדולי שרי ישמעאל להטות גם את לבותם לטובת ישראל. ועל חכמתו ותבונת לבבו יעיד לנו הספור אודות המס מבני ישראל שלא רצה לבטלו מכל וכל לבלי העיר על היהודים את חמת בני הנכר מושלי הארץ וקנאתם. מפאת כל זה אין להתפלא מדברי ר׳ נתן הבבלי כי לבחירת ראש גלות (יוחסין שם דף צ״ב ע״א, סדר החכמים 83): „מתקבצין שני ראשי הישיבות עם בני ישיבתן עם כל ראשי הקהל והזקנים בבית אדם גדול שבבבל מגדולי הדור כגון נטירא וכיוצא בו“. ועל ידי נטירא עלה גם חותנו יוסף בן פנחס למעלה גדולה והם הכריעו את הכף לזכות הגאון רב כהן צדק מפומבדיתא (אביו זקנו של הגאון רב שמואל בן חפני) במלחמתו נגד רב עוקבא ריש גלותא. ובמות נטירא קמו בניו אחריו וירשו גדולתו.

בני נטירא סהל ויצחק הלכו בדרכי אביהם. והגדול מהם סהל היה גם איש גדול בתורה ובחכמה ומדות ומבין גדול בשפת ערבית ובין תלמידי הגאון רב סעדיה יתחשב. ומרוב מעשי הצדקה שלו וחסדיו הרבים לבני ישראל ולבני הנכר יציג לנו הספור תמונה יפה וכמו חיה כי היה עד ראיה. וסהל ביחד עם אחיו עמר לימין רבו הגאון רב סעדיה ולכן נצח זה האחרון את דוד בן זכאי ריש גלותא בראשית מלחמתם והורידוהו מנשיאותו.

ואחיו הצעיר יצחק בן נטירא השתתף עם אחיו הגדול במעלותיו ובמדותיו כנראה גם מזה שנקראו יחד בני נטירא והיו עומדים בשורה אחת בחשיבותם אצל בני ישראל ובחצר המלכות. ולא נודעה לנו הסבה שבעבורה נהפך אחרי כן הגלגל על רב סעדיה ויד מתנגדו הריש גלותא דוד בן זכאי היתה על העליונה. ואולי יורה לנו זה כי בני נטירא ירדו פתאם מגדולתם ולא היה להם כח ועז בחצר הכליף אלמקתדר.

נכבד הוא לנו לדעת דרכי הנהגת עשירי ישראל בבגדאד בראש המאה העשירית למה״נ ואופני מעשי הצדקה והחסד שלהם בזמן ההוא. כי מצד אחד יצאו לעזרת כל איש מר ומצוק מבני עמם ומבני הנכר. ומצד השני היו למגן ומחסה לבני ישראל אצל הכליף ושרי המלוכה ופזרו על זה אוצרותיהם. ואופן קבלת השבת ועריכת השלחן עם העניים הרבים אצל סהל בן נטירא אשר יתאר לנו הסופר כעד נאמן יבאר לנו בטוב איך קיימו אז זרעו של אברהם אבינו מצות הכנסת אורחים וגמילות חסדים ומדוע היו נטירא ובניו חשובים כל כך בבבל. ובימינו אלה אשר מחשכת גניזות מצרים הופיע אור גדול על כמה מעשים וקורות מתולדות ישראל בימים קדמונים נוכל לקות כי גם ממשפחה הנכבדה הזאת עוד יתגלו לנו דברים הרבה או למצער עוד פרטים אחדים. ועל כל פנים גם מהנודע לנו כעת די הוא להכיר את רום מעלת המשפחה הזאת ויקרת כבודה ובעבור זה נוכל לקרוא על נטירא ובניו סהל ויצחק: זכר צדיקים לברכה!

אברהם אליהו הרכבי.

פטרסבורג, בחדש מנחם התרס״ב.

II. Sind David und Salomon unter die Propheten zu zählen? Diese Frage ist im Moreh II, 45 (Munk, Le Guide II, p. 339) etwas anders behandelt, indem David und Salomon (und Daniel) zur zweiten Klasse der Propheten gezählt worden. Obwohl Abraham Maimuni sich gegen Personen wendet, die den beiden Königen die Prophetie überhaupt absprechen, ist es doch ein wenig befremdlich, dass er die Ausführungen seines Vaters unberücksichtigt lässt. Indessen ist dieser Umstand kaum stark genug, die Echtheit des Gutachtens zweifelhaft zu machen.

III. Den talmudischen Grundsatz, dass der Weise höher stehe als der Prophet.

IV. Segensspruch vor dem Genusse einer Speise, welche den Umfang einer Olive nicht erreicht.

V. Weigerung seitens des Mannes oder der Frau, die ehelichen Pflichten zu erfüllen.

VI. Eine Stelle in Samuel Gaon's Commentar zu Deuteronomium. Dies ist wahrscheinlich Samuel b. Ḥofni, dessen (arabisch geschriebenen) Commentar zum Pentateuch Abraham Maimuni auch an anderen Stellen erwähnt (Steinschneider Cat. Bodl. col. 2460 ed. Neubauer Cat. Bodl. No. 276).

VII. Den Verbleib der zehn Stämme (s. Geiger, Zeitschrift X p. 126).

Einige arabische Gutachten des Abraham Maimuni.

Von

Hartwig Hirschfeld.

Die nachfolgenden Gutachten des Abraham Maimuni sind der Hs. Montefiore 103, 4b (Halberstam 56) entnommen. Eine kurze Notiz über dieselben befindet sich in Steinschneider HB. XIX p. 113, wo indessen zweimal irrthümlich die Nummer 65 gegeben ist. Daselbst ist auch der Text von No. VI abgedruckt. Eine nähere Beschreibung des Codex kann hier fortfallen, weil eine solche in meinen *Descriptive Catalogue of the Hebrew mss. of the Montefiore Library p. 22* gegeben ist.

Die Zahl der Gutachten beläuft sich auf sieben. Wie aus den Ueberschriften zu den Nummern I, II und VI zu ersehen ist, hat the Compitator, Vidal Bonet aus Lunel, dieselben einem Werke, der den Titel מגלת סתרים führte, entlehnt. Dieses Werk scheint indessen nur ein Sammelband gewesen zu sein, der noch andere Sachen enthielt, und vielleicht auch den Brief Moses Maimuni, welcher in Dr. Neubauer's Catalogue of the Hebrew Mss. of the Bodl. Library No. 2246[6] einer Schrift gleichen Titels angehört. Leider ist daselbst nicht angegeben wo besagter Brief gedruckt ist.

Die Gutachten behandeln die folgenden Gegenstände:

I. Eheverschreibung, die an gewisse Bedingungen geknüpft ist.

בספר מגלת סתרים.

I. ומן סואלאת הרב ר' אברהם ברבי משה ז"ל קולא הדא נצה ואמא מא סאלת ען אלרגל אלדי תזוג באמראה להא נעמה ואשרט עליהא אן תקום ברזקהא ומונתהא הל ילזמהא הדא אלשרט או לא פאלגואב ען דלך אנהא אדא תכת אנהא רצית בהדא אלשרט וקבלתה עלי נפסהא לזמהא אן תפי בה וקד גא פי דלך[1]) כל תנוי ממון תנאו קיים וכמא אנה מלזום באלקיאם במזונות אשתו וכסותה ואדא אשרט עליהא פי חין אלזיגה אנהא קד אסקטת ענה יגוב דלך ואבראתה מנה סקט ענהא וגוב דלך זברי מנה כדלך איצא אדא אשרטת להא אנהא תקום בטעאמהא וכסותה לזמהא דלך אלשרט וגב עליהא אלקיאם בהא והכדי גא פי תלמוד ארץ ישראל בכתובות בפרק אע"פ[2]) שאמרו אי זו היא אשה ואי זו היא פילגש ר' אומר אשה יש לה כתובה פילגש אין לה כתובה ר' מאיר אומר אחת זו ואחת זו יש להן כתובה אלא אשה יש לה כתובה ויש לה תנאי כתובה פילגש יש לה כתובה ואין לה תנאי כתובה ר' יהודה בשם רב אמר זו דבר ר' מאיר ור' יהודה אבל חכמים אומרים נושא הוא אדם אשה ומתנה עמה על מנת שלא לזון על מנת שלא לפרנס ולא עוד אלא שתהו זנתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה ומעשה בר' יהושע בנו של ר' עקיבה שנשא אשה והתנה עמה על מנת שלא לזון ושלא לפרנס ולא עוד אלא שתהא זנתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה כיון שבאו שני רעבון עמדו וחילקו הנכסים ביניהן התחילה קובלת עליו לחכמים אמר להם היא נאמנת עלי יותר מן הכל אמרה להם בודאי כך התניתי עמו אמרו חכמים אין אחר קצה[3]) כלום ואצל הדא אלבריתא פי תוספת כתובות יפה כח האב מכח הבעל.

II. ומן מגלת סתרים להרב רבי' אברהם בן הר"ם במז"ל איצא קולה הדא נצא ואמא מן קאל אן דוד ושלמה מלכים ואינם נביאים פקד אכטי ועליה אלרגוע

1) Jerus. Ketub. V, 2.

2) ibid.

3) In den Ausgaben אין אחר קנין, Tosifta ed. Zuckermandel IV, 6: אין כלום לאחר הקיצא.

ען הדה אלקול ואן יסתתוב מנה לאנה כאלף אללה תעאלי ומן (א)סמהא אללה נביא אכרנא הו(א) ען צפה אלנבוה והל וגדנא איש האלהים[1]) אלא נביא אלדי קאיל פי דוד במצות דוד איש האלהים ופי שלמה קיל בגבעון נראה יי אל שלמה[2]) ואמא תעלקה באן רבותינו ז"ל לם יקולוא דלך ולא יסמוהם נביאים ואנמא אסמאהם מלכים פלים אלאמר כמא טן ומן נטר פי דברי רבותינו ז"ל לא יקול דלך לאנהם שרחו דלך וביינוה פי עדה מואצע פי ספרי דבי רב קאלו כיוצא בו אתה אומר ואלה דברי דוד האחרונים וכי לא נתנבא דוד אלא אלו בלבד הלא כבר נאמר רוח יי דבר בי ומלתו על לשוני ומה תלמוד לומר ואלה דברי דוד האחרונים מלמד שהיו דברי תוכחות כולי' כיוצא בו אתה אומר דברי קהלת בן דוד וכי לא נתנבא שלמה אלא אלו בלבד מלמד שהיו דברי תוכחות[3]) ונצת אלמשנה פי שוטה משמתו נביאים ראשונים בטלו אורים ותומים ושרחו פי אלתלמוד מאן אינון נביאים הראשונים אמר רב הונא דוד ושמואל[4]) ופי הגדה דשיר השירים קאלו אבל שיר אמרה מלך בן מלך ונביא בן נביא וכתיר מתל דלך פי אלמדרשות לא נטיל בדכרהן לא[ן] פי מא דכרנאה כפאיה ואן כאן קאיל להדא אלקול לם יקף עלי הדה אלמואצע אלתי דכרנאהא פאן פי הלכות גדולות קד עדד ארבעים ושמונה נביאים שנתנבאו לישראל כמא גא פי פרק מגלה נקראת[5]) ודוד ושלמה מחסובין פי גמלתהם כקו' משנכנסו ישראל לארץ נתנבא יהושע בן נון ופנחס אלקנה ושמואל דוד גד החוזה ונתן הנביא ואסף והימן וידותון ואחיה השילוני ושלמה כולי' וצאחב אלהלכות אכד דלך מן סדר עולם[6]) ומא אחר מן אלריבונין יעתקד אן דוד ושלמה ליס המא נביאים בל המא מלכים ונביאים באגתמאע בגיר כלאף.

III. וסאלת איידך אללה אן אשרח לך קול רבותי' ז"ל פי אלתלמוד אמ' אמימר וחכם עדיף מנביא[7]) וכיף וגה אלתכריג פיה ודכרת אן השמחים לעשות רע אשר אורחותיהם עקשים ונלוזים במעגלותם[8]) אטנבו אלאנכאר להדא אלקול ורגבת פי ביאנה לדפע אענאתהם[9]) חסב מא חתנא אלחכים וקאל ענה כסיל כאולתו[10]) פן יהיה חכם בעיניו ואנא אגיבך עלי מא סאלתה בתופיק אללה ומעונתה אעלם עלמך אללה אן הדא אלקול ליס פיה מא ינכרה דו פהם ונכוח הוא למבין ווגה אלתכריג פיה קריב ודלך אן נחן גמאעה אהל אלתורה מגמעון מתפקון עלי גמיע אנביאנא אלמרסלון אלינא אלמדונה נבותהם פי אלכ"ד ספר אנהם נביאים וחכמים לא כלאף בין אמתנא פי דלך ומא ישך מן דוי אלעקול אן אי שכצין מן אלנאס תסאויא פי אחדי מראתב אלשרף וזאד אחדהמא עלי צאחבה מרתבה אכרי אכתץ בהא דונה [ו]אן דא מרתבתין אפצל מן די מרתבה ואחד ואן מלך ונביא אפצל מן נביא ליס הו מלך וכהן גדול ונביא אפצל מן נביא שאינו כהן גדול ונביא חכם אפצל מן נביא שאינו חכם ואד כנא

1) Neh. XII, 24. — 2) 1 K. 3, 5. — 3) Sifrê ואלה הדברים.
4) fol. 48 vo. — 5) fol. 14. ro. — 6) ch. XX—XXI. — 7) B. B. fol. 12 ro.
8) Prov. II, 15. 9) lies אעתנאהם. 10) Prov. XXVI, 5.

מג̇מעון עלי סאיר אנביאנא אלמרסלין אלינא אנהם נביאים וחכמים וקלנא חכם עדיף
מנביא פלם נקצד אלא נביא שאינו חכם ואמא מן כאן חכם ונביא פהו אלאפצ̇ל
ואלאשרף בלא אשכאל לאנהמא פי אלחכמה̈ אלתי בהא אלחכם יזאד אלנביא עליה
במנזלה̈ אלנבוה̈ והכד̇י יג̇רי אלאמר פי כל מן לה צפה̈ ואידה̈ אנה הו אלאפצ̇ל פמן
קאל אן ד̇י עלם אפצ̇ל מן ד̇י נסב פאנמא קצד אלד̇י נסב אלגיר פאלם ואמא מן
כאן ד̇י נסב וד̇י עלם פהו אלאפצ̇ל ואלאשרף ומן קאל אן אלמרסל אפצ̇ל מן אלכאתב
פאנמא אראד אלכתאב אלד̇י יחסן אלכ̇ט ולא יחסן אלתרסיל ואמא אלכתאב אלמרסל
פהו אפצ̇ל פאן אלפצ̇ילה̈ אלתי שרף בהא צאחבה קד חצלת לה ופצ̇ל עליה באלאכ̇רי
אלתי אכ̇תץ̇ בהא דונהא ומא יחתאג̇ פי הד̇א אלתמת̇יל זיאדה̈ שרח לט̇הורהא
וביאנהא ענד כל עאקל ואמא ישתבה עלי אלנאס וישתכל מראתב לשרף אלמפרדה̈
כמת̇ל ג̇מאצה ד̇וי מרתאב וכל ואחד מנהם אכ̇תץ̇ במרתבה̈ ואחדה̈ מן מראתב אלשרף
איהם אסבק ואקדם פיחתאג̇ פי ד̇לך אלביאן במא ג̇א פי אלמשנה כהן קודם ללוי
ולוי קודם לישראל[1]) וכו׳ וזאדו פי אלתוספה[2]) משוח בשמן המשחה קודם למרובה
בבגדים מרובה בבגדים קודם לסגן סגן קודם לאמרכל ואמרכל לגזבר וגזבר קודם
לראש משמר וראש משמר קודם לראש בית אב וראש בית אב קודם לכהן הדיוט
וכהן הדיוט קודם ללוי ומת̇ל ד̇לך איצ̇ה אד̇א כאן חכם שאינו נביא ונביא שאינו
חכם פמנזלה̈ אלחכם אשרף פאלאנביא אלמרסלין הם נביאים וחכמים ואמא נביא
שאינו חכם פמת̇ל מלאכי שאול אלד̇י קיל פיהם ותהי על מלאכי שאול רוח אלהים
ויתנבאו גם המה ויגידו לשאול ויוסף שאול וישלח מלאכים שלשים ויתנבאו גם
המה[3]) פקד אסתחקו אסם אלנבוה̈ ברוח אלהים שהיתה עליהם ומא כאנו מרסלין
ואנמא נתנבאו לצורך שעה פקאלו תסביח ותמג̇יד ואנצרפו כמא שרח אלתרגום וקאל
ושרת על איזגדי שאול רוח נבואה מן קדם יי ושבחו אף אינון ומא וג̇דנא להם בעד
ד̇לך ד̇כר פי אלנבוה̈ ולא פי רסאלה̈ מן ענד אללה לאן נבואתן לא צנרכה לדורות
פפי מת̇ל האולאי קיל חכם עדיף מנביא לאן אלחכם אוג̇בת לא אלשריעה̈ חקוק לא
יג̇ב מת̇להא להאולאי פמן אכ̇תץ̇ בעלם אלתורה ושרוחהא ומעאניהא וביאן שראיעהא
כמיאתהא וכיפיאתהא חסב מא ג̇א בה נקל אלכאפה̈ אלמנקול ען אלרסול עליה
אלסלאם הו אשרף ואפצ̇ל מן נביא שאינו חכם לאן מן לא יחסן פקה אלשריעה̈
ולו כאן נביא פהו שדיד אלחאג̇ה̈ אלי חכם ליסתעלם מנה אלפתוי פימא אלזמהא
אללה תעאלי מן אלתשרע בהא והו מלזום בסאיר אלאמור באכראם אלחכם ואג̇לאלה
ואלוקוף לה חסבמא ג̇א פי שרח מפני שיבה תקום והדרת פני זקן[4]) לאן חכמת
אלתורה אעלי מן מנזלתה והו מעתקד אליה ועליה אלאנצראף פי מא לא טריק
להא אלי מערפתהא אלא מן ג̇הה̈ אלחכם אלא תרי אן יהושע בן נון כאן נביא
וחכם ומע ד̇לך למא כאן מחתאג̇ אלי אלעזר כהן גדול ליסתעלם מנהא אלאורים

[1]) Gittin V, 8. — [2]) Bemidbar R. ch. VI.
[3]) I Sam. XIX, 20—21. — [4]) Lev. XIX, 32.

ותומים עלם אלגיב פי מא יריד אן יפעלהא מן אלחרוב ואלכ̇רוג̇ ליגזו אלאעדא
אלזמהא אללה תעאלי אלאנצראף אליה ואלוקוף בין ידיה כראמה̈ ואג̇לא אלאורים
ואלתומים כקולה[1]) ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו והכ̇די איצ̇א נביא שאינו חכם
למא כאן מפתקרא ללחכם לזמה אלאנצראף אליה כראמה̈ ואג̇לאל אלתורת יי אלתי
אכ̇תץ̇ ד̇לך לחכם בעלם ביאנהא ושרוחהא דונה אד̇ ליס מנזלה̈ ולא שרף אעלי מן מנזלה̈
עלם אלשריעה̈ לאנה אלגרץ̇ אלמקצוד פי כ̇ליקה̈ אלמכאן ואלזמאן ואיג̇אד אלמכ̇לוקין
כקולה[2]) אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי ואלכל פמפתקרון
אליהא וכל ריאסה עלי אלאמה̈ אן יעטא ספר תורה ויקף בחצ̇רה̈ אלג̇מעה̈
וספר תורה פי חין תעקד לם אלריאסה̈ לומר שכל שררה מן התורה וכקול אלחכים
ינבי ען אלחכמה̈[3]) בי מלכים ימלוכו וגו׳ בי שרים ישורו[4]) פכל ריאסה̈ דון ריאסה̈
עלם אלתורה וכל שריף בהא ישרף יקרה היא מפנינים[5]) והבורא יתעלה זכרו
אנמא אכ̇תאר לשריעתה אפצ̇ל אלכל קרינא וורעא ותקא ונקא פאנזל שריעתה עלי
ידה ועלמה ביאנהא ושרוחהא פהו אב בחכמה אב בתורה אב בנביאות ולצ̇הא
ושרפהא במא לם יכ̇ץ̇ אחד מן אלנביא כקולה[6]) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה
ת̇ם אלאנביא אלמרסלין אלינא בעדה מן יהושע בן נון אלי עזרא הכהן אלד̇י אסמה
איצ̇א מלאכי והו אכ̇ר אלנביין ג̇מיעהם חכמים ונביאים והם אלד̇ין כאנו יעלמון
אלאמה ויחתונהם עלי פעל אלטאעה̈ ועמל אלשראיע פאג̇מעת פיהם אלפצ̇ילתין
אלנבוה̈ ואלעלם והם אשרף ואעלי מנזלה̈ מן אלחכמין אלד̇ין ליס הם נביאים
ואמא סואהם מן אלמתסמי נביא וליס הו מבר̇זא פי עלם אלפקה אלפתוי
ושרח אלנצוץ̇ ומעאניהא מת̇ל מלאכי שאול ואשבאההם אלד̇ין לם תמתנע
פיהם הד̇ה אלפצאת פאלחכאם אלד̇י פיה הד̇ה אלצפאת הו אפצ̇ל מנזלה̈
ואעלי טבקה̈ פעלי מת̇ל האולאי קיל חכם עדיף מנביא לחאג̇ה̈ הד̇א אלנביא
ללחכם אלד̇י יעלם אלחלאל ואלחראם וכמיה̈ אלשראיע וכיפיאתהא ואפתקארה
אליה פי מא ילזם אלמכ̇לף עלמהא ויצ̇טר̇ אלי מערפתהא מן אלשריעה̈ ואלדין
ויג̇ב עליה אלעמל בהא פאלחכם לא שך אעלי מנה מנזלה̈ ואשרף מרתבה̈ ואמא
נביא חכם פמא קאל אחד מן ג̇מיע אלעקלא אן חכם שאינו נביא יבלג אלי
מנזלתה פכיף יפצ̇ל עליה אלחכמה̈ אלתי מדח בהא אלחכם הי מוג̇ודה̈ פי אלאנביא
וקד תסאוו פי מענאהא ויפצ̇ל אלנביא עלי אלחכם באלנבואה אלתי אכ̇תץ̇ בהא דונהא
פאי פצ̇ילה̈ ללחכם יפצ̇ל בהא עליה חתי יט̇ן אן רבותינו ז״ל הד̇א כאן קצדהם פי
הד̇א אלקול וכיף יחסן מן ד̇וי אלעקול אלסלימה̈ אן יקולו חכם עדיף מנביא וחכם
פהל הד̇א אלקול אלא ג̇הל מחץ̇ ומן אעתקד פי רבותינו ז״ל אנ̇הם אלי הד̇א קצדו
פקד אפצ̇ח נפסה ואשתהר ג̇הלה ופי מת̇להם קאל אלחכים ולב כסילים יקרא אולת[7])
וקאל ופי כסילים יביע אולת[8]) לאנה לו תאמל אלקול אהתדי ללצואב ואעלם אן

[1]) Num. XXVII, 21. — [2]) Jer. XXXIII, 25. — [3]) Prov. VII, 15.
[4]) ibid. v. 16. — [5]) ibid. III, 15. — [6]) Deut. XXXIII, 10.
[7]) Prov. XII, 23. — [8]) ibid. XV, 2.

אלתצ̇רינ̇ אלתי ד̇כרנאה הו ט̇אהר פי נפס אלקול לא יכ̇פי ען ד̇וי אלתמייז ואן ילט̇ף
אלד̇י ט̇נוה הו מסתחיל לא יקולה מן פיה אדני מסכה מן אלתמייז פכיף מן ט̇הרת חכמתה
ואשתהר עלמה לכן בנצ̇תהם פי אהל אלדין ואלעלם תודיהם אלי אלתחאמל עליהם ואן
יתאולון אקאוילהם בכ̇לאף אלחק ואלצואב לאן אלעלם צ̇ד אלג̇הל ולמא כאנת אלאצ̇דאר
לא תתאלף וג̇בת אלמנאפרה̈ כקולה וכסילים ישנאו דעת[1]) פמא ללג̇אהל עדו̈ אכבר מן
אלעאלם ובג̇צ̇ה̈ אלעאלם פי אלג̇אהל איצ̇א אעט̇ם כקולה תועבת צדיקים איש עול
ותועבת רשע ישר דרך[2]) וקד עלמת אן אלג̇בינה̈ פי אלכלאם אשה̈ ואצעב מן אלמאל
לאן ג̇בינה̈ אלמאל ימכן אן תסתדרך וג̇בינה̈ אלכלאם לא תסתדרך וקאלו רבותינו ז״ל
גדול אונאת דברים מאונאת ממון[3]) שזה נאמר בו ויראת מאלהיך וזה לא נאמר בו
ויראת מאלהיך ר׳ אלעזר אומר זה בגופו וזה בממונו ר׳ ישמעאל בר נחמני אומר
זה ניתן להישבון וזה לא ניתן להישבון פנקול אן אלנץ̈ ולא תונו איש את עמיתו
ויראת הוא מכ̇צוץ̈ באונאת דברים לאן אונאת ממון תקדם אלקול[4]) פיה וכי תמכרו
ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו פאד̇א ג̇א פי מן יג̇בן
אפילו הדיוט שבישראל באלכלאם ויולם נפסה פי איסר אלאשיא הד̇א אלתחדיר
וקאל פיה ויראת מאלהיך פכיף מן יג̇בן יסודי עולם ויתקו̈ל עליהם אלזור ואלמחאל
ויעתקד אקאוילהם בכ̇לאף מא קאלוה וצ̇ד̈ מא קצדו אליה ויתאול כלאם אלחכמה̈
בג̇הלה ויתחאמל פי אן יכ̇טי אלקול אלצואב ופי מת̇להם קאל אלכתאב[5]) הוי
האומרים לרע טוב ולטוב רע וגו׳ תאלמנה שפתי שקר[6]) יתפרכן ישתתקן יתחרשן[7])
פכל ד̇לך רג̇בה̈ מנהם פי אלכ̇לאף ושהוה̈ פי אלנפאק וכמן קיל פיהם[8]) ולצים
לצון חמדו להם אהבו רע מטוב ושקר מדבר צדק[9]) פמא קצדהם אלתעלם ואלאפאדה̈
ואלסלוך פי טרק אלחק̈ ואנמא קצדהם אלטען ואלקדח פי אלדין והו סרודהם ופיהם
קאל[10]) העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חשך השמחים לעשות רע יגילו בתהפוכות
פהם בג̇הלהם ועמא קלובהם וקלה̈ בצירתהם יט̇נ̈ון אנהם ישרפון אלאנביא בחית̇
יסתנקצו חכמי תורה ומא ידרון באן לולא אלתורה לם תכון רסאלה̈ ואן חכמת
התורה בהא ישרף אלנבי והי אלסבב פי נזול אלוחי וסמאע כתאב אללה ואנהא
אלאצל ואלגרץ̈ ואלנבו̈ה̈ מן אג̇להא וורדת עלי אלנבי ובחכמת התורה יצל אלמכלף
אלי טאעה̈ אללה ובאלעמל בשראיעהא יקרב מנה ויירש חיי עד פאלנבי ישרף
בכ̇טאב אללה לה ואלחכם איצ̇א אנמא ישרף בחכמת התורה אלתי הי כלאמה
ושריעתה בתשריף אלג̇מיע אלי מעני ואחד יעוד ומן אצל ואחד יקתצ̇ב ואלאצל פי
אלכל את האלהים ירא ואת מצותיו שמור פאג̇לאל אלחכם ותרפיעה ליס לד̇אתה בל
כראמה ואג̇לאל ותעזיז ותשריף לתורת אלהיו אשר בלבו ולהד̇א למא ג̇א אלנץ̈
באלזאם אג̇לאלה ואלקיאם בין ידיה כ̇תם בקולה ויראת מאלהיך אני יי יריד אן אלד̇י

[1]) ibid. I, 22. — [2]) ibid, XXIX, 27. — [3]) B. Mez. fol. 58 vo.
[4]) Lev. XXV, 15. — [5]) Jes. V, 20. — [6]) Ps. XXI 19.
[7]) Jer. Hagiga II, 1. — [8]) Prov. I, 22; — [9]) Ps. LII, 5.
[10]) Prov. II, 13—14.

תלזמה מן חקה ואכראמה הו אכראמה לתורתי ומן אכרם תורתי פקד אכרמני ומן
את̈קא עלמאוה̈ (so) פקד את̈קאני וכ̇אפני ואנא מג̇אזיה פאלנבי אלחכם וג̇ב חק̈ה מן ג̇התין
לאנה נביא ולאנה חכם ואלנביא אלד̇י ליס פיה חכמה̈ לה פצ̇ילה̈ אלנבו̈ה̈ ואלחכם
אלד̇י ליס הו נביא לה פצ̇ילה̈ אלחכמה̈ וארא תקארנא כאן אלחכם אסבק ואעלי
מנזלה̈ לאן אלנביא שאינו חכם מחתאג̇ אלי אלחכם ומצ̇טר̈ אלי עלם מא ענדה מן
אלחכמה̈ ועלי הד̇א קיל חכם עדיף מנביא וקאל ד̇לך אמא דרש אלנץ̈ אלד̇י ג̇א פיה
ונביא לבב חכמה[1]) פמדח אלנביא באלחכמה̈ אלתי אשרף אלאשיא ואפצ̇להא והי
אלאצל ואלגרץ̈ חסב מא קד̈מנא והד̇א מא לא יגכרה אחד מן אלעקלא ומן ג̇הל חק̈
חכמי התורה ואסתנקצהם פקד אסתנקץ̈ תורת יי ולם יתק̈י אללה והו מטאלבה
ומעאקבה פאלויל ת̇ם אלויל למן ג̇על זמאם דינה ועקלה פי דניאתה והואה ולם יפכר
פי עואקב אמורה ותרך טאעה̈ אללה רבה לשהוה̈ קלבה ואוקע נפסה פי אלהלאך
ואלתלאף רג̇בה̈ מנה פי אלאענאד ואלכ̇לאף פיתעאמי ען אלנט̇ר פי אלחק̈ ויתצאמם
ען סמאעה ופמן קיל פיהם[2]) הוציא עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו חדלו
להשכיל להיטיב פלים יכ̇תארון אלתקרב באלעלמא ולא מלאקאתהם בנצ̇ה̈ פי אלחק̈
וכקולה[3]) לא יאהב לץ̈ הוכח לו אל חכמים לא ילך ומחבי אלחק̈ הם אלמלאזמין
ללעלמא ופיהם קיל[4]) אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין והשונא תוכחת
ושונאים מוכיחים כסרו אלספקתין ג̇מיעא אכתבו סו אלת̇נא ואלאנפראז מן אלג̇מאעה̈
פי אלעאג̇ל ואלכ̇ליד פי עקאב אללה פי אלאג̇ל וינצרפון מן אלדניא והם עלי שך
מן מד̇הבהם ועלי ניר יקין פי דינהם וכמן וקיל פיהם[40]) הוא ימות באין מוסר וברוב
אולתו ישגה וקאל[6]) ואוילים בחסר לב ימותו לם יחצל להם מנה מחצול יעולון
עליה ולא אצל יתמס̈כון בה יגששו כעורים ופיהם קיל[7]) ורשעים בחשך ידמו
וקאל[8]) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו ועד נצח לא יראו אור ואלחכמה̈
הי אלנור ואלבאהר ואלשמס אלט̇אהר אלד̇י לא יקדר ג̇מיע אלכ̇לק אן ירוגו נורה ען
אלארץ̈ כקולה[9]) כי נר מצוה ותורה אור וטראיק עלמאיהא מצ̇ייה̈ כקולה[10]) ואורח
צדיקים כאור נגה פאלרג̇בה̈ למי שנגבר חסרו על יראיו אן יעיננא בלטפה עלי עמל
רצ̇אה ואתבאע טרקה ואלקרבה̈ מנה ואלאכ̇לאץ פי תוחידה וטאעתה ותהואה וכמא
סאלה וליה וקאל הורני יי דרכך אהלך באמתך יחד לבבי ליראה שמך[11]).

IV. ואמא סואלך ען מן יאכל פחות מכזית אן כאן יג̇ב עליה אן יבארך
קודם אכילתו או לא פאלג̇ואב אן כל מן קצד אכל שיש מן אלטעאם וג̇מיע אלמטאעם
פלא יג̇וז לה אכל ד̇לך אלשי אלא בעד אן יבארך עליה ועלי אן ד̇לך אלד̇י יקצד
אכלה ליס פיה בקרת אלזיתונה̈ ואנמא קלנא אד̇א קצד אכלה לנפרק בינה ובין
אלמטאעמאת לאן מן יקצד אן יטעום התבשיל או סואה מן אלאטעמה̈ ליעלם כיף

[1]) Ps. XC, 12. — [2]) Jes. XLIII, 8. — [3]) Prov. XV, 12. — [4]) ibid. v. 31.
[5]) ibid. V, 23. — [6]) ibid. X, 21. — [7]) I Sam. II, 9. — [8]) Prov. IV, 19.
[9]) ibid VI, 23. — [10]) ibid. IV, 18. — [11]) Ps. LXXXVI, 11.

טעמה לא תגב עליה ברכה לאנה לם יקצד אכל דלך אלשי ולא קצד אלאנתפאע בה ואנמא קצד דואקה ותטעמה לא גיר ואמא מן קצד אכל שיא ואלאנתפאע באכלה ואפילו פחות מכזית פאלברכה ואגבה עליה אלא תרי אן אלצאים קד אביחת לה אלמטעמאת ומע דלך אנמא אביח לה מן יטעום עד רביעתא ולם ילזם אלברכה עליהא לעלה אנהא מטעמת כמא קאל תניא נמי הכי מטעמת אינה צריכה ברכה והשרוי בתענית טועם אין בכך כלום ר׳ אמי ור׳ אסי טעמו עד רביעתא ודרסו אלשאמיין[1]) פי מסכת נדרים בפרק קונם יין טועם ר׳ אבא חסידא בשם ר׳ זעירא הדה מטעומתה אין בה לא משום ברכה ולא משום גזל ולא משום דמאי ולא משום הפסק תענית ותגד הדא אלקול איצא פי הגדה דשמואל ולו כאן מן יאכל פחות מכזית אינו צריך ברכה לם יחתג אן יכון לנא מן אלמטעמין הי דון אלשיעור וליס פיהא כזית פלו לם תוגב עלי אכלה ברכה לם יכון לנא חאגה אלי דכרהא לכן מן קולה מטעמת אינה צריכה ברכה דל עלי אן מן יקצד אכל הדא אלמקדאר צריך ברכה ואמרי כיף אסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה והדה דלאלה כבירה פי הדא אלמעני ומע דלך פקד קאל פי פרק כיצד מברכין על הפירות[2]) למא קאל ר׳ חייא בר אבא אני ראיתי את ר׳ יוחנן שאכל כזית מליח וברך עליו תחלה וסוף אעתרצו דלך וקאלו כי היכי מברך ר׳ יוחנן אזית כיון דשקליה לגרעינתיה בצר ליה שיעוריה סופיה אמאי מברך וגא אלאנפצאל אמר ר׳ יוחנן זית גדול אכל דאע״ג דשקליה לגרעינתיה אית ביה שיעור כזית בינוני צריך לברך עליו על העץ ועל פרי העץ פמן קולהם סופיה אמאי מברך דל עלי אנמא נעתבר הדא אלמקדאר לעניין ברכה אחרונה דכתיב ואכלת ושבעת וברכת וקאלו ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתייה ואכילה כזית והחמירו ישראל על עצמן שאפילו על כזית מברכין ומא כאן דון כזית אין מברכין עליו בסוף ואמא קודם אכילה הואיל ונהנה פחות מכזית אסור לו ליהנות בלא ברכה ופי תלמוד ארץ ישראל בברכות כיצד מברכין[3]) תאני כל שאומרין אחריו שלש ברכות אומרין לפניו המוציא לחם מן הארץ וכל שאין אומרין אחריו שלש ברכות אין אומרין לפניו המוציא לחם מן הארץ מתיבין הרי פחות מכזית אין אומרין אחריו שלש ברכות מעתה לא יאמרו לפניו המוציא לחם מן הארץ וגא אלאנפצאל לשאר המינין וצריכה יריד אן שאר המינין שאין ממין חטין ושעורין שאין אומרין אחריהן שלש ברכות אין מברכין לפניהם המוציא ואלתזמו צחה הדא אלאעתראץ אן פחות מכזית יבארך עליו המוציא ועלי אן לאחריו אין מברכין עליו שלש ברכות והדה דלאלה טאהרה ביינה פי וגוב אלברכה על פחות מכזית קודם אכילתו חסב מא קד שרחנא ולהם איצא מתל הדא אלקול פי מסכת סוכה בפרק הישן תחת המטה ואעלם אן אלאנפצאל אלמדכור פי תלמודנא ען ר׳ יוחנן אנה כזית גדול

1) Jer. Ned. VIII, 1.
2) Ber. fol. 38. vo.
3) VI, 1.

אכל גא פי אלתלמוד אלשאמי וגה אכר והו אן אלזיתונה למא כאנת בריה יעני אנהא ליס טעאם מאלוף כאלכבז ומא אשבהה ואנמא טעאם עלי צורה נאבתה וכליקתה ומא כאן עלי צורתה פי אצל כליקתה יבארך עליה תחלה וסוף ועלי אן ליס פיה כזית ויאתי מן הדא אלקול אן מן אכל חבה ענב וחבה כמאן יברך אחריהן שלש ברכות והכדא דרסו[1]) ר׳ יוחנן נסב זיתה וברך לפניו ולאחריו והוה ר׳ חייא בר אבא מסתכל ביה אמר ליה ר׳ יוחנן בבליא למה את מסתכל ביה לית לך כל שהוא ממין שבעה טעון ברכה לפניו ולאחריו אית ליה ומה צריכה ליה מפני שגרעינתו ממעטתו לית ר׳ יוחנן ידע שגרעינתו ממעטתו ומה עביד ליה ר׳ יוחנן משום בריה מלתיה דר׳ יוחנן אמרה שכן אפילו פרידה אחת של ענב ופרידה אחת של רמון שהיא טעונה ברכה לפניה ולאחריה והדא קול לא נעול עליה לאנה לו כאן צחיח לדכר פי תלמודנא ולם יכונו יכתלפו באנפצאל אכר ויקולו ר׳ יוחנן זית גדול אכל ואד לם יעולו עליה ואחתאגו אלו אנפצאל אכר סואה דל עלי אן דלך אלאנפצאל לם יצח ענדהם ולם יתחקק להם ואדא כאן אלאמר הכדי פלא פרק ענדנא אלא אן בין מא הו כבריתו ובין מא שאינו כבריתו אן אלברכה לא תגב עליה לאחריו אלא אן אכל מנה כזית בינוני ואמא קודם אכילתו פאלברכה ואגבה אע״פ שאין בו כזית בלא כלאף ומן נסי פי יום אלצום ואכל פליפי באלצום פי באקי יומה דאך והדא מנצוץ פי תוספת תעניות[2]) הרי שהיה מתענה ושכח ואכל ושתה הרי זה משלים תעניתו ומן אנדר עלי נפסה צום מא יום גיר מעיין כאנה קאל בנדר אנה יצום פי אסבועה דאך יומא ואחדא ואבתדי אן יצומה פי יום אלאתנין תם נסי ואכל פיה פקד צייע צומה דלך פי דלך אליום וילזמה אן יפי צומה פי יום אכר ואן כאן אלנדר קד וקע עלי יום מעיין מעלום ואבתדי אן יצומה תם נסי ואכל פיה פעליה אן יתמם צומה פי יומה דאך לאן אלנדר עליה וקע דון סואה מן אלאיאם והדא משרוח פי תלמוד אלשאם במסכת נדרים בפרק קונם יין שאני טועם והכדא דרסו נדר להתענות ושכח ואכל כבר אבד תעניתו ר׳ אבא בשם רבנן דתמן והוא שאמר יום סתם הא אם אמר (הא אם אמר) יום זה מתענה ומשלים ולא אמרו אלא אם אכל אם טעם לא פירוש אפילו אמר יום סתם אם אכל הוא שאבד תעניתו אכל אם טעם משלים תעניתו שהמטעמת אין בה משום הפסק תענית חסב מא שרחנאה פי גואב אלמסאלה אלמתקדמה.

V. ואמא אלמעני פי מא אפרקת אלמשנה[3]) בין אלמורדת ואלמורד ואוגבת ללבעל עלי זוגתה אלמורדת אן יפחתו לה מכתובתה שלשה דינרין בשבת פקדביינוא אלעלה פי דלך פי תלמוד הדה אלמשנה בגמרא דבני מערבא והכדא דרסו הנא איתמר שבעה וכה אתמר שלשה אמר ר׳ יוסי בר׳ חנינא היא על ידי שהיא חייבת לו שבע מלאכות פירוש טוחנת ואופה ומכבסת ומבשלת ומניקה את בנה

1) Ibid. aber etwas früher.
2) Tosifte Taan. III, 3. — 3) Ketub. V, 7.

Ein Midrasch über die dreizehn Middot

von

Dr. D. Hoffmann.

Zu Lev. 1, 2 führt der Midrasch haggadol[1]) die 13 Middot (Auslegungsregeln) des R. Ismael an und bringt zu jeder einzelnen Regel einige Beispiele. Die Aufzählung der Regeln sammt den Beispielen kann als eine erweiterte Ausgabe der dem Sifra vorangehenden sogenannten Baraita des Rabbi Ismael angesehen, und, da die ganze Beispiel-Sammlung aus Midrasch-Sätzen besteht, als Midrasch über die 13 Middot bezeichnet werden. Wir wollen hier zu diesem Midrasch einige Bemerkungen geben.

1) Der Midrasch hat die Baraita des R. Ismael, die den meisten Sifra-Ausgaben vorangestellt ist, zur Grundlage. Von den 16 Beispielen, die sich dort befinden, hat unser Midrasch 14 aufgenommen. Zwölf derselben hat er an die Spitze allen anderen Beispielen vorangesetzt; bloss zwei (XIII 5 f.) setzt er später, weil er die halachischen Beispiele den haggadischen vorangehen lassen will. Ganz weggelassen hat er nur das Beispiel in Regel IIIa (בנין אב מכתוב אחד), wohl weil es viele Schwierigkeiten darbietet (vgl. hebr. Note 17); ferner das Beispiel in Regel II (גז"ש), vielleicht weil sowohl der Talmud (Schebuot 47a) als auch die vom Midr. haggadol benutzte Mech. des R. Simon b. Jochai den dort befindlichen Lehrsatz aus einer anderen דרשה und nicht aus גז"ש ableitet. Zu der als Grundlage benutzten Baraita wurden andere Beispiele mit vorausgesetztem ודכותיה hinzugefügt.

1) Ueber diesen Midr. haggadol vgl. m. Schrift „eine Mechilta zu Deut." S. III u. לקוטי בתר לקוטי, Vorwort.

ומצעת את המטה ועושה בצמר הוא פוחת ממנה שבעה דינרין והוא על ידי שהוא חייב לה שלש פירוש שארה כסותה ועונתה הוא מוסיף לו שלש ותגד דלך איצא פי בראשית רבה וירא אליו יי"[1]).

VI. ופי מגלת סתרים איצא קולא הדא נצה אערפך מא קאל פיה רבינו שמואל גאון[2]) ז"ל פי תפסירה לפרשת ואתחנן כו' ולים נדהב עלי קול אלמתרגם פי דלך כו' ואעלם אני למא וקפת לה עלי הדא אלקול אסתצעבתה גדא וקלת כיף יגוז מן מתל כדא אלעאלם אלכביר ואלרייס אלגליל אן יקול ולים נדהב אלי קול אלמתרגם פי דלך מע אגתמאע אלרבנין ואספאקהם פיאן תרגום אלתורה עזרא הכהן הסופר קאלה וענה נקל כמא גא פי אול תלמוד מגלה[3]) ופי תלמוד נדרים[4]) בפרק אין בין המודר הנאה מחבירו ומע הדא פאלקול אלדי דפעה בה צעיף לא חאגה פיה עלי קול אלתרגום ופיהא איצא קולא הדא נצב.

VII. וסאלת ען אלקול אלדי הו פי מא בין אלאמה מן אכבאר אלשבטים ואנהם מוגודון פי אלסחרא הל דכרו רבותינו ז"ל דלך או לו אלגואב אן רבותינו ז"ל קד דכרו דלך ואלדי וקפת עליה פי אקאוילהם פי הדא אלמעני אנא אדכרה לך קאלו פי בראשית רבה דר' הושעיה בפרשת ויצא יעקב[5]) אמר ר' יהודה בר סימון לא למקום שגלו עשרת השבטים גלו שבט יהודה ובנימין עשרת השבטים גלו לפנים מנהר סמבטיון שבט יהודה ובנימין מפוזרין בכל הארצות ופי הגדה דשיר השירים אף ערשנו רעננה אלו עשרת השבטים שהם לפנים מנהר סמבטיון ופי תלמוד אלשאמיין בפרק כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא קאלו לשלש גליות גלו ישראל אחת לפנים מנהר סמבטיון ואחת לדפני של אנטוכיא ואחת שירד עליהם הענן וכסה אותם וכשם שגלו לשלש גליות כן גלו שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה לשלש גליות מה טעם בדרך אחותך הלכת ונתתי כוסה בידך[6]) וכשהן חוזרין הן חוזרין משלש גליות מה טעם לאמר לאסורים צאו[7]) אלו שגלו לפנים מנהר סמבטיון ולאשר בחשך הגלו אלו שירד עליהם הענן וכסה אותם על דרכים ירעו אלו שגלו לדופני של אנטוכיא ופי תורת כהנים קאל פי תפסיר ואבדתם בגוים[8]) ר' עקיבה אומר אלו עשרת השבטים שגלו למדי ופי תוספת סנהדרין[9]) קאל ען עשרת השבטים ר' אומר יש להם חלק לעולם הבא שנ' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים[10]) אלו עשרת השבטים הדה אלאקאויל הי גמלה מא וקפת עליה דואוינה וקצה אלדני ואלרסאלה אלתי לה ושחיטת חולין אלתי חפטהא ענה ונקלת ואלאלסאט איצא אלמאכודה מזה פהי אצח אלדלאל פי דלך.

1) Ch. LII. — 2) Samuel b. Hofni. — 3) fol. 3 ro. — 4) fol. 3 vo.
5) Ch. LXXIII. — 6) Ez. XXIII, 31. — 7) Jes. XLIX, 9.
8) Levit. XXVI, 38. — 9) XIII, 12. — 10) Jes. XXVII, 13.

2) Die Baraita des R. I. im Sifra ist uralt, und wenn auch nicht von R. Ismael selbst, so sind doch jedenfalls noch zur Tannaim-Zeit, vielleicht von der Schule des R. Ism. (תנא דבי ר' ישמעאל) die Beispiele den Regeln beigefügt worden. Das hohe Alter dieser Baraita beweist entschieden zuvörderst der Umstand, dass sie unserer Sammlung zur Grundlage gedient hat. (Ueber das vermuthliche Alter unserer Sammlung s. weiter unten Nr. 4.) Sodann werden vier Stellen dieser Baraita, zum Theil wiederholt, als Beispiele zur Ismael'schen Regel (מקו״ח כיצד u. s. w.) mit תניא und תנו רבנן citirt (Vgl. hebr. Noten 5, 34, 40, 54). Hat aber die alte Baraita des Talmuds zu 4 Regeln des R. Ismael Beispiele gegeben, so waren solche gewiss auch für die anderen Regeln darin enthalten, und es ist höchst wahrscheinlich, dass, sowie diese vier Beispiele wörtlich mit denen der Sifra-Baraita übereinstimmen, dies auch bei den anderen Beispielen der talmudischen Baraita der Fall gewesen sein wird, mit anderen Worten, dass die dem Sifra vorangehende Baraita mit der talmudischen Baraita identisch ist.[2])

3) Ueber das Alter unseres Midrasch könnte man dem ersten Anscheine nach zu dem Urtheil gelangen, dass wir es mit einem nachtalmudischen, von einem der Geonim oder vielleicht gar vom Verf. des Midrasch haggadol selbst verfassten Product zu thun haben. Allein wenn man genauer den Inhalt betrachtet, so kommt man zur Ueberzeugung, dass

[2]) J. Müller (Oeuvres complètes de R. Saadia, hebr. Th. S. 24) hält die Beispielsammlung in der Bar. vor dem Sifra für sehr jung; sie soll erst kurz vor der Zeit des ראב״ד entstanden sein. Er scheint die obigen 4 Talmudstellen nicht beachtet zu haben, wiewohl er sie an anderer Stelle selbst citirt. Seine Gründe für die Jugend der Baraita beweisen Nichts. Der erste Grund, dass zwischen den zwei Beispielen zur 13. Regel die 7 Regeln von Hillel stehen, könnte nur beweisen, dass dieses Stück (von den 7 Hillel'schen Regeln) eine spätere Interpolation ist, die hieher und nicht an den Schluss gesetzt wurde, weil man jede Schrift gern mit einem aggadischen Ausspruch beschloss. Der zweite Grund, dass diese Baraita nicht von Saadia u. A. angeführt wird, würde, wenn er geltend gemacht werden könnte, zu viel beweisen, nämlich, dass Saadia auch den babylonischen Talmud nicht gekannt hat!! Es lässt sich daher aus Saadia's Stillschweigen nichts beweisen (vgl. hebr. Note 11).

uns in vielen Fällen alte originelle Midraschlehren vorliegen. Denn wenn auch ein Späterer die meisten der angeführten Sätze aus älteren Quellen hätte schöpfen können (vgl. die Quellenangaben in den hebr. Noten); so geht doch wenigstens aus einigen Sätzen mit Sicherheit hervor, dass wir hier die Primärquelle vor uns haben[3]). Und selbst da, wo der Lehrsatz in einer anderen alten Quelle sich vorfindet, ist es dennoch unwahrscheinlich, dass ein Späterer aus eigenem Gedanken jene Lehre unter die betreffende Regel subsumirt hätte, da dies aus der alten Quelle nicht hervorgeht[4]).

4) Dies führt mich zu der Vermuthung, dass unser Midrasch nur ein Theil der Mechilta des R. Simon b. Jochai ist und dort neben der in hebr. Note 2 angeführten Stelle nach der Aufzählung der 13 Middot des R. Ismael seine Stelle hatte. Im Midrasch haggadol werden dort alle 13 Middot in derselben Reihenfolge und in derselben Eintheilung, wie in unserem Midrasch, angeführt und zum Schluss noch die Worte: כדמפרשינן בתורת כהנים gesetzt, womit der Verf. des M. h. auf seinen Commentar zum Buch Leviticus hinweist, wo er unseren Midrasch aufgenommen hat. Ich vermuthe nun, dass M. h. den Midrasch, der ihm dort in der Mech. d. R. Simon vorgelegen, nach dem Anfang von Lev. versetzt hat, weil dort auch im Sifra die 13 Middot des R. Ismael mit der alten Baraita standen und er die dortige Stelle zur Erörterung und Erklärung der 13 Middot für passender hielt. — Meine Vermuthung wird gestützt durch die Wahrnehmung, dass viele Beispiele theils wörtlich theils inhaltlich mit der Mechilta des R. Simon b. J. übereinstimmen, vgl. hebr. Noten 13, 14, 33, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 50, 55, 57. Besonders spricht dafür das Beispiel in VIII 2, wo der Lehrsatz in Mech. d. R. Simon nur angedeutet ist (vgl. hebr. Note 48) und der Redactor dieser Mech. offenbar auf unsere Stelle, die bei ihm Anf. Mischpatim verzeichnet war, Bezug nimmt.

[3]) Vgl. hebr. Noten 14, 15, 24, 35, 44, 53, 60.

[4]) Vgl. hebr. Noten 39, 42, 57.

5) Indessen hat der Verfasser des Midrasch haggadol den Text der Mechilta des R. Simon nicht intact uns erhalten, sondern an allen Stellen, wo dessen Inhalt auch im Talmud zu finden war, die Mechiltastelle eliminirt und an ihrer Statt den talmudischen Wortlaut aufgenommen, oder wenigstens nach dem Talmud einen Zusatz gegeben, oder eine Aenderung sich gestattet. Dahin gehören die Beispiele I 2, II 3, III 1, V 3, V 4, VII 3, XI 3. Man kann dies Verfahren noch an vielen anderen Stellen des Midr. hagg. beobachten[5]). An einer Stelle scheint es sogar, dass der Sammler die alte Midrasch-Lehre missverstanden und dieselbe mit einem von ihr differirenden Zusatz einheitlich verbunden hat (vgl. hebr. Note 64 u. 65).

6) Unser Midrasch über die 13 Middot hat wahrscheinlich, wie schon Joel Müller vermuthet, auch dem Gaon R. Saadja vorgelegen. Wenigstens einige seiner Beispiele hat derselbe wahrscheinlich aus dieser alten Quelle geschöpft (vgl. hebr. Noten 14, 25, 35, 52, 53, 70). Auch die Zählung der 13 Middot bei Saadia stimmt mit der Zählung in unserem Midrasch überein, wenn auch die Reihenfolge bei jenem eine unbedeutende Abweichung zeigt. Wir wollen hier in einer Tabelle die verschiedenen Zählungsweisen der Middot darstellen, indem die unseres Midrasch, welche wahrscheinlich die älteste ist, zu Grunde gelegt wird:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Midrasch	I,	II,	III ab,	IV ab,	V,	VI,	VII,	VIII,	IX,	X,	XI,	XII,	XIII
Saadia	I,	II,	III ab,	IV ab,	V,	VI,	VIII,	IX,	VII,	X,	XI,	XII,	XIII
Raschi u. Bechai	I,	II,	III ab,	IV a,	IV b,	V,	VI,	VII,	IX,	VIII,	X,	XI-XII,	XIII
Rabed u. Abudr.	I,	II,	III ab,	IV a,	IV b,	V,	VI,	VII,	VIII,	IX,	X,	XI-XII,	XIII
Rasch	I,	II,	III a,	III b,	IV a,	IV b,	V,	VI,	VII,	VIII,	IX-X,	XI-XII,	XIII
Ahron b. Chajim	I,	II,	III ab,	IV a,	IV b,	V,	VI,	VII,	VIII,	IX,	X,	XI,	XII

Regel XIII gehört nach A. b. Ch. nicht zu den Middot.

5) Vgl. das Vorwort zu meiner Schrift לקוטי בתר לקוטי.

7) Der zuletzt genannte Autor ist geneigt, auch die Regeln XI und XII zu eliminiren und dafür III a b und VI als je 2 Regeln zu zählen. In neuester Zeit ist J. Müller (l. c. S. XXV) dieser Ansicht beigetreten, die er durch die Wahrnehmung stützen zu können glaubt, dass alle Middot mit מ׳ beginnen (מקו״ח מגז״ש u. s. w.), während bei den drei letzten das מ׳ fehlt, welcher Umstand beweisen soll, dass diese 3 Regeln erst von dem späteren Verf. des Midrasch hinzugefügt worden sind. Indessen steht dieser Ansicht entgegen: 1. dass zwei von diesen letzten 3 Regeln (דבר למד מעניגו und שני כתובים) bereits von Hillel unter seinen 7 Regeln aufgezählt wurden;[6]) 2. dass in noch andern alten Baraita's דבר הלמד מעניגו als eine der 13 Middot des R. Ismael bezeichnet wird (Sanhedr. 86a; Chullin 63a; 115b; Mechilta Jitro 8). Das Fehlen des מ׳ bei den letzten 3 Middot erklärt sich einfach. Es ist zu jeder Regel das Verb למד hinzugedacht, weshalb das מ׳ vorgesetzt wird (vgl. das oft vorkommende צא ולמד משלש עשרה מדות). Da nun in דבר הלמד מעניגו und מסופו das Verb למד mit folgendem מ׳ ausdrücklich enthalten ist, so wird vor דבר kein מ׳ gesetzt. Einmal gewohnt das מ׳ wegzulassen, hat es der Schreiber auch vor שני כתובים vergessen. Beweis dessen ist, dass später bei den Beispielen wirklich משני כתובים steht. Vielleicht hat es ursprünglich, wie in der dem Sifra voranstehenden Baraita und in den Gebetbüchern וכן שני כתובים gelautet,[7]) wodurch hier das Fehlen des מ׳ sich noch einfacher erklärt.

6) Vgl. D. Oppenheim in Kobaks „Jeschurun" IV hebr. Th. S. 203 f.

7) Das וכן ist entweder mit Simon Duran (Resp. 220) וְכֵן (= וכאן) zu lesen, wie dies in zwei alten Gebetbüchern ausdrücklich steht (vgl. Bär סדר עבודת ישראל S. 54), oder es ist mit J. Z. Mecklenburg (Comment. zum Gebetbuche) zu erklären, das וכן verbinde die letzte Regel mit den zwei vorangehenden Sätzen, um die Aehnlichkeit dieser drei Sätze hervorzuheben.

מדרש על

שלש עשרה מדות

העתיק מתוך מדרש הגדול לויקרא כ"י בית עקד הספרים אשר למלך יר"ה בברלין הבירה, והוסיף עליו הערות ומראה מקומות

דוד צבי האפפמאנן
מנהל ביה"מ לרבנים אשר בברלין.

הקדמה.

אמר המעתיק והמעיר: אחרי אשר גמרתי אמר להוביל שי לידידי רעי ועמיתי מו"ה אברהם בערלינער נ"י ביום מלאת לו שבעים שנה לימי חייו מקצת מהדברים הנחמדים מזהב ומפז תורת רבותינו הקדושים הקדמונים שהעתקתי לי מכ"י מדרש הגדול (אשר עליו כבר מלתי אמורה בלקוטי מכילתא ובלקוטי בתר לקוטי שלי), הכינותי לתכלית זו העתק מדרש על שלש עשרה מדות הכתוב שם אצל הפסוק מן הבהמה וגו' בראש ספר ויקרא, וכתבתי הערות ומראה מקומות להעיר על מקור הדרשות שהובאו שם. ואחרי אשר כליתי את מלאכתי הגד הגד לי מאת תלמידי היקר הב' דר. אלכסנדר מארקז נר"ו שמדרש זה כבר נדפס בהקדמת החכם מוה' יואל מיללער ז"ל להלק תשיעי מספרי רבינו סעדיה גאון שהוציאו לאור בפארים שנת תרנ"ז לפ"ק וכמעט שמשכתי את ידי מלהדפים מלאכתי זאת. אמנם ראיתי בעיני את הקדמת החכם הנ"ל, ומצאתי שלא לבד הניח לי מקום להתגדר בהערותי ובמראה מקומות אשר לי, כי אם גם המדרש בעצמו אשר נדפס שם הוא משחת מאד, מלא קטיעות ושבושים, עד שלפי דעתי יש הכרח להוציאו לאור פעם שניה בתואר מתוקן ומוגה. ועל כן אמרתי לבצע את מעשי והנפתי ידי עוד הפעם על הערותי להוסיף דברים, שנראה לי צורך להעיר עליהן אחרי רואי דברי החכם הנ"ל, קצת בלה"ק וקצת בל"א. ומפני שצר לי המקום בספר זה לכתוב כל מה שנראה לי לחדש לענין המדרש שלפנינו קצרתי והחשיתי מכמה דברים שראוים לדבר בהן, והקורא היקר יתן עיניו על הדרישה ויסלח לעון הפרישה.

מן הבהמה הרי זה כלל מן הבקר ומן הצאן הרי זה פרט כלל ופרט (ואין אתה דן אלא כעין הפרט) [אין בכלל אלא מה שבפרט] (א): מכאן צרכנו לשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן כד פתח ר' ישמעאל בתורת כהנים (ב): ר' ישמעאל אומר שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן נמסרו לו למשה בסיני (ג) ואלו הן: מקל וחומר: מגזירה שווה: מבנין אב מכתב אחד מבנין אב משני כתובים (ד): מכלל ופרט מפרט וכלל: מכלל ופרט וכלל ואי אתה דן אלא כעין הפרט: מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד ולא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדין חדש ואין אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתב לכללו בפירוש: דבר למוד מענינו: דבר למוד מסופו: שני כתובין המכחישין זה את זה עד שיבוא הכתב השלישי ויכריע ביניהן:

I. מקל וחומר כיצד ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום אלא דיו לבא מן הדין להיות כנידון תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף (ה): 2 ודכותיה וכי יגף שור איש את

(א) עיין לקמן 1 IV. (ב) מכאן משמע שר' ישמעאל פתח הת"כ בשלש עשרה מדות, וכן משמע בילקוט (ויקרא רמז תל"ה) שהביא בתוך דברי הספרא דרשה דרי"ש דכלל ופרט על הפסוק מן הבהמה. וכבר חזינן דבעל הילקוט מביא תוספות מדרש רי"ש לדברי הספרא בפ' עריות באחרי מות וקדושים, ואיתא במדרש הגדול ריש פ' משפטים וז"ל: ד"א ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ר' ישמעאל [אומר] אלו שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן שנמסרו לו למשה בסיני ואלו הן מקל וחומר וכו' עכ"ל. וכנראה מאמר זה הוא לקוח ממכילתא דר' שמעון בן יוחאי. משמע שדרש דמשפטים הן הן המדות שהתורה נדרשת בהן. וכ"ל דהמדות נקראות דינין, ועל כן אמר בכל מקום והלא דין הוא כלומר שאנו יכולין ללמוד הדבר באחת מן המדות, וכבר בארתי במקום אחר בזה מה שאמרו בקידושין ל"ז ע"א ובהרבה מקומות בספרא ובספרי החקים אלו המדרשות והמשפטים אלו הדינים (עמ"ש בספרי למבוא אל מדרשי ההלכה צד 4). גם הרמב"ם ה' ממרים פ"א ה"ב כתב: ועל המשפט אשר יאמרו אלו דברים שילמדו אותן מן הדין באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן עכ"ל, פי' גם הוא משפט היינו דין היינו מדה. ובזה מובן מדרש רי"ש על ואלה המשפטים. (ג) מכאן משמע שכל הי"ג מדות נמסרו למשה בסיני, וכבר הארכתי להוכיח דבר זה במ"ע מאנאטסשריפט הנספח אל מ"ע יידישע פרעססע שנת 1892 צד 18. (ד) עמ"ש ע"ד המנין שבכאן למעלה בלשון אשכנז. (ה) ברייתא דרי"ש ריש ת"כ והובאה בב"ק כ"ה ע"א בשם תנא וזה ראיה שהיא ברייתא עתיקא. והנה ר' סעדיה גאון (בפירושו לי"ג מדות שנדפסו בראשונה מאת החכם ר"ז שעכטער במ"ע בית תלמוד שנה ד' צד 235 והלאה, ונדפסו שנית בקבוצת ספרי ר' סעדיה גאון

שור רעהו ומת ומכרו את השור החי וחצו את כספו תנן התם (ו) נגח נגף נשך רבץ בעט ברשות הרבים משלם חצי נזק, ברשות הניזק ר' טרפון אומר נזק שלם וחכמים אומרים חצי נזק אמר להן ר' טרפון מה אם במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים שהוא פטור החמיר עליהן ברשות הניזק לשלם נזק שלם: מקום שהחמיר על הקרן ברשות הרבים לשלם חצי נזק אינו דין שנחמיר (עליהן) [עליו] ברשות הניזק לשלם נזק שלם אמרו לו דיו לבא מן הדין להיות כנידון מה ברשות הרבים חצי נזק אף ברשות הניזק חצי נזק: תניא (ז) חצי נזק בהדיא כתב אתא קל וחומר איתי נזק שלם: אתא דיו אפקיה והוה ליה חצי נזק (ח): 3 ודכותיה וכל בת ירשת נחלה ממטות בני ישראל היאך בת יורשת שני מטות אלא זו שאביה משבט אחד ואמה משבט אחד ומתו וירשתן: אין לי אלא בת, בן מנין אמרת קל וחומר ומה בת שהורע כוחה בנכסי האב יפה כוחה בנכסי האם: בן שיפה כוחו בנכסי האב אינו דין שיפה כוחו בנכסי האם וממקום שבאתה מה להלן בן קודם לבת אף כאן בן קודם לבת (ט) ואין אומרין דיו לבא מן הדין להיות כנידון (י): 4 ודכותיה מעלת גרה בבהמה אתה תאכלו הא שאינה טהורה לא תאכלו ולאו הבא מכלל עשה עשה: אין לי אלא בעשה בלא תעשה מנין ת"ל אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה [השסועה] את הגמל ואת הארנבת ואת השפן אין לי אלא גמל ושפן וארנבת שהן בלא תעשה יתר על עשה שאר בהמה מנין אמרת קל וחומר מה אם גמל וארנבת שיש בהן סימן טהרה הרי הן בלא תעשה יתר על עשה שאר בהמה טמאה שאין בה סימן כלל אינו דין שיהוא בלא תעשה יתר על עשה(יא):

II. מגזירה שוה כיצד תנא דבי ר' ישמעאל (יב) מנין לערל שאסור לאכול בתרומה דין תורה, נאמר תושב ושכיר בפסח ונאמר תושב ושכיר בתרומה מה תושב

חלק ט' צד 73 והלאה עם הערות מאת החכם ר' יואל הכהן מיללער) לא הביא במדת ק"ו דין דיו, וכן רבינו בחיי בסוף פי' בהעלותך לא הביאו. אמנם מלשון הברייתא שלפנינו משמע דהעיקר מה שאנו למידין מהקרא הוא דין דיו, וכמ"ש הש"ם שם והא דיו דאורייתא הוא. ונ"ל דכן עיקר לדרוש ק"ו א"צ קרא דהא אפילו לא יהיי דבר אחד חמור מחברו אלא שניהם שוין יש ללמוד זה מזה במה מצינו, אלא דלזה צריך קרא דאמרינן דיו דהו"א כיון שדבר אחד חמור מחברו גם דינו יהיי חמור ביותר וכמ"ש ק"ו לשכינה י"ד יום, לזה אשמעינן קרא דאמרינן דיו. (ו) ב"ק כ"ד ע"ב. עתה מביא ב' דוגמאות דלא אמרינן בהן דיו. (ז) הא' תניא הוא מסקנת הש"ם שם ואינו ברייתא. (ח) ועי"ז איפרוך ק"ו וע"כ לא אמרינן דיו. (ט) ב"ב קי"א ע"א. (י) משום דאיני הכא דאמר קרא ממטות וכו' כמ"ש הש"ם עיי"ש. (יא) ת"כ פ' שמיני פרק ג' וספרי ראה פי' ק"א. והנה בפי' ר"ש הביא דוגמאות אחרות למדת ק"ו (ועי' גם בפי' המיוחס לרש"י ורבי בחיי ובאבודרהם) והדוגמאות שבכאן וגם הא' שבברייתא דר"ש לת"כ לא הביא. אמנם אין להוכיח מזה דלא היתה לפניו ברייתא דר"ש ת"כ, דהא ודאי ידע מש"ס דב"ק אע"כ דלא הביא זאת מטעם אחר, ואולי רצה להביא חדשות ולא מה שנודע לכל. (יב) בברייתא דת"כ איתא גז"ש אחרת לדוגמא, וכאן לא הביאה, וכן לא הובאה בפי'

ושכיר האמור בפסח ערל אסור בו אף תושב ושכיר האמור בתרומה ערל אסור בו (יג): תושב ושכיר תושב ושכיר לגזירה שווה: 2 ודכותיה מופנה להקש ולדון ממנו לגזירה שוה נאמר לא יקרחו קרחה בראשם לחייב על כל הראש ונאמר לא תשימו קרחה בין עיניכם למת וכי מה צורך בין עיניכם והלא כבר נאמר לא יקרחו קרחה בראשם לחייב על כל הראש כבין העינים אלא הרי זה מקרא מופנה ואינו לצורך מקומו אלא לדון ממנו לגזירה שווה למקום אחר נאמר בין עיניכם ונאמר והיו לטוטפת בין עיניכם מה בין עיניכם האמור להלן מקום שער אף בין עיניכם האמור כאן מקום שער (יד): בין עיניכם בין עיניכם לגזירה שוה: 3 ודכותיה אל תהי גזירה שוה קלה בעיניך (טו) שהרי בתו גוף תורה ולא לימדה הכתב אלא בגזירה שווה אתיא הנה הנה אתיא זמה זמה: כתב ערות בת בנך או בת בתך לא תגלה ערותן כי ערותך הנה וכתב ערות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקח לגלות ערותה שארה הנה מה הנה האמור באשה ובתה בתו בכלל אף הנה האמור בערות בת בנך בתו בכלל: הנה הנה לגזירה שוה: ומנין שהן בשרפה אתיא זמה זמה כתב בערות בת בנך הנה וכתב בערות אשה ובתה שארה הנה וכתב בה זמה היא וכתב ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא באיש ישרפו אתו ואתהן מה זמה האמור כאן שריפה אף להלן שריפה ואתיא הנה הנה ואתיא זמה זמה: 4 ודכותיה אל תהי גזירה שווה קלה בעיניך שהרי פגול גוף תורה ולא למדנו שהוא בכרת אלא בגזירה שווה (טז) כתב ביה בפגול והנפש האכלת ממנו עונה תשא וכתב ביה בנותר ואכליו עונו ישא כי את קדש ה' חלל ונכרתה מה עונו האמור כאן כרת אף עונו האמור להלן כרת: עונו עונו לגזירה שוה:

III. מבנין אב מכתב אחד מבנין אב משני כתובים כיצד (יז) נאמר וסמך ידו על ראש קרבנו וסמך ידו על ראש החטאת שומע אני שהסמיכה ביד אחת ת"ל

ר"ם וברבינו בחיי ובאבודרהם ובפי' המיוחס לרש"י שנדפס במ"ע ישורון להר"י קאבאק שנה ו' צד 38 והלאה. והרב ר"ד אפפענהיים העיר שם צד 202 שרש"י ובחיי ואבודרהם שאבו מברייתא די"ג מדות שבמדרש החכם (שהביא האבודרהם). ועי' בליקוטי מדרש החכם שהו"ל ידידי הרב מו"ה אליעזר הלוי גרינהוט בספר הליקוטים שלו חלק א' דף י"ח. (יג) ביבמות ע' ע"א וכן במכילתא בא פ' ט"ו איתא בשם ר' אליעזר, אמנם בת"כ אמור פרק ד' ובמכילתא דר' שמעון בן יוחאי (במ"ע הפלס, שנה א' צד 581) ובירושלמי ר"פ הערל נאמר בשם ר' ישמעאל. (יד) מדרש זה מקורו במכילתא דרשב"י (במ"ע הנ"ל צד 645) ובמכילתא לדברים (שנדפסה בלקוטי בתר לקוטי שלי צד 5) ועי' מה שהעירותי במקומות אלו. (טו) לשון זה הוא בכריתות ה' ע"א. והגז"ש בעצמה מובאה בש"ם בכמה מקומות בשם ר' יצחק בן אבדימי בקיצור. והנה בש"ם יליף מינה בתו מאנוסתו, ואף די"ל בפשיטות דגם כאן בבתו מאנוסתו איירי, מ"מ נראה דבעל מה"ג לקח המדרש ממקור אחר ולא מן הש"ם וכן לקמן בפי' אחרי מביא זה בשם תניא. וראיתי שגם רס"ג בפי' מביא הגז"ש לענין בתו ולא כתב בתו מאנוסתו וכן רש"י והבחיי והאבודרהם לא מפרשי דאיירי בבתו מאנוסתו. (טז) כריתות שם בשם תני זבדא בר לוי, ובפי' רס"ג הביא גז"ש דחלול חלול, ועי' סנהדרין פ"ג ע"א ותוס' שם. (יז) בברייתא"ם

וסמך אהרן את שתי ידיו* (יד״ו) ותנן (יח) סמיכה על הראש בשתי ידיו הרי זה בנין אב כל מקום שנאמר וסמך ידו הרי כאן שתים עד שיפרט לך הכתב אחת: 2 ודכותיה נאמר במקלל אביו ואמו דמיו בו ונאמר באשת אביו דמיהם בם ונאמר בזכור דמיהם בם ונאמר בהמביאה את הבהמה עליה דמיהם בם ואיני יודע במה מיתתן הרי הוא אומר בבעל אוב וידעוני יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם בם הרי זה בנין אב כל מקום שנאמר דמיהם בם הרי זה בסקילה (יט): 3 ודכותיה מבנין אב משני כתובים (כ): לא פרשת הנירות כי הרי פרשת שילוח טמאים ולא פרשת שילוח טמאים כי הרי פרשת הנירות זו נאמרה לשעתה ולא נאמרה לדורות (כא) וזו נאמרה לדורות ולא נאמרה לשעתה (כב) מנין ליתן את האמור שלזה בזה (כג) ואת האמור שלזה בזה ת״ל צו צו הצד השווה שבהן שהן בצו מיד ולדורות אף כל שהוא בצו יהא מיד ולדורות: 4 ודכותיה נאמר בפרשת מומי אדם או גבן או דק או תבלל בעינו או גרב או ילפת ונאמר בפרשת מומי בהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת או גרב או ילפת לא פרשת מומי אדם כי הרי פרשת מומי בהמה ולא פרשת מומי בהמה כי הרי פרשת מומי אדם הצד השווה שבהן מום מום נאמר בפרשת מומי אדם כל איש אשר בו מום לא יקרב ונאמר בפרשת מומי בהמה כל מום לא יהיה בו מנין ליתן את האמור שלזה בזה ואת האמור שלזה בזה (כד) ת״ל מום מום ילפת ילפת נאמר במומי אדם שבר רגל או שבר יד או גבן או דק או תבלל מה שאין כן במומי בהמה ונאמר במומי בהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת ומעוך וכתות מה שאין כן במומי אדם הצד השוה שבהן כל שהוא מום בין קבוע בין עובר כולן פוסלין באדם ובבהמה (כה):

IV. מכלל ופרט מפרט וכלל נאמר אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳ מן הבהמה הרי זה כלל מן הבקר ומן הצאן פרט כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט (כו):

דרת״כ מביא דוגמא אחרת שלא הובאה כאן ולא בפי׳ רס״ג וברש״י ובקיי ואבודרהם. והדוגמא שבגדריי״ם קשה לפרשו עי׳ לאב״ד ור״ש ומדת אהרן. *ידי״ו כתיב ידיו קרי. (יח) מנחות צ״ג ע״א ושם ע״ב הבנין אב בשם ר״ל ונמצא בת״כ פי׳ אחרי ומובא ג״כ בפי׳ רס״ג. (יט) ת״כ קדושים פרק ט׳, וכן הביא רס״ג בפי׳ ורש״י ובקיי ואבודרהם, אך מלשון המכילתא משפטים פ״ה וש״ס סנהדרין ס״ו ע״א, כ״ג ע״א, כ״ד ע״א משמע שהיא גז״ש וכמ״ש בפירוש בש״ס כריתות ה׳ ע״א. ועי׳ מ״ש הרב ר״א שווארץ במאמרו ע״ד הגז״ש בהודעת השנתי של ביהמ״ד הרבנים דוויען 1897 צד ס״ג וס״ד. (כ) נמצא בשנויים בגדריי״ם ריש ת״כ ובירושלמי ריש ב״ק, ועי׳ פי׳ רס״ג וספרי ריש נשא. (כא) פי׳ שלוח טמאים נאמרה לשעתה שנ׳ שם ויעשו כן בני ישראל. (כב) פי׳ נרות בסדר אמור נאמרה לדורות דכתיב חקת עולם לדורותיכם. (כג) כאן משמע דבלא השוה זו אנו למדין תחילה ליתן את האמור של זה בזה וכמ״ש ר״ש בפי׳ כריתות, ועי׳ פי׳ הראב״ד ומדות אהרן. (כד) בש״ס בכורות מ״ג ע״א וכן בת״כ אמור סוף פרשה ז׳ נקרא דרש זה גז״ש. (כה) לענין אדם עי׳ בכורות מ״ג ע״א ות״כ אמור פרשה ג׳, ולענין בהמה עי׳ רמב״ם פ״א מאיסורי מזבח ה״ה וכ״מ שם. ועי׳ גם ליקוטי מכילתא שלי לדברים צד 12. ובנין אב זה הובא גם בפי׳ רס״ג ובפי׳ רש״י הנ״ל ובקיי ואבודרהם. (כו) בגדריי״ם

2 ודכותיה איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו הרי זה כלל ערות אביך וערות אמך ערות [וגו׳] ערות [וגו׳] הרי זה פרט, אין בכלל אלא מה שבפרט (כז): 3 ודכותיה מפרט וכלל כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה הרי זה פרט וכל בהמה הרי זה כלל, עשה את הכלל מוסף על הפרט (כח): 4 ודכותיה לא ישאירו ממנו עד בקר ועצם לא ישברו בו הרי זה פרט ככל חקת הפסח יעשו אתו הרי זה כלל ריבה בו חוקות שבגופו של פסח (כט):

V. מכלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט כיצד ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך הרי זה כלל: בבקר ובצאן וביין ובשכר הרי זה פרט: ובכל אשר תשאלך נפשך הרי זה כלל: כלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט לומר מה פרט מפורש דבר שהוא ולד ולדות הארץ אף אין לי אלא דבר שהוא ולד ולדות הארץ (ל): 2 ודכותיה על כל דבר פשע כלל, על שור על חמור על שה על שלמה פרט, על כל אבדה כלל, כלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט מה הפרט מפורש דבר המיטלטל וגופו ממון אף כל דבר המיטלטל וגופו ממון (לא): 3 ודכותיה אמר ראבינא אמרי במערבא כל מקום שאתה מוצא שני כללות הסמוכין זה לזה הטיל פרט ביניהן ודונם בכלל ופרט: במים כלל, בימים ובנחלים פרט, במים כלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט מה פרט מפורש מים הנובעין אף כל מים הנובעין (לב): מאי רבי חריצין ונעיצין לאיסורא, ומאי מעיט בורות שיחין ומערות להתירא: 4 ודכותיה ולקחת כלל, מרצע פרט, ונתתה באזנו ובדלת חזר וכלל, כלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט מה הפרט מפורש של מתכת אף כל של מתכת: מאי רבי, רבי שאר מיני מתכת, מאי מעיט מעיט סיל וסירה (לג):

VI. מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל כיצד קדש לי כל בכור יכול אף הנקבה במשמע ת״ל הזכר, או זכר יכול אפלו יצאת נקבה לפניו ת״ל פטר רחם: או פטר רחם יכול אפלו נולד לאחר יוצא דופן ת״ל בכור: זה הוא כלל

ריש ת״כ והובא ג״כ באבודרהם, ועי״ל הערה ב׳. ובפי׳ רס״ג ורש״י ובקיי לא הובא. (כז) ת״כ אחרי פרק י״ג מט״ו (והוא מדרשו של רי״ש כידוע) והובא בפי׳ רס״ג, אמנם ברש״י ובקיי ואבודרהם הביא זה במדת דבר הלמד מסופו. (כח) בגדריי״ם ריש ת״כ ועי׳ ראב״ד דהא מילתא פליגא אש״ס דילן. ואינו מובא בפי׳ רס״ג ורש״י ובקיי ואבודרהם. (כט) ספרי בהעלתך פי׳ ס״ט, פסחים ל״ה ע״א, ועי׳ ירושלמי שם פ״ט ה״ג דאתי׳ כרי׳ ישמעאל. (ל) בגדריי״ם ת״כ, ושם איתא עוד: וגידולי קרקע, אך הראב״ד והר״ש וכתבו ל״ג לה, וכ״כ במדות אהרן דהוא מברייתא אחרת דעירובין. ועי׳ פי׳ רס״ג ורש״י ובקיי ואבודרהם. (לא) מכילתא משפטים, ב״ק ס״ב ע״ב, והובא בפי׳ רס״ג ורש״י ובקיי ואבודרהם. (לב) חולין ס״ו ע״ב. (לג) עי׳ קידושין כ״א ע״ב. וז״ל מכילתא דרשב״י (במה״ג) פ׳ משפטים: במרצע אין לי אלא מרצע מניין לרבות את המחט ואת המכתף (וכ׳ בגליון: פירי׳ הַמַּכְתֵּב) ת״ל מרצע או יכול שאני מרבה סול וסירה רבי אומר הרי כלל ופרט וכלל מה פרט מפורש שהוא מתכת אין לי אלא מן המתכת להוציא את הסילאות והסירה.

שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל (לד): 2 ודכותיה ואם תקריב מנחת בכורים שיכול אפלו יחיד במשמע יכול להקריב מנחת העומר ת״ל והבאתם את עמר ראשית קצירכם לימד שהצבור מקריבין מנחת העומר, או צבור יכול אם רצה יחיד להקריב אחריהן מקריב ת״ל מנחת בכורים הא כיצד מנחת בכורים היא קריבה ואינה קריבה לאחר מכאן כל עיקר לא בצבור ולא ביחיד (לה): 3 ודכותיה וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת יכול אין לי אלא איש, אשה קטן קטנה מנין ת״ל כי ימצא איש גנב נפש (לו) או כי ימצא איש גנב נפש יכול אפלו אב שגנב את בנו או מלמד תנוקות שגנב אחד מן התינוקות או אפטורפוס שליתומים שגנב אחד מן היתומים ומכרו יהוא חייבין ת״ל ונמצא בידו פרט לאלו שהן מצויין בידם (לז): או ומכרו יכול אפלו מכרו לקרובו יהא חייב ת״ל מאחיו. עד שיפרידנו מאחיו (לח): או ומכרו יכול אפלו לא נשתמש בו ת״ל והתעמר בו ומכרו עד שישתמש בו ואחר כך ימכרנו (לט):

VII. מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד ולא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא כיצד והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה׳ וטמאתו עליו ונכרתה והלא שלמים בכלל כל הקדשים היו ויצאו מן הכלל ללמד ולא ללמד על עצמן בלבד אלא על הכלל כולו לומר מה שלמים מיוחדין שקרושתן קדושת מזבח אף אין לי אלא דבר מיוחד שקדושתו קדושת מזבח לאפוקי קדשי בדק הבית (מ): 2 ודכותיה זבח לאלהים יחרם זביחה בכלל היתה ויצאת ללמד מה זביחה מיוחדת שכיוצא בה עובדין לשמים וחייבין עליה בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו אף כל שכיוצא בו עובדין לשמים חייבין עליו בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו (מא): 3 ודכותיה מנין לאומר הרי עלי תודה לא יביא אלא מן החולין ת״ל וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר והלא אין הפסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים אם כן למה נאמר צאן ובקר אלא להקיש כל הבא מן הצאן ומן הבקר לפסח מה פסח שהוא בא חובה אינו בא אלא מן החולין אף כל שהוא בא חובה לא יבוא

(לד) בדרי״ש רת״כ והובא בפי׳ רס״ג. ועי׳ בכורות י״ט ע״א שמביא בדרי״ש כלשונה בשם ת״ר וגם מזה ראיה ברורה שהיא ברייתא עתיקה. ותימא שבפי׳ רש״י ובחיי ואבודרהם מובא הפסוק פקוד כל זכר; ואפשר שכן היה לפניהם במדרש שלהם. (לה) מדרש זה לא מצאתי במקור ישן, וכנראה מדרש זה הוא ג״כ מקור לדברי רס״ג בפירושו. ועי׳ ספרא ויקרא נדבה פרק ט״ו שדרש באופן אחר. (לו) ע׳ מכילתא משפטים וסנהדרין פ״ה ע״ב. (לז) לשון מכילתא דרשב״י משפטים, ועי׳ רמב״ם ה׳ גניבה פ״ט ה״ה. ועי׳ סנהדרין פ״ח ע״ב ופ״ו ע״א. (לח) מכילתא דרשב״י שם וסנהדרין פ״ו ע״א. (לט) דעת ר׳ יהודה סנהדרין פ״ה ומכילתא דרשב״י. — אכן לא מצאתי מקור ישן שחושב ענין זה לכלל שצריך לפרט ופרט שצריך לכלל. וע״ג לקוטי בתר לקוטי שלי נד 30. (מ) בדרי״ש רת״כ. (ושם ג׳: יצאו קדשי בה״ב) ומובא בפי׳ רס״ג אבל לא ברש״י ובחיי ואבודרהם. וביבמות ז׳ ע״א מובאה כל הברייתא כלשונה ומוכח שהיא עתיקה. (מא) מכילתא משפטים פי״ז ועיי״ש ובמכילתא דרשב״י שם ובפסוק לא תשתחוה

אלא מן החולין: ופסח גופה מני לן דמן החולין הוא בא דכתב ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה מקיש שיהוא כל עבודות שלחדש זה כזה מה פסח האמור במצרים לא בא אלא מן החולין אף פסח האמור לדורות לא יהא בא אלא מן החולין (מב): 4 ודכותיה לא תבערו אש והלא הבערה בכלל מלאכה היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה הבערה מיוחדת שהיא אב מלאכה מארבעים מלאכות חסר אחת וחייבין עליה בפני עצמה (מג) בין עשאה לצורך בין שלא לצורך (מד) כך שאר אבות מלאכות חייבין על כל אחת ואחת בפני עצמה בין לצורך בין שלא לצורך מכאן אמרו מלאכה שאינו צריך לגופה חייב עליה (מה):

VIII. מדבר שהיה בכלל ויצא לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר כיצד ובשר כי יהיה בו בערו שחין או בשר כי יהיה בערו מכות אש והלא השחין והמכוה בכלל כל הנגעים היו וכשיצאו לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר להקל עליהם שלא ידונו במכוה (מו) ושלא ידונו אלא בשבוע אחד (מז): 2 ודכותיה כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרצח הרי ההורג [בשגגה] בכלל שופכי דמים היה כשהוא אומר ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום הרי יצא לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר להקל עליו לידונו בגלות ולא להחמיר עליו שאם הרגו גואל הדם בגבול עיר מקלטו נהרג עליו (מח) אע״פ שלא מצינו לו מקרא מלא נמצינו למידין לדינו מן המקרא הזה ואם יצא יצא הרצח את גבול עיר מקלטו ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם, מחוץ הוא דאין לו הא לפנים יש לו דם:

IX. מדבר שהיה בכלל ויצא לטעון טעון אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר כיצד ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן והלא הראש והזקן בכלל עור הבשר היו וכשיצאו לטעון טעון אחר שלא כענינו יצאו להקל ולהחמיר, להקל עליהם שלא ידונו בשיער לבן ולהחמיר עליהם שידונו בשיער צהב (מט): 2 ודכותיה וכי ימכר איש את בתו לאמה והלא מכירת האמה בכלל כי ימכר לך אחיך

שם. (מב) מכות פ״ב ע״א וע״ב, ועי׳ ת״כ צו פרשה ה׳ וספרי ראה פי׳ קכ״ט. גם כאן לא מצאתי מקור ישן שמשתמש כאן במדת דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל. וע״ג במכילתא דרשב״י לשמות י״ג ה׳ (הפלס ש״א נד 644). (מג) מכילתא ויקהל ומכילתא דרשב״י שם ועי׳ שבת ע׳ ע״א. (מד) יש לבאר ע״פ מ״ש רש״י שבת ק״ו ע״א דמבעיר שאינו מקלקל לא משתכח אלא במלאכה שא״צ לגופה. אך לא מצאתי זה בשום מקור ישן, ועי׳ ירושלמי שבת פ״ב ה״ה. (מה) וכ״פ רמב״ם פ״א מה׳ שבת ה״ז. (מו) צ״ל: במחיה. ובכלבו ל״ג תיבות „במחיה ושלא ידונו" וכן הוא בדרי״ש שהובאה בס׳ אשכול הכפר הקראי. (מז) בדרי״ש רת״כ, ולא הובאה בפי׳ רס״ג ורש״י ובחיי ואבודרהם. (מח) במכילתא דרשב״י שבמה״ג פי׳ משפטים נרמז זה בקיצור. וז״ל שם: ואשר לא צדה היה בכלל ויצא לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר עכ״ל. ועי׳ דרש זה בפי׳ רס״ג ורש״י ובחיי ואבודרהם. (מט) בדרי״ש רת״כ, וליתא ברס״ג וברש״י ובחיי ואבודרהם.

העברי או העבריה וכשיצאת לטעון טעון אחר שלא כעניינה יצאת להקל ולהחמיר, להקל עליה שהיא יוצאה בסימנין ולהחמיר עליה שאם רצה האדון ליעדה מיעדה ואין לה קדושין (נ): אמה עבריה נמכרת קטנה (נא): עבד עברי נמכר גדול (נב): 3 ודכותיה נאמר בדין מוכר שדה אחוזה במספר שני תבואות ימכר לך אינו פודה אלא לאחר שתי שנים ונפדית בגרעון כסף ואינו לווה וגואל ואינו מוכר ברחוק לגאול בקרוב ולא ברע לביפה ואם לא נפדית יוצאה ביובל דכתב בשנת היובל ישוב השדה אלו שתק הכתב מדין הבתים היינו אומרים בתי ערי חומה כדין שדה אחוזה וכשיצא לטעון טעון אחר שלא כעניינו יצא להקל ולהחמיר, להקל שאם רצה לגאול ביום מכירתו גואל וגואל כל שנתו ולווה וגואל ומוכר ברחוק וגואל בקרוב. ולהחמיר שאם לא נגאל כל שנתו שוב אינו נגאל לעולם ואינו חוזר ביובל שנאמר ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה וקם הבית אשר לו חמה לצמיתת לקונה אתו לדרותיו לא יצא ביבל (נג):

X. מדבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש ואין אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתב לכללו בפירוש כיצד ושחט את הכבש במקום אשר ישחט את החטאת ואת העולה במקום הקדש שאין ת"ל כי כחטאת האשם הוא לכהן אלא לפי שיצא לידון בדבר חדש בבהן יד ובבהן רגל ובאזן ימנית יכול לא יטען מתן מזבח ת"ל כי כחטאת האשם הוא החזירו הכתב לכללו בפירוש לומר מה חטאת טעונה מתן מזבח אף אשם מצורע יטען מתן מזבח (נד): 2 ודכותיה נאמר בשור שהמית את האדם השור יסקל וגם בעליו יומת ויצא לידון בדין חדש בדין עבד ואמה שיתן את הקנס הקצוב כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו יכול ואין השור בסקלה החזירו הכתב לכללו בפירוש והשור יסקל (נה):

XI. דבר למוד מעניינו כיצד ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא יכול יהא טהור מכל מיני טומאה כשהוא אומר וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם דבר למוד מעניינו שאין טהור מכל טומאה אלא מטומאת נתקים בלבד (נו): 2 ודכותיה אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה יכול נקי מן המיתה ומן התשלומין ת"ל רק שבתו יתן ורפא ירפא נתקו מן המיתה לתשלומין (נז):

(נ) מכילתא דרשב"י במה"ג משפטים שם. (נא) מכילתא משפטים רפ"ג. (נב) בגנבתו, אבל לא ע"י אביו כדאיתא במכילתא שם. — והובא דרש זה כולו בפי' רס"ג (אלא דהגי' שם משובשת) ומקצתו גם ברש"י ובחיי ואבודרהם. (נג) עי' לענין דינים אלו ערכין ל' ע"ב וקידושין כ' ע"ב, אבל הדרש ממדה שלפנינו לא מצאתי במקור ישן וצ"ל כלעיל הערה ל"ה, מפני שהובא מדרש זה בפי' רס"ג. (נד) בדריי"ם לת"כ, וליתי' ברס"ג ורש"י ובחיי ואבודרהם, וביבמות ז' ע"א הובאה כל הברייתא כלשונה וזה ראיה שהיא עתיקה. (נה) מכילתא ומכילתא דרשב"י שם. אכן במכילתא נדרש ג"כ במדה זאת בפסוק כ"ט. והובא מדרש דילן גם בפי' רס"ג. (נו) בדריי"ם לת"כ והובא גם בפי' רס"ג, אבל לא ברש"י ובחיי ואבודרהם. (נז) עי' מכילתא ומכילתא דרשב"י שם, אבל לא נמצא

3 ודכותיה ואת התנשמת ואת הקאת ואת הרחם תנו רבנן תנשמת זו בואת שבעופות אתה אומר בואת שבעופות או אינו אלא בואת שבשרצים אמרת צא ולמד משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן דבר למוד מעניינו במה הכתב מדבר בעופות אף כאן בעופות: 4 ותניא אידך והחמט והתנשמת זו בואת שבשרצים אתה אומר בואת שבשרצים או אינו אלא בואת שבעופות אמרת צא ולמד משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן דבר למוד מעניינו במה הכתב מדבר בשרצים אף כאן בשרצים (נח):

XII. דבר למוד מסופו כיצד ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם ממשמע בית שיש בו אבנים ועצים ועפר ואם אין בו אבנים ועצים ועפר במשמע וכשהוא אומר ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית דבר למוד מסופו שאין הבית מיטמא בנגעים עד שיהיה בו אבנים ועצים ועפר (נט): 2 ודכותיה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש בזאת יבא אהרן אל הקדש יכול אימתי שירצה יביא כסדר הזה ויבוא דבר למוד מסופו והיתה זאת לכם לחקת עולם לכפר על בני ישראל מכל חטאתיכם אחת בשנה אחת בשנה הוא נכנס אינו נכנס כל זמן שירצה (ס): 3 ודכותיה ואם ביום שמוע אישה יניא אותה והפר את נדרה אשר עליה ואת מבטא שפתיה יכול כל נדרים ושבועות הבעל מיפר דבר למוד מסופו כל נדר וכל שבועת אסר לענות נפש אישה יקימנו ואישה יפרנו ולהלן הוא אומר בין איש לאשתו דבר למוד מסופו שאין הבעל מיפר אלא או דברים שיש בהן עינוי נפש או דברים שבינו לבינה בלבד (סא):

XIII. משני כתובין המכחישין זה את זה עד שיבא הכתב השלישי ויכריע ביניהן כיצד כתב אחד אומר כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' וכתב אחד אומר אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אתו אי אפשר לומר תקדיש שכבר נאמר לא יקדיש ואי אפשר לומר לא יקדיש שכבר נאמר תקדיש הא כאיזה צד מקדישו אתה לבכורה ואין אתה מקדישו לקרבן אחר (סב) מכאן שאין משנין את הקדשים מקדושה לקדושה (סג): 2 ודכותיה ובנבלתם לא תגעו וכת' ולאלה תטמאו יכול אם נגע אדם בנבלה סופג את הארבעים ת"ל ולאלה תטמאו או יכול אם מצא נבלה ילך ויטמא לה ת"ל ובנבלתם לא תגעו הא כיצד רשות (סד): וזה שנאמר ובנבלתם לא תגעו ברגל בלבד שכל ישראל חברים ברגל שנאמר בבוא כל ישראל

שם מדת דבר הלמד מענינו. (נח) כל זה בחולין ס"ג ע"א, ועי' ערוך ערך בואת. (נט) בדריי"ם לת"כ, וליתי' ברס"ג ורש"י ובחיי ואבודרהם. (ס) בויקרא רבה פכ"א איתא: בכל שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס רק שיכנס בסדר הזה. אמנם כבר העיר שם הרד"ל בשם הגר"א (וכ"כ בסוף ספר חכמת אדם) דזה לא נאמר אלא באהרן אבל לדורות כ"ג אינו נכנס אלא ביה"כ. — אך לא נמצא בשום מקור ישן כאן מדת דבר למד מסופו. (סא) ספרי מטות פי' קנ"ה. ודרש זה איתא ג"כ בפי' רס"ג ובאבודרהם, אבל לא ברש"י ובחיי. (סב) ערכין כ"ט ע"א וכחכמים שם, ועי' ליקוטי מכילתא שלי צד 10. (סג) תמורה ל"ג ע"א. (סד) דעת האחרים בת"כ שמיני פ"ד מ"י.

כולן ראויין לביאה (סה): 3 ודכותיה בפרטן שללוים אתה מוצא עשרים ושנים אלף ושלש מאות ובכללן אתה מוצא עשרים ושנים אלף אותן שלש מאות להיכן הלכו אותן שלש מאות בכורים היו ואין בכור פודה בכור (סו): 4 ודכותיה כל חרם בישראל לך יהיה וכתב כל חרם קדש קדשים הוא לה' אי אפשר לומר לה' שכבר נאמר לכהנים ואי אפשר לומר לכהנים שכבר נאמר לה' אמור מעתה סתמן לכהנים ופירושן לבדק הבית (סז): 5 ודכותיה וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר וכתב אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם הכריע מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה מלמד שהרכין המקום ב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים על ראש ההר וכן הוא אומר ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו (סח): 6 ודכותיה כתב ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וכתב אחד ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד אפשר לומר ובבא שכבר נאמר ולא יכל אפשר לומר ולא יכל שכבר נאמר ובבא הכריע כי שכן עליו הענן כל זמן שהיה הענן לא יכול, נסתלק ובבא (סט): 7 ודכותיה ויקן דוד את הגרן בכסף שקלים חמשים וכתב ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות [אי] אפשר לומר חמשים שהרי נאמר שש מאות ואי אפשר לומר שש מאות שהרי נאמר חמשים אמור מעתה שנטל דוד חמשים מכל שבט ושבט וחמשים משלו (ע) הרי הכל שש מאות. 8 וכן הוא אומר באחד שבטיך ואומר מכל שבטיכם כדכתבינן במקומו: (ע"כ בויקרא).

(ובדברים איתא בזה"ל:) מכל שבטיכם כתב אחד אומר באחד שבטיך וכתב אחד אומר מכל שבטיכם כיצד יתקיימו שני כתובים הללו יודעים היו שבית הבחירה עתיד לבנות בחלק יהודה ובנימין לפיכך הפרישו דשנה שליריחו מי אכלו כל השנים בני קיני חתן משה אכלוהו שנאמר ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה אבל משנבנה הבית נסעו והלכו להן דברי ר' שמעון: ר' יהודה אומר אצל יעבץ הלכו ללמוד תורה שנאמר ומשפחות סופרים ישבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים (עא): . . . ד"א כתב אחד אומר באחד שבטיך וכתב אחד אומר מכל שבטיכם הא כיצד, ר' יהודה אומר הכסף מכל שבטיכם ובית הבחירה משבט אחד: ד"א באחד שבטיך זו שילה, מכל שבטיכם זו ירושלים: הרי הוא אומר ויקן

(סה) ר"ה ט"ז ע"ב, וזה דעת הת"ק בת"כ שם, והמעתיק עירבב כאן ב' הדעות, עי' משנה למלך סוף הי' טומאת אוכלין. ועיין נדה ל"ד ע"א. ודרש בבוא כל ישראל לא מצאתי בשום מקור. (סו) בכורות ה' ע"א במדבר רבה סוף פ' ג'. (סז) כדעת חכמים במתני' ערכין כ"ח ע"ב, ועי' ספרי קרח וספרא בחקתי. (סח) בדרי"ם רת"כ, וצריך להגיה שם כמו שכבר העיר במדות אהרן. והובא דרש זה ברש"י ובחיי ואבודרהם אבל לא בפי' רס"ג. (סט) סוף בדרי"ם רת"כ וליתי' ברס"ג ורש"י ובחיי ואבודרהם, ועי' מ"ש בחיי סוף פ' פקודי. (ע) לפי מ"ש בפי' רס"ג שהביא ג"כ דוגמא זו נתן דוד החמשים בשביל שבט יהודה ובל"ב מדות של ר"א בן ריה"ג מדה ט"ו איתא: נמצא משלו חמשים לבד על שבט יהודה, ועי' לקמן הערה ע"ב. (עא) ספרי ראה פי' ס"ב.

דוד את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים וכתב אחד אומר ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות כיצד יתקיימו שני כתובים הללו הן שנים עשר שבטים נטל חמשים מכל שבט ושבט נמצאו שש מאות שקלים לכל השבטים (עב): ואכתי קשיין אהדדי כתב התם זהב וכתב הכא כסף אלא הכי קאמר גבה כסף כמשקל שש מאות זהב (עג): רבי אומר משום אבא יוסי בן דוסתאי בקר ומקום המזבח בחמשים וכל הבית בשש מאות: ר' אלעזר בן עזריה אומר בקר ועצים ומקום המזבח [בחמשים] וכל הבית בשש מאות (עד):

(עב) ספרי שם, פרקי דר"א פי' ל"ו, ועי' גם במדרש שמואל פ' ל"ב. זבחים קט"ז ע"ב ומ"ש לעיל שנתן דוד חמשים משלו (עי' הערה ע') לא נמצא במקומות אלה. (עג) ש"ס דזבחים שם ועי' כתובות ל"ט ע"א תוס' ד"ה נתן. (עד) בזבחים שם גר' ר"א בן שמוע, ועי' רש"י שם והגי' בעין יעקב ובמהרש"א חי' אגדות, ועי' גם במדרש שמואל שם. — ולע"ד דבזו מהני שני כתובים דכאן אין לנו כתוב שלישי המכריע ביניהן אלא שמואל שם. חז"ל הכריעו בעצמן לתרץ הסתירה, וזה ראיה לפי' הראב"ד שפי' מדת שני כתובים בזה"ל: זו מדה נוהגת בתורה שיש כתובים שמכחישים זה את זה כלומר שהם נראין כמכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ומתרץ אותם, הלכך מכאן יש לנו ללמוד ולתרץ כל שני כתובים שהן קשין זה על זה ולא שנדחה אחד מהם ולא שנחזיק את התורה בשבוש עכ"ל. ולעיל מיניה כ' וז"ל: ומזו ההכרעה שהכריע הכתוב השלישי ותקן שני כתובים המכחישין זה את זה למדו רז"ל למקומות אחרים שמכחישין זה את זה ולא בא הכתוב השלישי כדי להכריע וכו' וכאותה ששנינו וכו' כתוב אחד אומר תקדים וכתוב אחד אומר לא יקדים והכריעו ביניהם מדעתם ותלאום לפי ראיותם כמו שלמדו מקל חומר דשכינה כמה קלין וחמורין בכל התורה עכ"ל.

אם הראב"ע היה בקי בתלמוד.

מס' פחד יצחק מ"ב אות א', כ"י אשר לת"ת פיראררה.

פתיחת המו"ל.

אך למותר הוא לדבר על יושר דעת החכם המפואר כמוהר"ר יצחק לאמפרונטי ז"ל ועל חכמתו המופלאה. ספרו היקר, אשר החכם השלם ידידי ר' אברהם בערלינער יצ"ו זכה להשלים הדפסתו, נודע לכל והכל מודים שאין כמוהו להקל על המעיינים למצוא דברי חפץ ולהבין ולהורות במקום שבעלי תשובה עומדין. תולדותיו חוברו ע"י החכם כמוהר"ר חננאל ניפי ז"ל בספרו זכר צדיקים לברכה, ואחר זה ע"י כמוהר"ר יהודה ריגיו ז"ל במ"ע „עברי אנכי" שנה ח', ואחרון אחרון חביב השתדל עליהם כמוהר"ר יצחק ברוך הלוי ז"ל; בכל זאת לא נגמרה המלאכה ואי"ה אדבר עוד בענין הזה במ"א. אך עתה לא אחדל לגלות את שם אמו מב"ת שהיתה לו כאב באלמונתה, היא המעטירה בילאפיורי בת כמוהר"ר ישעיה באסאן ז"ל. ה' אנה לידי שטר שדוכי בתה מרת לאורה לר' מנחם ריאיטי, והשטר הזה נעשה פה פיראררה ביום שלישי עשרה לחדש כסליו שנת תע"א, ומצד המשודכת באו לפני העדים מרת בילאפיורי אלמנת המנוח המפואר ר' שמואל לאמפרונטי ז"ל ושני בניה עמה, הבחור הנחמד ר' יוסף ברוך ומעלת החכם והרופא כמהח"ר יצחק רפאל חיים לאמפרונטי, והיא היתה בלי ספק בת כמוהר"ר ישעיה באסאן כי מהרי"ל קוראו מורי זקני (פ"י אות ג' דף י"ח). גם לא נזכר במקום אחר מקרה רע משנת ת"פ וכן הגידו כומר אחד מעירנו:
Per liti e pretenzioni particolari intorno ai riti cerimoniali ebraici tra gli Ibrei e Rabbini del Ghetto di Ferrara fu carcerato un tale Rabbi Lampronti detto Stambulo, e esigliati dallo Stato Pontificio tutti gli altri Rabbini l'anno 1720, onde convenne chiamare dei Rabbini di Levante a predicare nelle Sinagoghe fintanto che i vecchi Rabbini fassero restituiti alla loro Sinagoga (Opere

Postume dell' Arciprete Baruffaldi Tomo II, Ferrara 1786, pag. 280). לא היה אל ידי עד עתה לברר הדבר, זאת ידעתי כי המגיד שונא היהודים היה, אך לא נראה לי שבדה מלבו כל המאורע.

במהדורא בתרא לפ"י נמשך המחבר לפרש כמה ענינים ממנו וקוה להוציאה לאור גם היא, כמוכח מדבריו ערך נדוניא דף ט"ו ע"א, ואני תפלה שהחכם ר"א בערלינער יזכה למלאות בשלמות חפץ מהרי"ל ז"ל.

הצ' יוסף ירא.

אברהם בן עזרא רבנו הגדול. שמעתי ותרגז בטני לקול המולה כקול מחנה הרב יהודה ליווא ז"ל בספרו תפארת ישראל דף ל"ח ע"ג וזה לשונו: אלו הם דברי הראב"ע והוסיף עוד דברים כאלה וכאלה ואסף דברי רוח בחפניו ויש בוטה כמדקרות חרב, והוא פירש כי שמור הוא כמו זכור, כי זכור פירושו שלא ישכח איזה יום השבוע לקדשו וכן שמור את יום השבת לקדשו שישמור את יום השבת שלא ישכח מלקדשו, ואלו דברים, כמו שרמז הרמב"ן ז"ל, שלא ידע מן השרשים אשר הם לחכמים אשר אמרו כל מקום שנ' השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, לכך שמור את יום השבת לקדשו אין ספק שהוא לא תעשה, ואלו זכור את יום השבת בודאי היה עשה וכו' עכ"ל.

ראו נא רבותי עד היכן הגיעה כחה של השגה לומר על הראב"ע שלא ידע שהשמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, דבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותו. הן אמת שמצאנו ראינו להרמב"ן ז"ל: והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בש"ס עכ"ל, אבל אינו ענין על מאמר ר' יהודה הנ"ל כאשר יראה המעיין בדבריו. ואגב גררא אודיע אל ידידי הקורא כי בפירוש הרמב"ן על התורה כתוב בו וז"ל: והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שהוא רגיל בתלמוד וכו'. איברא דהרב רבי יצחק דמן עכו בעל ספר ברכת אברהם כ"י, אשר היה תלמיד הרמב"ן ועשה ביאור לפירושו, הביא לשון הנ"ל כאשר הוא לפנינו והאריך ביאורו על זה ולא נגע ולא פגע על הראב"ע אפילו אות.

ולמען דעת צדקת הראב"ע וכי רגיל ובקי בתלמוד אציעה נא מה שמצאתי ראיתי לזכותו על פי התלמוד, וזה החלי בעזרת ה'. גרסינן במנחות (דף ל"ו ע"ב) תניא ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה ימים ולא לילות וכו'. אמר ר' אלעזר כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה ור' יוחנן אמר עובר בלאו. לימא בדרבי אבין אמר ר' אילא קא מיפלגי דאמר כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, לא דכולי עלמא אית להו דרבי אילא והכא במאי קא מיפלגי

מר סבר השמר דלאו לאו והשמר דעשה עשה ומר סבר השמר דעשה נמי לאו. ופירש״י השמר דלאו לאו ר׳ אלעזר סבר השמר דכתיב במילתא דמזהר רחמנא לא תעשה הוי לאו גמור ללקות כגון השמר בנגע הצרעת דמשמע דלא יקוץ בהרתו וכן השמר לך פן תכרות ברית וגו׳ אבל השמר דעשה כגון האי דמשמע [לעשות] תפילין עשה הוא עכ״ל. והרמב״ן עצמו בהשגותיו לספר המצות בשרש הראשון כתב וז״ל: אבל חשוב תקופות שמנה בעל ההלכות היא מצות עבור שנים על התקופות דכתיב שמור את חדש האביב וגו׳ וזו מצות עשה היא כמו שאמרו חכמים השמר דעשה עשה וכו׳ עיין שם באורך. וגם הרמב״ם מודה ששמור את חדש האביב עשה הוא ואינו לאו מדלא מנהו בכלל הלאוין, אלא שלא מנהו לעשה בפני עצמו מפני שהוא סובר שעשה זה נכלל ג״כ בפסוק החדש הזה לכם וחשב כל תקוני העבור עשה אחד כאשר כתב הרמב״ן שם, עיין עליו. ואפשר שאף רבי יוחנן מודה בשמור את חדש האביב שיהיה עשה, דעד כאן לא קאמר השמר דעשה לאו אלא בדבר שהמצוה עצמה היא מניעה כמו שלא להניח תפילין בלילה ופירוש כך הוא השמר לך במצוה זו של תפילין שציויתיך שלא יהיו עליך אלא ביום ומכיון שהיא מניעה אעפ״י שהוא השמר כעשה, היינו דכתיב בענינא דמצות עשה דתפילין הויא לאו, והכי דייק לישנא דרש״י ז״ל שכתב אבל השמר דעשה כגון האי דמשמע לעשות תפילין עשה הוא, עכ״ל ודוק. מעתה נוכל לומר ששמור את חדש האביב, שהוא לומר שיזהר שחדש ניסן יבא באביב שהענין בעצמו הוא חוב כעשה כולי עלמא מודו דהוי עשה, והיינו טעמא דהרמב״ם ז״ל שפסק בפ״ד מהלכות תפילין דהמניחן אחר שקיעת החמה עובר בלאו כר׳ יוחנן, דהוא רביה דרבי אלעזר, דהשמר דעשה נמי לאו, אע״ג דשמור את חדש האביב הוי עשה לדידיה כדכתיבנא. וכזה נוכל לומר בשמור את יום השבת שהוא עשה כמו זכור לקדשו בדברים כדברי רבותינו ז״ל, וכפי הפשט שישמור לידע בכל יום איזה יום מהשבוע כדי לידע מתי הוא שבת כדברי הראב״ע ז״ל, דהוי עשה לכולי עלמא ונכלל בזכור ושניהם דבר אחד ובדבור אחד נאמרו. נמצינו למדים שאם הראב״ע פירש שמור את יום השבת לקדשו שהוא עשה כמו זכור אתיא שפיר כרז״ל לכ״ע, ואי נמי לא אתיא אלא כר׳ אלעזר דלית הלכתא ניחא ג״כ מכיון שמצאנו א׳ מרבותינו שסובר כן ובזה אתי שפיר טפי פשטיה דקרא יותר מלומר ששמור הוא לא תעשה. אין מן התימה אם הראב״ע פירש פשט הפסוק כאותו מאן דאמר כי גם רש״י בהרבה מקומות בפירושו על התורה פירש פסוקים כדעת מי שאין הלכה כמותו לפי שפירושו יותר מיושב על דברי הפסוק, וכי מפני זה נאמר עליו שלא ידע מן השרשים אשר הם לחכמים או שאינו רגיל בגמרא ח״ו. וגם הרמב״ן עצמו בפ׳ ואתחנן כתב וז״ל: והתחיל לבאר להם זכור במקום שמור [בנדפס שמור במקום זכור] ע״ד הפשט ועל דרך רבותינו בדבור אחד נאמרו, ע״כ. א״כ אין שום תרעומת על מי שיפרש כפי הפשט ששמור הוא כמו זכור, ולזה נמצינו כמוכרחים לומר שמה שאמר הרמב״ן בפרשת יתרו: והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד עכ״ל, היינו לומר שאינו רגיל הפסוקים כדרך התלמוד אלא

כפי הפשט, זהו דעת הרמב״ן ז״ל. אבל כבר העירותי בצדק שגם לפי התלמוד נוכל לומר ששמור הוא עשה.

והנה שמעתי אחד קדוש מדבר: והלא גמרא ערוכה בפ׳ מי שמתו דף כ׳ דגרסינן התם נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה דאמר קרא זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה ופירש״י בשמירה דלא תעשה מלאכה, אלמא שמור לא תעשה, דאיברא דלפירוש רש״י ז״ל שמור הוא לא תעשה, אבל כבר אפשר לפרש לשון התלמוד בזה בדרך אחר שנוכל לומר עפ״י התלמוד ששמור נמי עשה הוא כאשר תהלה לאל יגעתי ומצאתי בספר הסמ״ג עשין כ״ט, שכתב וז״ל: נאמר בדברות הראשונות זכור ובאחרונות שמור ועשה אחד הוא וגרסינן בפרק מי שמתו ובפ״ג דשבועות נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה שנאמר זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה עכ״ל. וא״כ כפי הסמ״ג ישנו בשמירה היינו לומר דמצות עשה דשמירה לשבות בו ממלאכה ובזה ודאי נשים חייבות כיון שיש בזה ג״כ לאו דלא תעשה כל מלאכה וזה פשוט, ואעפ״י שרז״ל הוציאו מזכור שקדוש היום דבר תורה וא״כ איך יהיה עשה אחד זכור ושמור והלא שמור מוכרחים לפרשו למ״ע דשביתה ממלאכה כדי שיתחייבו בה גם הנשים לתת מקום לדרש רז״ל כל דאיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, ידע נא המעיין שמצות קדוש היום הוציאוה רז״ל ממלת לקדשו ולא מזכור כאשר כתב בבירור הרמב״ן ז״ל בפרשת יתרו בשם המכילתא גם כן, יע״ש.

את כל זה כתבתי להשיב על פי הדרך אשר דרך בה הרב בעל תפארת ישראל אבל המעיין ביושר דברי הראב״ע יראה בבירור שאין בדבריו שום סתירה לדברי רבותינו ז״ל במה שאמרו שמלת שמור הוא לא תעשה, כי הוא לא אמר כי שמור היינו שישמור את יום השבת שלא ישכח מלקדשו, כאשר כתב הרב הנזכר, אלא אמר שמלת זכור היא כללית שבכל יום יתן דעתו לידע איזה יום הוא מהשבוע כדי שידע איזה הוא יום השביעי שהוא אסור במלאכה וישמר מעשותה והיינו שמור, וזהו שכתב שישמור יום השביעי שלא יעשה בו מלאכה ולא אמר שישמור את השבת לקדשו כאשר כתב הרב הנ״ל. אבל כוונת הראב״ע לומר שזכור ושמור בדבור אחד נאמרו שבכלל זכור הוא שמור שיזכור את יום השביעי כדי להזהר מעשות בו מלאכה דהיינו שמור שהוא לא תעשה. וא״כ דעתו בזה כרז״ל דזכור הוא עשה ושמור לא תעשה ובדבור אחד נאמרו, ואף הרמב״ן ז״ל בכלל דבריו על זה ביאר על דרך הפשט פסוק זכור וסיים דבריו וז״ל: וכן פי׳ ראב״ע.

וגם ראיתי את הלחץ אשר הרב הגדול רא״ם לחץ את רבנו והרד״ק על פירוש ארמי אובד אבי, שפירשו בודד על יעקב, שכן כתב וז״ל: והחכם ראב״ע טען ואמר כי מלת אובד אינה מהפעלים היוצאים וכו׳ וכן כתב הרד״ק וכו׳, ואח״כ כתב שחכמינו ז״ל העתיקו על פי קבלתם איש מפי איש עד מרע״ה מפי הגבורה שארמי הוא לבן ושאובד הוא יוצא, עכ״ל.

והן אמת שרבותינו דרשוהו על לבן, אבל כבר ידענו שזהו על דרך דרש ושבעים פנים לתורה והפשט לא יופשט. וא״כ אין לנו הכרח לומר שקבלו רז״ל שהפירוש האמיתי בפשט פסוק ארמי אובד אבי שעל לבן מדבר, אלא שרבותינו ז״ל קבלו שלבן הארמי בקש לעקור את הכל כמ״ש לו יעקב לולי אלהי אבי וגו׳ כי עתה ריקם שלחתני, וגם לבן אמר לו יש לאל ידי לעשות עמכם רע וגו׳. וקבלו רז״ל בזה שכוונת לבן לא היתה על הממון לבד אלא גם על הנפשות, וסמכו זה לפסוק ארמי אובד אבי, אשר כפי הפשט שמדבר על יעקב כמו שסיים וירד מצרימה ויגר שם וגו׳. כפירוש הראב״ע וסיעתו קצת קשה שהיה לו לומר אבי ארמי אובד, ודוק. אלא שהחכימה התורה ארמי אובד אבי לרמוז לנו שמלבד שיעקב בהיותו בארם היה אובד, כלומר עני, אירע לו ג״כ שם שארמי, היינו לבן, בקש לאבדו ולזה אמר ארמי אובד אבי ליתן מקום לדרשה זאת. ואעפ״י שאובד הוא בינוני או תואר ואין מקום לקרוא כן למי שרוצה לעשות הפעולה ולא התחיל ולא עשאה עדיין, זה מתורץ שבגויים מחשבה רעה הקב״ה מצרפה למעשה כאשר כתב רש״י ז״ל. ובודאי שכל זה הוא על דרך דרש ואין מדרכי הפשט לקרוא למי שרוצה לפעול ולא פעל פוֹעֵל כשאין שם הכרח גמור. אשר על כן הראב״ע וסיעתו מפרשי הפשט בחרו להם דרך אחרת ופירשו אובד בודד כדרך זאת המלה שלא תבא מן הקל כי אם בפועל עומד, והביא ראיות לדבר שלפי הפשט אין לפרשו על לבן מפני שלעומק הבנת פשט הפסוק היה נראה שכפי הפשט המה המה אמורים דברי רבותינו ז״ל, ולזה הכריח הראב״ע שאין לומר כן, אבל כבר ידענו דבריו ממקומות הרבה שאין דעתו לסתור והפשט יופשט והדרשה תדרש.

ולמען לא יתעקש אדם ויאמר הלא הרמב״ם ז״ל בריש מס׳ תרומות כתב שבעלי המשנה היו בקיאים בלשון הקדש יותר ממנו וכן כתב בפ״ב דכלאים משנה ב׳ יע״ש, ואם הם דרשו בהגדה אובד פועל יוצא ושעל לבן ידבר למה לו לראב״ע לפרשו על יעקב אבינו ופועל עומד, אף אני אודיעך קשט דברי אמת על פי דקדוק הלשון. ואין ספק שלשון הקדש הוא כמו שאר הלשונות שמדברים בו בני אדם והוא אחד משבעים לשון ומקורו הוא מעבר הנהר ולזה נקרא לשון עברי כפי הרד״ק בהקדמת המכלול, וכפי בעל ערוגת הבשם בהקדמתו הוא הלשון הקדוש ועליו נאמר ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים וכן דעת רש״י וראב״ע כמו שנראה מדבריהם על זה הפסוק וגם בעל המכלול אפשר שיודה בזה אלא שנקרא לשון עברי מפני שנשאר ביד עבר ויוצאי חלציו בהתפלג הלשונות. ובאותו הלשון הקדוש נתנה התורה ובו היו מדברים בני עמנו בהיותם בארצם, ומיום גלותם והתערבם בגוים נשכח מהם לשון קדש ולמדו לשונות העמים כמו שהתרעם עליהם נחמיה ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית, אלמא לשונם הנהוג היה לה״ק וכן כתב המכלול בהקדמתו הנ״ל ובעונותינו לא נשאר אצלנו היום בלה״ק כי אם הכ״ד ספרים והמשנה והנלוה אליה, ולזה נוכל ללמוד דרכי לשון הקדש גם מהמשנה במה שלא נמצא בפסוק וכן

הוא מנהג המדקדקים, ואם מצאנו במשנה מלה בשרש אחד ובפסוק נמצא כמוה בשרש אחר כמו תורמין, לא מפני זה נאמר שאינה לשון הקדש אלא גם היא תחת סוג לה״ק נכנסה, כמו שבמקרא ג״כ מצאנו שני שרשים בענין אחד, כמו הלך וילך ודומיהם. וגם אם מצאנו במשנה הפרש מהפסוק מלשון זכר לנקבה כמו מרחלים רחלות, כיוצא בזה מצאנו ג״כ בפסוק שלשה שבועים ימים שבעה שבועת, וכן אם מצאנו בפסוק מסכה יינה ובדברי רז״ל מזוג (ע״ז דף נ״ח ע״ב) גם בפסוק מצאנו פעלים רבים מורים על דבר אחד כאשר כתב בעל ערוגת הבשם בפ״ז, יע״ש. ודאי על אלה השנויים גם לשון המשנה והנלוה אליה בכלל לשון קדש הוא, ומכיון שידענו שהמשנה היא מחוברת בלה״ק אם מצאנו בה מלות שלא מצאנום במקרא או באופן אחר מהמקרא נודע בודאי שגם באותו סגנון אומרים בעלי לה״ק אותה המלה. ואמרם ז״ל לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמם אין כוונתם על לשון התלמוד שזהו פשיטא שלשון התלמוד היא בלשון ארמי ועוד שזה אמרו על לשון המשנה כמו רחלות בחולין פ׳ ראשית הגז, וכן מצאנו להם במזגו שהוא לשון עברי בע״ז דף נ״ח, אלא כוונתם שאע״פ שבפסוק נמצא מלה באופן אחר אין מן ההכרח להמצא כן שלא באופן אחר בדברי רבותינו כי לפעמים נמצא להם מלות בסגנון אחר מהפסוק והטעם לע״ד הוא הואיל וזה הוכשר בלה״ק היו אומרים אותם הענינים בלשונות הנהוגים להם יותר ושמעו אותם מפי רבם כי חייב אדם לומר [דבר] בלשון רבו, וא״כ נמצא להם באיזה מלות כמו לשון לעצמו כלומר שלא נמצא אותו לשון בפסוק עם היותו לה״ק כמו חזר מחל וכדומה, וזהו אמרם לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמם. ואלו ואלו דברי קדש הם.

ומעתה מה שכתב הראב״ע על ורבים מעמי הארץ מתיהדים [נגד דעת ר׳ יונה בהקדמתו לס׳ הרקמה] וז״ל: ותשובה על מלת תורמין מה שארז״ל לשון תורה לחוד לשון תלמוד לחוד, והמה דבריו אשר כתב על פסוק אל תבהל וז״ל: וידוע כי יש כמה לשונות בגמרא ואינמו לה״ק וכן אמרו לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד, כוונתו לומר שלשון קדמונינו ז״ל אינו כולו על דרך המקרא ממש רק דרך הוא בפני עצמו, כמו שכתוב בס׳ צחות דף קס״ז ע״ב וז״ל: ודע כי יש בדברי קדמונינו ז״ל פעלים אינם על דרך דקדוק המקרא והם יודו כן שאמרו לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד והנה אמרו מן תרומה תורמין וכו׳ וסיים דבריו: רק לשון קדמונינו דרך היא בפני עצמה. — וזה בשני פנים הוא, אחד הוא לשון הגמרא שכלולה מכמה לשונות, כאשר כתב הראב״ע הנ״ל בפסוק אל תבהל הנ״ל, וז״ל: וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד וכו׳ ומי הביאו [ר״א הקליר] בצרה זאת, וסיים שם: ולמה נתפלל בלשון מדי ופרס ואדום וישמעאל, עכ״ד. והפן השני הוא לשון משנה והנלוה אליה שהוא לשון עברי ובלה״ק כאשר כתב הרמב״ן על מלת תורמין. אלא שאין המשנה הולכת כולה על דרך לשון המקרא דוקא, שלפעמים נמצא בה הפרש מהפסוק, וא״כ גם במשנה אף שהיא לשון הקדש צח ומצוחצח יצדק גם בה לומר לשון חכמים

לעצמה כיון שאין כולה על דרך לשון המקרא ממש, ובזה צדקו יחדו דברי הרמב״ם והראב״ע ולא פליגי אהדדי כאשר חשב הרב בעל תי״ט בריש מס׳ תרומות. אך אמנם במה שמצאנו במקרא טוב הוא להתבונן ממנה דרך לה״ק ועליה נבנה יסוד הלשון כמו שכתב הראב״ע בשער א׳ מספרו יסוד מורא: רק טוב הוא למשכיל שיתבונן יסוד לה״ק מהמקרא וכו׳, ובספר צחות באות ה״א כתב וז״ל: ואנחנו המדקדקים לעולם נרדוף אחר הכתוב. והגם שאמרנו ופירשנו לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמם זהו שאנו רואים בבירור שלשונם באותה מלה אינו על דרך המקרא, אבל במה שלא מצאנו הכרח בדבריהם שיהיו באופן אחר מהפסוק אין לנו לזוז מדרכי המקרא ודברי רבותינו ז״ל ג״כ עליה ננהוג. וכן נאמר באובד שגם לרז״ל פועל עומד כפי הפשט בדרך הקל מזאת המלה ומה שדרשוהו על לבן, ויהיה פועל יוצא, הוא על דרך הדרש מהטעם דלעיל. ובאר היטב בספרי ארמי אובד אבי מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא לאובד ומעלה על לבן הארמי כאלו איבדו, וכן הבין הראב״ע שעל פי הדרש אמרו רז״ל זה לבן, אבל לפי הפשט אין ספק בו שהרשות נתונה ביד המפרשים לפרש כרצונם. ובא האות והמופת כי מלבד הרד״ק הנ״ל גם הר״י אברבנאל בפירושו על התורה הביא דברי חכמינו ז״ל ודברי הראב״ע והאריך וסיים דבריו: וכל דרך איש ישר בעיניו, עכ״ל, הנה שאף ראה אגדה הנ״ל ולא שמיע ליה שתהא מקובלת מפי מרע״ה. ואף הרב בעל תולדות יצחק פירש הפסוק כדברי רבנו וז״ל: ארמי אובד אבי כלומר איני חושב שהארץ שממנה הוצאתי אלה הבכורים שירשתיה מאבותי שיעקב אבינו איש נאבד ועני היה, וקראו ארמי ליעקב לפי שגר בארם וכו׳. והאחרון הכביד הרב הגדול רבנו בחיי בפי׳ על התורה כתב וז״ל: ארמי אובד אבי, קרא ליעקב ארמי ושעור [הכתוב] ארמי היה אבי, וביאור אובד עני, ויאמר כאשר היה אבי בארם אובד היה כלומר עני היה בלא ממון וכן תנו שכר לאובד, וע״ש שהאריך. ואחרון אחרון חביב הרשב״ם ז״ל, אשר היה בדורו של הראב״ע, כתב בפי׳ על התורה וז״ל: ארמי אובד אבי, אבי אברהם ארמי היה אובד וגולה מארץ ארם כדכתיב לך לך מארצך וכדכתיב ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי, לשון אובד ותועה אחד הם באדם הגולה כדכתיב תעיתי כשה אובד בקש עבדך, צאן אובדות היו עמי רועיהם התעום, כלומר מארץ נכריה באו אבותינו לארץ הזאת ונתנה הקב״ה לנו, עכ״ל. — ופשיטא שכל אלה השלמים לא הסכימו לסברת הרא״ם שתהיה קבלה בידנו מפי מרע״ה שארמי הוא לבן ושאובד הוא פועל יוצא, כאשר כתב הוא ז״ל.

והואיל ואתא לידן הרשב״ם ז״ל ראיתי להעתיק מה שכתב בפירושו על התורה בפ׳ תולדות [פלטת הקולמוס] וז״ל אלה תולדות יעקב, ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזות הפשט ההגדות וההלכות והדינים ע״י אריכות לשון וע״י שלשים ושתים מידות של ר׳ אליעזר בנו של ר״י הגלילי וע״י י״ג מידות של ר׳

ישמעאל. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון וגם אמרו העוסק במקרא מדה ואינה מדה העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטן של מקראות וכדאמ׳ במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין וגרסינ׳ כולא תלמודא ולא הוה ידענא דאין המקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב״ר מאיר חתנו זצ״ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים אלה תולדות יעקב אלה מקראות ומאורעות שאירעו ליעקב והנה זה הבל הוא כי כל אלה תולדות האמור בתורה ובכתובים יש מהם שמפרשים בני האדם ויש מהם שמפרשים בני בנים כאשר פירשתי באלה תולדות נח וגו׳.

littérature juives pendant de longues années d'infatigable labeur, de recherches fécondes et désintéressées, j'ai pensé lui faire plaisir en donnant au public la suite du יוסף המקנא jusqu'à la fin du Pentateuque. C'est mon excellent ami, l'honoré jubilaire, qui a été sans le savoir le promoteur du l'examen auquel j'ai soumis ce recueil, digne à tant d'égards de l'attention de l'historien comme de l'exégète. Il m'a donc paru convenable de lui faire hommage, en l'honneur de sa belle fête, d'un petit travail inspiré par lui.

Puisse-t-il agréer avec bienveillance cet hommage d'une sincère amitié en même temps que les souhaits affectueux qu'avec tout le judaïsme je lui adresse du fond de mon coeur! Nombreux sont les titres de l'illustre savant à notre gratitude et à notre sympathie. Que Dieu lui accorde la joie de pouvoir encore, pendant bien des années, poursuivre ses recherches et enrichir, par ses précieuses publications, le trésor de nos connaissances, au grand profit de judaïsme et à la satisfaction du monde savant!

Paris, le 8 Septembre 1902.

Zadoc Kahn, grand Rabbin.

PS. Les problèmes historiques, biographiques etc. auxquels donne lieu le „Livre de Joseph le Zélateur“ ont été élucidés autant que possible dans l'étude qu'a publiée la Revue des Études Juives. Je renvoie simplement les lecteurs à cette Revue, en ajoutant que le signe () indique les leçons fautives et le signe [] les corrections plausibles.

M'étant servi de deux manuscrits différents, de celui de Paris et de celui de Hambourg, je désigne le premier par l'abréviation de כ"פ et le second par cette de כ"ה.

ס' יוסף המקנא.

(שמות עד סוף דברים)

מאת

צדוק הכהן רב הכולל בפאריז.

En 1872, Mr. le Dr. A. Berliner a publié un petit recueil intitulé „Pletath Soferim“, où il a réuni, en les accompagnant d'introductions et de notes, des fragments inédits de nos exégètes du moyen âge.

Un des chapitres du recueil porte le titre: „Zur Geschichte der Religionsgespräche“ [1]) et donne des extraits d'un manuscrit de Munich, connu sous le nom de לקוטות, extraits empruntés eux-mêmes pour la plupart au manuscrit de Paris no. 712, intitulé ספר יוסף המקנא.

C'est en lisant le travail de Mr. le Dr. A. Berliner que l'idée m'est venue de soumettre à un examen approfondi le יוסף המקנא, ce qui n'avait pas été fait jusque là. Les résultats de cet examen ont été publiés par moi dans la „Revue des Études Juives“, année 1881, tome I et tome III. Mais le texte même du manuscrit est encore inédit, à l'exception des polémiques se rapportant à la Genèse, qui ont paru dans la Revue de Mr. Brainin: ממזרח וממערב.

A présent que les amis de Mr. le Dr. A. Berliner se sont concertés pour lui offrir, à l'occasion de son 70e anniversaire, un témoignage de leur haute estime et de leur reconnaissance pour les éminents services qu'il a rendus à l'histoire et à la

[1]) pages 31 à 33 du texte allemand et pages 29 à 35 du texte hébreu.

(כד) **שמות.** שאל גלח אחד לדודינו הר׳ יוסף מקרטרש[1]) מפני מה נגלה הק׳ בסנה יותר מעץ אחר, והשיב לפי שאין יכולים לעשות ממנו צלם.

(כה) **בא.** שאל הגמון ממנש להר׳ יוסף אותו השה שצוה המקום לכם לאכול בפסח מפני מה? אני יוסף השבתי לו כמו שאמר מורי זקני הר׳ יוסף בשם אביו הר״ר נתן בן רבינו משלם, הדבר ידוע כי הצאן היו אלהי המצרים כמו שכת׳ הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו (שמות ח׳ כ״ב) וכן כי תועבת מצרים כל רעה צאן (בראשית מ״ו ל״ד) אמר הק׳ לישראל קחו לכם מבעשור לחדש איש שה לבית וגו׳ והיה לכם למשמרת עד ארבעה ימים כדי שיראו אותו המצריים, וכשהוא צועק היו המצריים שומעים קולו ומביטים בתוך הבית אותו קשור ועדיין היו אומ׳ יפנה [יפרה] עצמו ויעלה לשמים, צוה הק׳ לשחטו בין הערבים בשעה שהפועלים באים ממלאכתם; עדיין אין הכל יכולין בשעת השחיטה לבא, צוה הק׳ לתת מן הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, וכשבאין לפני הבית ולא היו שומעין קולו כמו אתמול, היו מסתכלין אל הבית ורואין את הדם, היה אחד מהם אומר נשחט וחבירו אומר לו לאו כי אלא עלה למרום, והיו מביטין בתוך הבית ורואין אותו על האש. צוה הק׳ אל תאכלו ממנו נא אל תמהרו לאכלו עד שיגמור בשולו, וגם אל תבשלוהו במים כדי שיראה לעולם שהוא צלי אש, ראשו על כרעיו ועל קרבו שיהא ניכר שהוא השה[2]).

(כו) **בשלח.** גלח אחד היה רוכב אחר הר׳ נתן נ״ע ראה סוס שהיה גורר עגלה אחת בלא גלגלים[3]) א״ל להר׳ נתן נ״ע ראה כמה סוס גורר בקלות זו העגלה ומהו ויסר. את אופן מרכבותיו וינהגהו בכבדות (שמות י״ד כ״ו) מה כבדות יש, השיב לו אין כת׳ ויסר אופני מרכבותיו אלא אופן האחד והאחד הניח והיה העגלה מוטה לצד אחד[4]).

(כז) **ובני ישראל הלכו ביבשה.** כומר אחד שאל להר׳ יוסף איזה סימן היה שנבקעו המים ועברו ישראל בתוכו, אמרתי לו ואתה מה אתה אומר א״ל זהו סימן לשמד, אמרתי לו כן דברת [ומיהו כי״ה[5])] אותם שעברו ביבשה ולא נתלכלכו

[1]) R. Joseph de Chartres oncle de R. Joseph Official. — Dans Plétath Sopherim du Dr. Berliner (p. 29 no. 3) on lit ר׳ מתתיהו מקרט״ש ce qui parait fautif.

[2]) Cf. dans דעת זקנים p. 34a un développement analogue au nom de Aben Ezra.

[3]) Sans doute un traineau.

[4]) cf. פליטת סופרים p. 29 du texte hébreu.

[5]) Les initiales כי״ה désignent le manuscrit de יוסף המקנא de la Bibliothèque de Hambourg; כי״פ = celui de la Bibliothèque Nationale de Paris.

במים נושעו, אבל אותם שלא הלכו ביבשה ונתלכלכו במים נאבדו. א״ל א״כ למה נחלקו היה לו להוליכם על פני המים, אמרתי לו סימן הוא שנהיה ביניכם ולא נתלכלך במים. אחר כך שאלני הפירוש ואמרתי לו אילולי חלק היה להם צער לעלות לפי שהים גבוה[1]). יוסף.

(כח) **ויורהו ה׳ עץ.** אומרים שזהו העץ של שתי וערב אומר אני א״כ היה לו לומר עצים, ועוד עדיין לא נעשה אותו העץ של שתי וערב[2]).

(כט) **יתרו. לא תעשה לך פסל.** פוקרים על מעשה הכרובים והלא הם צלמים, והשיב הר׳ נתן נ״ע לא אסרה תורה אלא אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת ודוגמת הכרובים אינה לא בשמים ולא בארץ שלא היה בהם אלא פנים וכנפים, ואני[3]) אומר שהכרובים מותרים דכת׳ לא תעשה לך, מקום שתוכל לראות, אבל הכרובים היו נעלמים מן העין שהיו מונחים במקום שאין אדם נכנס כי אם כהן גדול פעם אחת בשנה. עוד שמעתי כי לא נאסרו כי אם לעשות כדי לעבדם שאם אי אתה אומר כן היאך עשה את האריים [האריות כי״ה] שלמה[4]).

(ל) **תשא. זכר לאברהם.** ההגמון ממאנץ[5]) שאל להר״ר נתן נ״ע בפני הגמון משנץ ותשעה אחרים, מדוע אינך מאמין במַריא, השיב לו ואתה הכי אתה מאמין בה א״ל לאו אלא אני שואל ממך מדוע אינך מתחנן אליה שתעזור לך נגד התלוי. השיב אי אפשי בכך שהרי מומחה שבמתחננים היה משה רבינו ובצורך הגדול שהיה לנו לא אמר לאברהם יצחק ויעקב בקשו עלינו רחמים אלא אמר זכר לאברהם ליצחק וגו׳[6]). א״ל אי אתה מאמין שהוא בנה ונולד ממנה, השיב חס ושלום שלא אקראהו בן כי אותם שקראוהו בן לפנים לקו, שכן כת׳ בישעיה (י״ט י״א) אך אוילים שרי צוען חכמי יועצי פרעה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אנכי [אני] בן מלכי קדם, כמו שאתם אומרים שבא ממשפחת דוד. א״ל ואי אתה מאמין שנכנס בה כדי להציל החטאים מגהינם. השיב הקשית לי, עכשיו דום מעט ואני אקשה אשאלך והודיעני, א״ל דבר, אמר מה זה היה שאמרו ישראל לעגל הזהב אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (שמות ל״ב ד׳) והרי כבר עברו שלשה [חדשים] שיצאו ממצרים ואיך טפש לבם לומר אשר העלוך א״ל

[1]) cf. פליטת סופרים p. 30.

[2]) l. c.

[3]) והר״ר יוסף; כי״ה.

[4]) מלכים א׳, ז׳.

[5]) Le manuscrit de Munich utilisé par le Dr. Berliner dans פליטת סופרים p. 31 du texte hébraïque, porte ממילנ״ש ce qni semblerait désigner Moulins. Il est vraisemblable qu'il s'agit ici de la ville de Meaux (מיאץ כי״ה) ou du Mans = מאנץ.

[6]) שמות ל״ב י״ג.

ההגמון השטן התעם, א״ל איפשר שש מאות אלף רגלי היו הגברים הראוין למנות יתירים מעשרים שנה ופחותים מששים ואיך יוכל להיות שכלם תעו ולא [היה] אחד בהם שאמר להם טועים אתם שהעגל נעשה עכשיו ואנו יצאנו ממצרים כבר עברו זה שלשה חדשים, מיד שתקו ולא ענו ההגמונים, אמר להם הר׳ נתן שמעוני ואשיבכם מלים, אין לתמוה אם תעו ישראל כי ראו כי בשש משה וסבורים היו שמת ובאו אל אהרן ואמרו לו עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו, כי זה משה וגו׳ (שם ל״ב א׳) כלומר עשה לנו דַבר ומנהיג ללכת לפנינו תחת משה שאבד ממנו. בקש אהרן לדחותם אמר להם פרקו את נזמי הזהב אשר באזני נשיכם וגו׳ נטל הזהב ובקש להתיכו, ומיד שנתנו באש יצא העגל עשוי ולא חלו בו ידים, כמו שכת׳ שם ואשליכהו באש ויצא העגל הזה זו תמיהה גדולה, ראו גדולה מזאת שמיד הלך ואכל מן העשבים שנ׳ וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק״ו כ׳) זה לא חשב אנוש, הם לא טעו לומר שהוא אלוה אלא כך אמרו אלה אלהיך אשר העלוך, זהו האלהות שיצא מתוך משה רוח הקדש שהיה בו ונכנס בעגל הזה שהרי נבראו בו מופתים כאלה, אך בכך טעו אין זו תימה גדולה שאין אדם יכול למלוך עד יעדה זהב ויעבדוהו?[1]) עטרת פז, והנה המנורה והשלחן וכלי השרת אשר ישרתו בם בקדש היו של זהב, א״כ לא היו יכולין לומר שנכנס רוח הקדש בדבר טהור יותר מזהב, ראו מה הגיע אליהם, ויפל מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש (שם ל״ב כ״ח) וכת׳ ביום פקדי ופקדתי עליהם (שם ל״ב ל״ד) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים ק״ו כ״ג) ואיך אוכל לומר שנכנס באשה והוא הזהירנו אל תגשו אל אשה שלשת ימים (שמות י״ט ט״ו) בשביל פעם אחת שרצה לדבר אלינו. מיד התל בהם ההגמון משניץ ואמר להם אם אין האיש הזה חשוב להשיב לכם אבקש גדול ממנו[2]).

(לא) **שמיני. וישא ידיו אל העם ויברכם.** פוקרים הן ואומ׳ מכאן ראיה לשתי וערב דכת׳ וישא ידיו, ושמעתי תשובה א״כ היה לו לומר וישא ידו שהיה משמע אחת.

(לב) פוקרים איך תאמרו שהתורה נדרשת כמשמעות המקרא והלא אסר לכם הכתוב שרצים צב וחומט ועכבר והאחרים[3]), שקר דוברים כי אין כת׳ את זה לא תאכלו בשרצים אלא כת׳ וזה לכם הטמא (שמות י״א כ״ט) לומר שהם מטמאים.

(לג) **תזריע.** שמעתי כי אפיקורוס פקר ואמר כת׳ אשה כי תזריע וילדה זכר (שם י״ב ב׳) מי היתה אותה אשה שהזריעה וילדה זכר ואין איש נזכר כאן

[1]) כי״ה: ויעשו לו.

[2]) Cette réponse est rapportée dans le ס׳ נצחון ישן de Wagenseil sous le nom de ר׳ נתן האופסאל, mais en un longage plus grossier.

[3]) Espèces trop dégoûtantes pour qu'on ait envie de les manger.

א״ל המשיב ומי היא א״ל זו היתה מריא א״ל והכ׳ אם נקבה תלד, אם כן היה לתלוי אחות[1]).

(לד) **אחרי. איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו.** שאל אח גרין ימח שמו להר׳ נתן נ״ע היאך אתם נושאין קרובותיכם, והלא נאסר לכם כל שאר בשר, השיב פירש לנו האסורות בפ׳ עריות א״ל והכת׳ איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה [ומשמע כלם, כי״ה], השיב אילו פירש הכתוב העריות תחלה ואחר כך אמר איש איש אל כל שאר בשרו כדקאמרת [היה משמע, כי״ה] אחר שפירש מקצתן כלל את הכל, השתא דכת׳ כל שאר ברישא ואחר כך פירש העריות אין לנו לאסור יותר, והעד בנות צלפחד שניתנו לבני דודיהן לנשים.

(לה) **חקת. והביט אל נחש הנחשת.** שאל חובל אחד[2]) איזה סימן היה נחש הנחשת אם לא מפני התלוי שכן היה תלוי ועל ידו באה רפואה לעולם. א״ל ה״ר נתן נ״ע אמת הוא סימן לתלוי שכל מי שראה אותו בעניין זה שראו בקלקולו יש להם רפואה. עוד פוקרים לומר היאך עשה משה נחש הנחשת והלא הוא דמות צלם מתמונות אשר בארץ, ושמעתי שהשיב הר׳ נתן נ״ע שלא עשאו משה אלא זה היה מטהו שנהפך ונעשה נחש, תדע שמשם ואילך לא תמצא במקרא שמדבר מן המטה.

(לו) **בלק. ודם חללים ישתה.** הרב ר׳ אביגדור בה״ר יצחק ספר לי כי הקונצלייר מפריש אמר אל הר״ר יחיאל והר״ר יצחק והוא שמה, אתם אוכלים דם הערל שכן נבא בלעם ודם חללים ישתה[3]), והם עמדו ולא ענו, וקראתי עליהם מקרא זה משיב חכמים אחור וגו׳ (ישעיה מ״ד כ״ה) (הם) [היה] לכם לומר כי זהו דם חללים ישתה מוסב לראש הפסוק הן עם כלביא יקום וכאריה יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה אותו ארי או אותו לביא שנמשלו אליו, יוסף.

(לז) **דרך כוכב מיעקב.** שאל האפפיור[4]) להר׳ נתן נ״ע מי היה[5]) אותו כוכב, השיב לו אותו כוכב סימן קללה הוא דכת׳ ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת, א״כ ישמיד כל העולם שכלם באו משת, ועוד הבט אחריו והיה אדום ירשה, והיה ירשה שעיר אויביו, בימיו תגלה אדום, עוד כת׳ והאביד שריד מעיר היינו משעיר שדבר בו הכתוב. ראה מה כת׳ אוי מי יחיה משומו אל, מהו משומו אל כשיעשה עצמו אלוה. וצים מיד כתים וענו אשור וענו עבר, שתק האפפיור וידום בפנים זועפים א״ל הר׳ נתן מדוע אתה מחריש קרא עוד, אמר מה אקרא א״ל כת׳

[1]) cf. פענח רזא, Lévitique 41a.

[2]) חובל = un cordelier, ordre monastique.

[3]) C'est l'accusation de sang.

[4]) Grégoire IX, 1227—1241.

[5]) כי״ה: הוא.

וגם הוא עדי אובד פי׳ זהו רומי, ואתם מה אתם מפרשים אמור לי באהבתי, אמרתי לו על דוד, א״ל ומהו קרקר כל בני שת אמרתי לו היא עיר מואב ונקראת שאון וזהו שכת׳ בירמיה וקרקר כל בני שאון.

(לח) **פנחס. לנפש אדם מן הנשים.** שאל הגמון לו[1]) המלך להר׳ נתן נ״ע דרך בדיחותא מי אשתו[2]) א״ל בת דודי היא, אמר אח גרין ימח שמו וזכרו הם נושאין זה את זה ככלבים וחתולים, א״ל הר׳ נתן כדין אנו עושין, שמצינו בבנות צלפחד שנתנן בבני [לבני] דודיהן לנשים על פי הדבור, וכן בת כלב עכסה כת׳ ויתנה לעתניאל אחי כלב הקטן ממנו.

(לט) **מטות. ונפש אדם מן הנשים.** שאל הגמון משנץ להר׳ נתן מאי משמע אדם, השיב אדם נשמע איש ונשמע אשה, א״ל זו מניין לך, א״ל דכת׳ ומעשהו כתבנית איש כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מ״ד י״ג), וכן ונפש אדם מן הנשים (במדבר ל״א ל״ה), אמר לו הר׳ נתן מעלות רוחך אני ידעתיה, כי פוקד[3]) אתה, על שכת׳ ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם מלמעלה (יחזקאל א׳ כ״ו), זה פתרונו ועל דמות הכסא יש דמות אחד ולא פי׳ מי הוא, כמראה אדם, הדמות היה גבוה כמו שאדם יכול להסתכל למעלה בגובה אבל לא היה יודע איזו דמות היה, והטעם מוכיח שטעם דמות ברבע[4]) לומר שהוא עומד.

(מ) **כל הורג נפש וכל נוגע בחלל.** שאל הקונצלייר מפריש יש״ו מה זה שהחמיר הכת׳ בטומאת מת, וכן בכלי חרש פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו, אם יש כאן כלי חרש חדש בזוית אחת מן הבית ומת[5]) בזוית אחרת איזה גיעול[6]) ואיזהו טינוף שייך בו, השיב לו אחי ר׳ יוסף הקדוש ר׳ אליהו הקב״ה מגיד מראשית אחרית מה שעתיד להיות, וגלוי לפניו שעתידה אומה אחת לבוא שתהא אומרת[7]) שקבל עליו מיתה לפיכך החמיר בטומאתה להודיע לכל, שהוא מואס בה יותר מדבר אחר שאפילו כלי חרש שנטמא באהל טעון שבירה וכל דבר אחר[8]) טעון הזאה שלישי ושביעי.

(מא) **דברים. אוכל בכסף תשבירני.** גלח המלכה[9]) אמר להר׳ נתן נ״ע כי התלוי בא מדוד, השיב לו א״כ לא היה ראוי לבא בקהל דכת׳ לא יבא עמוני

1) Sans doute Louis IX, roi de France (1226—1270).

2) כי״ה: אשתך.

3) כי״ה: פוקר.

4) כי״ה: רביע.

5) כי״פ: מות.

6) כי״פ: גועל.

7) כי״ה: ולומר.

8) כי״ה: וכל שאר כלים ואדם.

9) Probablement Guillaume d'Auvergne, évèque de Paris (1228—1249) et confesseur de la Reine Blanche de Castille.

ומואבי בקהל ה׳ ודוד בא מרות המואביה. הלך אותו גלח ושאל ליהודי אחד היאך הומלך דוד וכתב כל הענין כמו שהוא ביבמות על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ואיש דרכו לקדם ואשה אין דרכה לקדם, לכך לא נפסלו רק האנשים. השיבו הר׳ נתן אי אפשר לומר כן שהרי כתיב אכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים ושתיתי כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער הרי שקדמום בלחם ומים, וא״כ אין הטעם תלוי בכך ולפי זה הכל נפסלו אחד אנשים ואחד נשים ולא היה ראוי לבא בקהל, וחילו להר׳ נתן לאמר להם הטעם, אמר להם מפני שני טעמים פסלם המקום מלבא בקהל, על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ומים ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור ובשני טעמים אלו לא פשעו רק האנשים ולא הנשים ולכך לא נפסלו הנשים[1]).

(מב) **ואתחנן. שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד.** אפיקורום פקר הרי שלשה דמיונות וכן אל אלהים ה׳, השיבו[2]) אם כן היה לכם לומר שיש שש דמיונות שכת׳ בו שני פעמים אל אלהים ה׳, והר׳ נתן נ״ע השיב א״כ זהו שכת׳ עוה עוה עוה כנגד שלשה הדמיונות, עוד יש לומר שזהו דרך הפסוק ארץ ארץ, היכל ה׳ היכל ה׳ המה. אמנם זה אינו דומה לאחד מאלה, שכך הוא נשמע, שמע ישראל כך היה אמר משה לישראל, כמו שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן וכך אמר משה שמע אלי עם ישראל ה׳ הוא אלהינו ואותו שהוא אלהינו ה׳ הוא אחד, אינו משלשה דמיונות. וכן הוא אומר והיה ד׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, הוא יהיה אחד שלא יאמרו שיש בו ג׳ דמיונות ושמו יהיה אחד שלא יקרא כמו שמכנים אותו. יוסף.

(מג) **ובתים מלאים כל טוב.** שאלני מין אחד, אתם אומרים בתים מלאים כל טוב אפילו כתלי דחזירים[3]), והלא הזהיר אתכם על החזיר, אמרתי ודאי מותר היה במלחמת שבעה עממים, שאם אי אתה אומר כן מפני מה המתין להודיע דיני הגעלה עד מלחמת מדין וכבר קדמוה מלחמות סיחון ועוג ולא הזהיר על הגעלה, לפי שהיו משבעה עממים.

(מד) **לא מרבכם חשק.** שאלני גלח אחד מאיטנפש[4]) וכי סבורים אתם שכל העולם יאבד מן העולם[5]) ואתם מעוטי עמים תזכו לחיי העולם הבא, אמרתי לו ככר נאמר לא מרבכם חשק ה׳ בכם כי אתם המעט (דברים ז׳ ז׳).

1) Voir la même explication attribuée à ר׳ יוסף מקרטרש dans le סמ״ג f. 39d. cf. Berliner, Plet. Sof.

2) כי״ה: וה״ר נתן השיבו.

3) ראה חולין י״ז ע״א: אמר ר׳ ירמיה רבא אמר רב ובתים מלאים כל טוב כתלי דחזירי.

4) Etampes.

5) כי״ה: ילך לאבדון.

(מה) **עקב. בעת ההיא אמר ה׳ אלי פסל לך שני לחות אבנים**[1]. פוקרים לומר שנשתברו הלחות ושוב לא מצינו שניתנה תורה לישראל, ושקר הם דוברים שמעולם לא נאבדה התורה, אם נשתברו הלחות שבהם עשרת הדברים לא הפסידו ישראל כלום, שהרי כשנתנה להם התורה נתנה להם בלא כתב, אבל משה נעשה שליח להביא להם הכתב על הלחות להגות בו ואפילו לא באו להם הלחות היתה התורה שלהם, אבל לפי שהיו כתובים באצבע אלהים וישראל היו מגואלים בעון העגל שברם משה שלא היו ראוים לכך, אבל כשמחל להם הק׳ צוה למשה לפסל להם אחרות ולכתוב דוקא מה שהיה בראשונות, אבל התורה לא היתה צריכה להנתן עוד להם; גם הלחות לא שברם הק׳ אלא משה שברם מעצמו ולכך כת׳ אשר שברת[2]) שלא נצטוה בכך. יוסף.

(מו) **למען תחיון וירשתם ולמען תאריכון ימים.** פוקרים שלא אמר הק׳ לתת לנו שכר טוב לעולם הבא בקום המצות כי אם למען תחיון, למען תאריכון ימים וכן למען ייטב לך והארכת ימים, שזהו שכר בעולם הזה אבל מטוב העולם הבא לא נדר כלום, אמרתי לו א״כ לדבריך אין לנו פורענות מעבירות לעולם הבא שלא גיזם [גזר כי״ה] עלינו אלא גלות כמו שנא׳ ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה וכיוצא בו, וכבר שאלני גלח אחד בטריט [בטרוייש כי״ה] מה נדר אלהים כדי לקיים התורה, אמרתי לו בתנאי התורה כשבא לפני הר סיני התנה לנו הק׳ לתת לנו אהבתו דכת׳ והייתם לי סגולה מכל העמים, ובזה שייך כל טוב העולמים, ועל זה נאמר עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה ס״ד ג׳), א״ל א״כ למה נאמר למען יברכך, למען יאריכון ימיך וכיוצא בהן, אמרתי לו משל לקיסר שהיה לו עבד חשוב והיה אוכל על שלחנו תמיד וניזון ומתפרנס משל הקיסר ורוכב על סוסיו, פעם אחת הוצרך המלך לשלחו למרחוק א״ל לך בזריזות ואני נותן לך סוס נאה, ואע״פ שהיה מסתפק הכל משלו נדר לו סוס כדי לזרזו, כך אע״פ שנדר לנו אהבתו כשבא אצל מצוה אחת נודר טובה ואריכות ימים, ומכל מקום רב טוב צפון לנו.

(מז) **ראה. ואת החזיר כי מפרים.** שאלני גלח אחד והיה רואה לפניו חתיכת של חזיר צלוייה, אמר לי מה הפסד יש לאלהיכם אם הייתם אוכלים חזיר, אמרתי לו מעשה היה שנתערב יהודי אחד עם חבירו שלא תמרה אשתו את פיו הלכו אליה, א״ל בעלה הסירי צעיפיך מעליך ותעש כן, אמר לה קראי לך החתול ושומי אותו על ברכיך ותעש כן, אמר לה קשרי אותו בצעיפך ותעש כן אם היה אומר לה לכי שברי לנו אוכל לרעבון בתינו זה היה דבר הגון ואם היתה עושה צוויו, בכך לא היתה אהבתה נכרת אבל כשאמר לה דברי תהו ותימהון והיא היתה עושה, בדבר זה נכר שהיא היתה אוהבתו, כך כשצוה לנו אלהינו אדוננו אוהבינו לא תרצח לא תנאף לא תגנוב וכיוצא בהם ואנו מקיימין דין הוא ובכך לא נודעה אהבתנו אשר

1) דברים י׳ א׳.
2) שם י׳ ב׳; שמות ל״ד א׳.

לנו אל בוראנו, אבל כשצוה לנו לבלתי אכול חזיר ומצות כיוצא בו שבני אדם תומהין עלינו ואומרין מה תועלת יש בכך, כשאנו מקיימין אותן בזאת נודעה אהבתינו לבוראינו ועל זה נאמר ה׳ צדיק יבחן (תהלים י״א ה׳).

(בגליון נכתב בזה״ל: ואני הצעיר[1]) השבתי לגלח אחד ממונקלביט[2]) אמשל לך משל למה הדבר [דומה] למלך שהיה לו בן והיה אוהב אותו כנפשו, מה עשה צוה לפיסענו (?) שלא יאכיל את בנו אלא מתבשילו כך אמר הקב״ה לישראל אל תאכלו אלא ממה שתקריבו לפני כמותו וזש״ה שור או כשב או עז וגו׳ והקשה לי הגלח א״כ והא אתם אוכלין איל וצבי ויחמור שאין אתם מקריבין מהם, והשבתי לו טעם גדול יש בדבר לפי שלא רצה הקב״ה להטריח את בניו [לרדוף אחר חיה דבר שאינו מצוי כי״ה] לא צוה להם להקריב שום חיה וזש״ה במיכה המורשתי (ד׳ ג׳) עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי, כי לא צויתיך להטרחך ולרדוף אחרי צבי או אחר איל אלא אחר שור וכבש ועז בעדריך הקריבהו אלי.)

(מח) **שפטים. נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך**[3]). פוקרים לומר שהוא היה הנוצרי ועליו נבא משה, אוי להם כי גמלו להם כי הפסוק אומר כמוך, א״כ לא היה אלהים, ובעל התשובות פי׳ פקרו נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך[4]) פי׳ יצא ממות לחיים ולפי הלשון רשוציטיר[5]) והוא הנוצרי ולכך אתם משועבדים דכת׳ אנכי אדרש[6]), והנה פיהם דבר שוא מכמה דברים, האחד וכי נוצרי נביא היה והלא אלוה הוא לדבריהם ועוד הלא כתיב כמוני אם כן נולד מאיש ומאשה ומשה היה גדול ממנו דכת׳ ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וא״ת עד אותו זמן הרי כתוב עוד.

(מט) **תצא. לא תשיך לאחיך נשך.** מוכיחים אותנו על הרבית לפי שאמר דוד במזמור ט״ו כספו לא נתן בנשך וכת׳ עושה אלה לא ימוט, תשובה דוד המלך תלמידו של משה היה ואין לו כח לחלוק על רבו ולהוסיף ולגרוע על דבריו ומשה רבינו אמר לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך ואם יאמרו הממרים שהם אחינו לפי שכת׳ לא תתעב אדומי כי אחיך הוא השיב הר״ר משה מפריש הלא עובדיה הסיר האחוה שאמר ונכרים באו שעריו גם אתה כאחד מהם (עובדיה א׳ י״א) והוא היה מדבר אל אדום שכתוב בתחלת הספר שמועה שמענו לאדום ובסוף שופטים בפלגש בגבעה כתיב לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מישראל המה, ואף לאחר שנתגיירו לא יבאו בקהל עד דור שלישי מדור ראשון [אינם] יכולים לבא בקהל.

1) כי״ה: והר״ר אשר בן הר״ר נתן ז״ל השיב לגלח ממוקניט וכו׳.
2) Montchauvet = Chaumont.
3) דברים י״ח, י״ח.
4) דברים י״ח, ט״ו.
5) ressusciter.
6) דברים י״ח, י״ט.

זה אינו כלום. אמנם אתם מלוים בריבית גדול כור בכוריים ומאריכים זמן לקונה (סחורתם) [סחורתכם] בעבור פרעון ונוטלין שכר המתנת מעות[1].

(נ) נצבים. אומרים כי אבד ממנו סבר[2]) אם לא נאמין בהבליהם, השיב להם ה״ר נתן דכתיב אחרי תוכחות אחרונות, והיה כי יבאו עליך (את) [כל] הדברים האלה (את) הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה׳ אלהיך שמה ושבת עד ה׳ אלהיך ככל אשר אנכי מצוך היום (דברים ל׳ א׳ ב׳), לא נאמר ככל אשר אצוך אלא אשר אנכי מצוך היום לומר שאין אנו בגלות אלא לפי שלא קיימנו התורה שנתנה בסיני שצונו אז לאפוקי מה שאתם אומרים שנתן תורה חדשה, וכשנחזור לקיימה כראוי, ראה מה כתיב ושב ה׳ אלהיך את שבותך ורחמך וגו׳ (שם ל׳ ג׳).

(נא) האזינו. הם קנאוני בלא אל כעסוני וגו׳. אח גרין ישו״ו נתוכח עם ה״ר נתן וא״ל לפי רשעכם וגריעותכם אתם משועבדים לנו לפי שאנו חשובים מכם, השיבו כך מדתו של הק׳ שהוא נפרע מדה במדה הכעסנוהו בגרוע ממנו וכן עשה לנו שנא׳ הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם ואני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעיסם, ואם היה גוי נבל יותר מכם היה משעבד אותנו תחת ידן[3]).

(נב) ברכה. ולא קם נביא עוד כמשה אשר ידעו אלהים פנים אל פנים. שאל אפיקורוס להר״ר נתן והלא כתוב כי לא יראני אדם וחי, השיב אלהים ידע משה פנים אל פנים אבל משה לא ידעו פנים אל פנים.

כלו תשובות המינין מן החומש אחל תשובות של נביאים.

1) Voir dans Güdemann II p. 131 et suiv. les plaintes contre l'usure chrétienne.

2) = Espoir.

3) cf. Geiger, Zeitschrift etc. 1871 p. 216. Dans דעת זקנים p. 88a: ואני אקניאם בלא עם מדה כנגד מדה ונראה שעל החובלים (Cordeliers) ויקופש (Jacobites) הוא אומר שהם מצרים לישראל בכל מקום והם קרויין לא עם שהרי הם בזויין מכל טכסיסי בני אדם. Ces ordres religieux étaient très méprisés. voir Zunz, Zur Geschichte etc. p. 181.

פירוש על ספר יהושע

לרבי יהודה בן בלעם.

הוציאו לאור על פי כ״י אשר בפטרסבורג

שמואל אברהם פאזנאנסקי.

מארץ ספרד, אשר שם נתיסדה תורת חקירת שפת עבר על בסיס מדעי, יצאו גם בראשונה גדולי מפרשי המקרא ואדיריה, אשר בארו את ספרי הקדש על פי דרך הפשט והדקדוק. הן אמנם הרס״ג היה הראשון אשר תרגם כפי הנראה את כל כתבי הקדש ואף פתרם על פי הפשט, כי כל הגאונים אשר לפניו ע״פ הרוב רדפו אחרי הדרש, אולם „רבינו סעדיה ז״ל ראש המדברים ותחלת המפרשים באר את המקרא כתקונה והעמידה על מתכונתה ומחכמתו למדו כל המפרשים" (לשון הפרחון בהקדמתו), אבל בכל זאת רק אחרי אשר גלה ר׳ יהודה חיוג את יסודות לשון הקדש ואחרי אשר כלה ר׳ יונה המדקדק את אשר החל ר׳ יהודה לעשות, רק אז יכלו מבארי המקרא לרדת עד עמקי נבוכיה ולפרש את צפוני מטמוניה ברוח נכון. ולכן נחזה כי מיד אחרי ר׳ יונה קמו בספרד שני אנשי מופת אשר כתבו באורים בערבית לכתבי הקדש והם: ר׳ משה ב״ר שמואל הכהן בן גקטילה מקורטובה ור׳ יהודה בן בלעם מטולידה. אולם אף כי נפרדו שני המבארים האלו בתכונת רוחם ובהלך נפשם ובאופן ביאורם מן הקצה אל הקצה ואף עברו ביניהם דברי ריבות, בכל זאת גורל פירושיהם היה כמעט שוה כי כמו אלה כן אלה אבדו ימים רבים מתוך הקהל ונתגלו אך בימים האחרונים. על ר׳ משה הכהן דברתי בארוכה בספר מיוחד[1]) אשר בו אספתי לאספה את כל הנותר לנו מפירושיו בספרי זולתו, אך אחרי צאת ספרי זה לאור מצא הרא״א הרכבי בבית אוצה״ס בפטרסבורג את פירושו על ספר תהלים (אם גם לא בשלמותו) ויש בידי העתקה ממנו. טוב מעט מהם היה גורל פירושי ר״י בן בלעם כי עוד בשנת תרי״ג בשר הרמש״ש כי מצא בבית אוצה״ס באוקספורד את

1) Mose b. Samuel Hakkohen nebst den Fragmenten seiner Schriften (לפסיא 1895).

פירושו לספר במדבר ודברים ובשנת תרמ"א הודיע הרא"א הרכבי כי בפטרסבורג ימצאו פירושיו לספרי הנביאים כמעט בשלמותם ועוד לקוטים לתהלים וקהלת[1]).

הנדפס עד עתה מפירושי ר"י בן בלעם הוא אך מעט מאד. הראשון היה המנוח ר"י דירנבורג אשר הדפיס את פירוש ישעיה ע"פ העתקה אשר נתנה לו מכ"י פטרסבורג מאת המאגיסטר ר"י איזרעאלסאָהן והוציאו לאור עם תרגום צרפתי והערות קצרות[2]). אחריו לקט המנוח רי"ש פוכס לקוטים מפירוש במדבר ודברים הנ"ל וידפיסם בתור הוספה למחברתו אשר כתב על ר"י בן בלעם[3]). חוץ מזה נדפסו פה ושם עוד דוגמאות קטנות לשאר ספרי הקדש[4]). אבל כל הפירושים ראוים להתפרסם במהרה כי מחברם היה אחד מגדולי המפרשים וחשוביה וממנו למדו הבאים אחריו לרדת אל עומק פשוטו של מקרא ע"פ חוקי הלשון, ובפרט נכרת השפעתו בבאורי הראב"ע. עוד זאת כי בן בלעם שם בילקוטו הרבה מבאורי ההולכים לפניו עד כי פירושו הוא אוצר נחמד לדעת מתוכו דברי ראשוני המבארים והמדקדקים אשר רוב ספריהם צללו בתהום הנשיה. ולכן זה כמה כלתה נפשי לדעת את הפירושים האלו ולהשתעשע בהם ובידעי כי ביד הר"י איזראעלסאהן הנ"ל תמצא העתקת רובם בקשתיו להשאילם לי על זמן מה והוא ברוב חסדו וטובו נעתר לבקשתי וישלח לי את העתקת הפירוש לנביאים ראשונים (חוץ מס' מלכים א' מסי' ג' עד גמירא), לס' ירמיה ולתרי עשר (עד זכריה ג' ה'), אף נתן לי רשות להשתמש בהם כפי ראות עיני ועל זה הנני מביע לו את רחשי תודתי מקרב לב עמוק. וערך ההעתקה הזאת תגדל עוד ביותר כי מעתיקה ברחב בינתו ורוב ידיעתו את שפת ערב עבר על פני הפירושים ותקן את שגיאותיהם אף רשם מראה מקומות הכתובים ומאמרי חז"ל המובאים בתוכם. והיה אם יתן לי ה' כח ועצמה כי אז אוציא לאור בספר מיוחד את כל הנשאר לנו לפליטה מפירושי ר"י בן בלעם ומשאר ספריו, כי גם הפרופ' מאיר לאמברט מפאריש שלח לי ברב חסדו את העתקתו לפירוש במדבר ודברים מכ"י

[1]) עי' במ"ע לשטאדע שנת 1881 עמוד 153 ובחדשים גם ישנים סי' א'.

[2]) הפירוש הזה נדפס בהרעווי הצרפתית כרך י"ז—כ"ג ובתוצאה מיוחדת (פאריש 1892), וראה מ"ש עליו הפרופ' באכער במ"ע לשטאדע שנת 1893 עמוד 129 והלאה.

[3]) Studien über Jehuda ibn Bal'âm מחברת א' (ברלין 1893), וראה מ"ש על המחברת הזאת במ"ע מאנאטסשריפט שנת ל"ח עמוד 386—383.

[4]) כן הדפיס למשל הר"י דירנבורג מקומות שונים בהקדמתו לספרי ר' יונה הקטנים אשר הו"ל בשם Opuscules et traités etc. ובהקדמתו והערותיו לפי' ישעיה אשר הדפיס. גם הרא"א הרכבי הביא דברים שונים מפירושי בן בלעם בספרו זכרון לראשונים מחברת ג', בחדשים גם ישנים סי' ז' ובש"מ. גם אני הכותב הדפסתי לקוטים מפי' שמואל ב' ע"פ כ"י באוקספורד במ"ע צייטשריפט פיר העבר. ביבליאגר. חלק א' עמוד 96 והלאה, חלק קטן מפירושו לויקרא ט"ו—י"ח במ"ע הנ"ל חלק ד' עמוד 17 והלאה ועוד איזה מקומות במ"ע צדמ"ג שנת 1901 עמוד 599 והלאה. ועי' עוד במ"ע מאנאטסשריפט שנת 1900 עמוד 548 ובספרו החדש של הרמש"ש Die arabische Literatur der Juden עמוד 141 והלאה (ועוד שם עמוד 343).

אוקספורד, ואת ספרי בן בלעם הקטנים בדקדוק (והם נשמרו רק בתרגומם העברי) אשר לא נדפסו עד הנה העתקתי לי מתוך כ"י פאריש. אבל בתוך כך אמרתי להוציא לאור בתור דוגמא במאסף זה את הפירוש לס' יהושע והיה פירוש זה של אחד מגדולי מבארי המקרא בספרד לזר עטרה בראש אחד חכמי הדור המצויינים אשר בעוזז רוחו הפיץ אור על הגדול במפרשי המקרא בצרפת. ויחד עם זה תהיה הדוגמא הזאת למזכרת כי בשנה זאת ימלא יובל שנים מעת נודעו בראשונה עקבות פירושי ר"י בן בלעם באוצרי הספרים באירופא.

והנה כאשר חפץ ה' יצלח בידי ואפיק את זממי בהוצאת ספרי בן בלעם לאור אז אדבר ג"כ בארוכה על תכונת הפירושים וטיבם, אבל הרוצה לעמוד עליהם כבר עתה יעיין במחברתו של פוכס ובמאמרו של באכער הנ"ל. ופה אעיר רק בקצרה כי הפירוש ליהושע הוא חלק מפירושי ר"י בן בלעם לנו"כ אשר כתבם לבקשת תלמיד אחד אשר שאל מאתו לפרש לו המלות הקשות חסרי ההבנה[1]) ויכנה להם בשם „נכת אלמקרא" ר"ל „דיוקי המקרא"[2]). בפירושיו אלו בחר לו המחבר דרך קצרה ורק לפעמים רחוקות יאריך בדבריו וידבר בדרך אגב על ענינים אחרים אשר אמנם מתיחסים אל הכתוב המבואר (עי' כזה למשל גם בפירושנו לסי' ז' כ"ה). כן לא יפרש את כל כתובי המקרא על סדרם ורק יעיר במקומות שיש לו מה להעיר ואת השאר יניח בלי כל פירוש ולכן יחסר למשל בס' יהושע הפירוש לסי' י"ב, ט"ז וי"ט — כ"א ולכמה סימנים אחרים יש פירוש רק לכתובים אחדים. על הרוב ישים את פניו לדקדוק הלשון ובאורי המלות ופה יסתייע הרבה מהלשון הערבית ויביא ממנה דוגמאות (עי' ג' ט"ו, ה' ט', ז' ז' וכ"א, ח' י"ג, י' כ"ד), אמנם גם מבאורי הענינים לא יניח ידו ובמקום שכונת הכתוב נעלמה מאתו לא יבוש לאמר „לא אדע" (עי' כ"ד כ"ו). בפירושו זה יביא את התרגום (י"א י"ז, ועי' י"ד ח') והרבה פעמים את דברי רז"ל (ב' ו', ה' ד', ו' ד', ז' כ"ה, ט' י"ד, י"ז ה', כ"ג ז')[3]) ועוד את המחברים: אבו זכריא והוא ר' יהודה חיוג (ב' ד', י' כ"ד), אבו אלוליד והוא ר' יונה המדקדק (ה' ד', י' כ"ד) ואבן גקטילה והוא ר' משה הכהן (י' י"ב, ע"ש) ועוד מחברים אחרים בלתי נזכרים בשמותיהם (ז' כ"ה, ט' י"ד). ומחבורי עצמו יביא רק את ספרו על הפעלים הנגזרים מן השמות (ט' ד').

בהערותי הקצרות אשר ספחתי אל הפירוש העירותי ע"פ הרוב על המקורות אשר שאב מהם בלי ספק ר' יהודה בן בלעם מבלי הזכיר את שמם וביניהם יתבצר המקום הראשון לר' יונה המדקדק אשר ספריו וחבוריו היו גלוים לפניו בכל עת. כן

[1]) זה יוצא מתוך הקדמתו אשר תמצא לפני פירוש יהושע ואשר נדפסה ע"י ר"י דירנבורג במבואו לפירוש ישעיה שהו"ל.

[2]) ע"ד השם הזה עי' הרמש"ש בספרו הנ"ל עמוד 142 והספרים המובאים שם (ועליהם יש להוסיף עוד רעווי חלק מ"א עמוד 303 וצדמ"ג עמוד הנ"ל בהערה).

[3]) יותר מזה יביא ר"י בן בלעם את דברי רז"ל בפרט מה שנוגע לענין הלכה, בפירושו על התורה אשר כנהו בשם „כתאב אלתרג'יח" ר"ל „ספר ההכרעה".

רמזתי להפך על המחברים אשר השתמשו בפירושי בן בלעם ולא כנוהו בשמו ופה יסע ראשונה ר׳ תנחום ירושלמי (= רת״י) אשר בפירושו לספר יהושע[1]) מעתיק את דברי ר׳ יהודה ברוב המקומות כמעט מלה במלה. עוד הראיתי בהערותי על המקומות בשאר פירושי בן בלעם ובספריו אשר נמצאו בהם ביאורים דומים לאותם שבספר יהושע. מראה מקומות הכתובים ומאמרי רז״ל נובעים כמעט כלם כפי שאמרתי למעלה מידידי הר״י איזראעלסאהן והנני מביע לו בזה את תודתי עוד הפעם.

ווארשא בחדש כסליו תרס״ג.

[1]) את פירושו זה הו״ל הארבריקער בברלין 1862 ובהיות כי לא נרשמו פה הסימנים והכתובים לכן ציינתי בהערותי העמודים והשורות. אבל לא לבד בפירושו ליהושע כ״א גם בשאר פירושיו מעתיק ר׳ תנחום הרבה מבאורי בן בלעם אף כי יביאו בשמו — כפי הנודע לעת עתה — רק ליחזקאל ז׳ ז׳ (ע׳ מחברתי הצרפתית על רת״י ופירושו לס׳ יונה עמוד 7).

א.

יד) ואתם תעברו חמשים, מענאה משדודו אלחיאזים והי לפטה משתקה מן תסמיתהם אלכצר חמש פי קולה באחרי החנית אל החמש (ש״ב ב׳ כ״ג)[1]. נחוהא יחתמל אן יכון מפעולא פיכון אלפעל אלדי אשתק מנה מתעדיא ויחתמל אן יכון צפה מתל ערומים עצומים.

ב.

א) חרש לאמר, תרגמתה סרא ורבמא כאן מתלא ויתחרשו כל הלילה (שפטים ט״ז ב׳) אי ארתאוא פי אמרה סרא וקד קיל אן מתלה לולא חרשתם בעגלתי (שם י״ד י״ח) יעני אנהם תסארוא מע זוגתה ורבמא כאן הדא כאצה מן מעני אם יחרוש בבקרים (עמוס ו׳ י״ב) והו מגאז פי אלמעני אלמתקדם ולדלך כני ען זוגת[ה] בעגלתי[2]). נחוה אנה אסם מתל קבר זרם וגירהמא. ב) לחפר את הארץ, מענאה אלתגסים והו מגאז מן לגה אלחפר אד אלחפר כשף שי מסתור. נחוה מצדר מן פעל כפיף מתל לשמר לזכר ופתח אללאם פיה מן אגל אלחלקי מתל לחבש לנשברי לב (ישעיה ס״א א׳). ד) ותצפנו, מענאה אלאכפא ומתלה ולא יכלה עוד הצפינו (שמות ב׳ ג׳). נחוה קאל אבו זכריא[3]) אן אלואו פיה ראגעה אלי את אלמקדם דכרה אעני את שני האנשים קאל לאן את חרף יקע עלי מפעולין מקדמא ומוכרא[4]) ואגוד מן הדא אנה אפראד פי מוצע אלגמע והו כתיר פי אלעבראניה מתל ויקרא השערים (מ״ב ז׳ י״א) יריד ויקראו וקבל היהודים (אסתר ט׳ כ״ג) מכאן וקבלו ויבוא אלי אנשים (יחזקאל י״ד א׳) [מכאן ויבואו] הדא פי מא תקדם פיה אלפעל ופי מא תאכר קיל וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כ״ח א׳) אוילים יליץ אשם (שם י״ד ט׳) ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר י״ג כ״ב) פעלי מתל הדא כאן חק ותצפנו אן יכון ותצפנם פאפרד אלפעל. ו) ותטמנם בפשתי העץ, אסם אלכתאן פשתה

[1]) ע׳ מנחם ש׳ חמש; אצול 236_8; בן ברון ש׳ חמש (ע׳ 50) ורת״י 2_8. וע׳ עוד להלאה פי׳ ריב״ב ד׳ י״ג וספרו על הפעלים שהם מגזרת השמות ש׳ חמש (חיי עולם ע׳ 56): „וחמושים עלו בני ישראל מן חומש וענינו שהם חגורי חומש״ (ובהמקור הערבי אשר ת״י בכ״י — ע׳ רעווי חלק ל״ז ע׳ 299 — כזה: „וחמושים עלו בני ישראל משתק מן חמש אי אנהם מחתזמין קד שדוא אוסאטהם״).

[2]) ע׳ אצול 251_{14} (וע״ע שם 252_7 ועוד 253_2), רד״ק ורת״י 2_{20}. וכזה יאמר הריב״ב גם בס׳ התגנים (בכ״י) ש׳ חרש: „חרש לאמר כמו סוד וכמוהו ויתחרשו כל הלילה״.

[3]) ע׳ חיוג מהד׳ יאסטראוו עמוד 30. וראה ספרי האשכנזי על ר׳ משה הכהן בן גקטילה ע׳ 120 סי׳ XX והמחברים המובאים שם בהערות עמוד 192 (ועליהם יש להוסיף עוד פי׳ רש״י ורד״ק פה).

[4]) בכ״י ומוכרין.

כקולה והפשתה והשערה (שמות ט׳ ל״א) וגא באליא ואלמים פי פארי פשתים (יחזקאל מ״ד י״ח) כמא גא כְּפָרִים ומְלָאִים וגירהמא מן אלאסמא ביא ומים ואלאולון ז̇״ל יזידון[1] פיה נונא פיקולון פשתן להעלות פשתנו מן המשרה (משנה מועד קטן ב׳ ג׳)[2]. והד̇א אללפט̇ אעני בפשתי העץ תקדירה בעץ הפשתים אי אן אלכתאן גיר מנפוץ̇ בל פי עודה ואלקלב ענדנא כת̇יר כמא סתראה[3]. י) אשר הוביש י״י, מענאה אליבס ומת̇לה אתה הובשת נהרות איתן (תהלים ע״ד ט״ו). נחוה ת̇קיל מזיד אלהא אנקלבת פיה יא יבש אלי ואו. יז) אשר השבעתנו, מענאה אלקסם והו כת̇יר פי הד̇ה אלבניה̈ אלת̇קילה̈ ויגי עלי בניה̈ אלאנפעאל נשבע י״י בגאון יעקב (עמוס ח׳ ז׳) וגירה וגאת מנה כלמה̈ ואחדה̈ תדל עלי אלכ̇פיף אלד̇י עלי זנה̈ פעל שבעי שבעות (יחזקאל כ״א כ״ח) והו מן נמט השכוני באהלים (שפטים ח׳ י״א) כי בך בטוח (ישעיה כ״ו ג׳) אסם אלפאעל[4]. וגא אשר השבעתנו עלי לפט̇ אלתד̇כיר[5] וכאן חקה כסר אלתא מת̇ל אוי לי אמי כי ילדתני (ירמיה ט״ו י׳). ומת̇לה פי אלתד̇כיר וכאן חקה אלכסר לאנה מכ̇אטבה̈ למונת̇ קולה יח) אשר הורדתנו בו, אלצרי פיה מכאן אלחרק[6]. את תקות חוט השני, אסם יקע עלי מגמוע מן כ̇יט וקד סמי כ̇יט מסאחה̈ אלבנא קו פי קולה ויצא עוד קו המדה (ירמיה ל״א ל״ח) ואשתקאקה מן ונקוו אליו כל הגוים (שם ג׳ י״ז). כד) וגם נמגו, מענאה אלמוגאן והו אלאצ̇טראב מת̇ל נמגו כל ישבי כנען (שמות ט״ו ט״ו) וקד קיל מגאזא עלי אלגבאל וכל הגבעות תתמוגגנה (עמוס ט׳ י״ג) אי תצ̇טרב ותתהז[7]. נחוה אנפעאל מאץ̇ מת̇ל נכונו ללצים שפטים (משלי י״ט כ״ט).

ג.

ד) כאלפים אמה במדה, ליסת אלכאף פיה ללמקארבה̈ בל ללתחקיק לקולה במדה ומת̇ל[ה] כחצת הלילה (שמות י״א ד׳) ודליל ד̇לך קולה ויהי בחצי הלילה (שם י״ב כ״ט)[8]. יג) ויעמדו נד אחד, אסם מענאה אלטוד והו ת̇נאי גיר משתק מן שי[9]. טו) על כל גדותיו, מענאה אלשטוט ולא ואחד לה פי אלנץ̇ וישבה אן יכון גדה מת̇ל שנה אלד̇י גמעה שנותיו ותסמי אלערב למא יקרב מן אלנהר גדה̈ עלי זנה̈ מדה̈ והו ישבה לפט̇ גדותיו[10].

1) בכ״י יקידון. — 2) בנוסחתנו איתא: ושולה פשתנו מן המשרה.

3) עי׳ רד״ק ורת״י 3_{7}.

4) עי׳ אצול 699_{28} ופי׳ ריב״ב לישעיה כ״ו ג׳.

5) בכ״י אלתזכיר. — 6) עי׳ למע 369_{18} ופי׳ הרד״ק.

7) עי׳ רת״י 3_{14}. ובדומה לזה יאמר הריב״ב גם בפירושו לעמוס ט׳ י״ג: „וכל הגבעות תתמוגגנה, תד̇וב ותסיל והד̇א מגאז״.

8) עי׳ למע 64_{2}, פי׳ רד״ק ורת״י 4_{22}.

9) עי׳ אצול 407_{14} ורת״י 5_{3} (ושם במקום טור צ״ל כמו פה טוד).

10) עי׳ אצול 123_{21}.

ד.

יג) חלוצי הצבא, אלקול פיה כאלקול פי חמשים אנה משתק מן מחלציך יצאו (בראשית ל״ה י״א) אי מחתזמון פי אוסאטהם ונחוה כנחו חמשים[1].

ה.

ב) חרבות צרים, סכאכין חאדה̈ ומת̇לה אף תשיב צור חרבו (תהלים פ״ט מ״ד) אי קוי סיופה ומואצ̇יהא[2]. נחוה מן גמלה̈ מא אצ̇יף אלי אלצפה̈ וגיר ד̇לך אד̇ כאן חקה אן יכון מת̇ל דור חרבות שניו (משלי ל׳ י״ד) והו פי אלאצ̇אפה̈ מת̇ל בני שלשים (בראשית נ׳ כ״ג) בני רבעים ישבו לך (מ״ב י׳ ל׳). ג) אל גבעת הערלות, ליס הד̇א גמע לאיש אשר לו ערלה (בראשית ל״ד י״ד) אנמא הו גמע עלי זנה̈ בעטרה שעטרה לו אמו (שה״ש ג׳ י״א) ומת̇לה פי אלעבראני כת̇יר מת̇ל ובצלחות (דה״ב ל״ה י״ג) פאנה ליס גמע בצלחת (משלי י״ט כ״ד) ויחתמל אן יכון אלואחד עלי זנה̈ שלמה אלד̇י גמעה ושלמות בלות (יהושע ט׳ ה׳)[3]. ד) וזה הדבר אשר מל יהושע, קאל אבו אלוליד[4] אן אלתקדיר פיה ואלה האנשים אשר מל יהושע ואנא אקול אן מענאה ד̇כר אלסבב אלד̇י לה אמר באלכ̇תאן פכאנה קאל ועל זה הדבר מל יהושע[5] לאן אלקום אלכ̇ארגין מן מצר כאנוא מכ̇תונין ואמא אלמולדון פי אלמדבר פלם יכ̇תנוא מן אגל אן ספרהם כאן עלי גיר אכ̇תיארהם בל אלי אללה תעאלי פעד̇רהם עלי תרך אלכ̇תאן חתי זאל אלסבב פרגעוא עליה ומת̇ל הד̇א אלאסתעמאל קיל פי ירבעם וזה הדבר אשר הרים יד במלך (מ״א י״א כ״ז) והו פי הד̇א אלמעני עלי מא סאפסרה פי מוצ̇עה. ואמא קול מן קאל אן מעני ושוב מל את בני ישראל אן יעוד ויתם פיה אלפריעה אלמתרוכה̈ אולא פגיר לאזם לנא אעתקאדה בל ליס בצחיח פאן מן אמכנה אלכ̇תאן אמכנתה אלפריעה וליס לתאכ̇ירהא מעני לא סימא אן אלנקל תצ̇מן אנהא מן תמאם אלמילה לקולהם מל ולא פרע את המילה כאלו לא מל (משנה שבת י״ט ו׳) וקד קיל פי בעץ̇ אלדרש אן אלפריעה אנמא נתנה למשה במצרים לא לאברהם[6] ואסתכ̇רג מן הד̇א אן אלפריעה כאנת אלתי נקצת

1) עי׳ למעלה א׳ י״ד. ועי׳ עוד ס׳ הפעלים הנ״ל לריב״ב ש׳ חלץ (חיי עולם ע׳ הנ״ל, ובערבית: „חלוצים תעברו, יעברו חלוצים. מפעול משתק מן מחלציך יצאו אי אנהם כאנו משדודי אלחיאזים ללחרב״); בן ברון ש׳ חלץ (ע׳ 48, וז״ל שם: „. . . ומן הד̇א אלמעני חלוצי צבא מענאה אלמג̇רדון ללג̇יש . . . וג̇על מ׳ יהודה בן בלעם ר׳ אללה חלוצי צבא מן מחלציך יצא מח[תזמ]ון פי אוסאטהם והו מעני בעיד״) ורת״י 5_{25}.

2) עי׳ תרגום ועי׳ למע 223_{20}; אצול 604_{32}; פירוש רש״י ורד״ק ורת״י 6_{11}.

3) ע׳ פי׳ רד״ק.

4) למע 298_{21}, ועי׳ באכער Aus d. Schrifterklärung d. Abulwalid עמוד 29 הערה 1.

5) עי׳ רד״ק ורת״י 7_{7}.

6) עי׳ יבמות ע״א ב׳: „אמר רבה בר יצחק אמר רב לא ניתנה פריעת מילה לאברהם

והי אלתי אסתדרכהא יהושע ואלשאהד יורינא׳ פי מן נ̇תן דון פריעה. אן אנכשאף ראס אלע̇צו ממכן פיה פעלי הד̇א פכאן ג̇יר מצ̇טר אלי פריעה פאפהם. ה) כי מלים היו, מערוף אלתפסיר נחוה מפעול מעתל אלעין מת̇ל כי על פי אבשלום היתה שומה (ש״ב י״ג ל״ב) לוטה בשמלה (ש״א כ״א י׳)[1]. ח) עד חיותם, מענאה אלבר ומת̇ל ויחי מחליו (ישעיה ל״ח ט׳)[2]. וקד אתסע אלעבראניון פי הד̇ה אללג̇ה̈ פחמלוהא עלי ג̇בר אלבנא וצרפה מאת̇לא עלי מא כאן היחיו את האבנים (נחמיה ג׳ ל״ד) ויואב יחיה את שאר העיר (דהי״א י״א ח׳)[3]. ט) גלותי את חרפת מצרים, מענאה אזלת ענכם עאר אלמצריין ואצלה אלדחרג̇ה̈ ותכון פי אלאג̇סאם אלג̇אמדה̈ מת̇ל גלו אלי היום אבן גדולה (ש״א י״ד ל״ג)[4]. נחוה פעל מאץ̇ מן ד̇ואת אלמת̇לין ואשתק מנה אסם למוצ̇ע גלגל באד̇כ̇אל אלג̇ים בין אללאמין כמא פעלוא פי אלאפתעאל אלמשתק מנה אעני תחת שואה התגלגלו (איוב ל׳ י״ד) ויקרב אן יכון ד̇לך כראהה̈ לג̇מע אלמת̇לין וקד פעלת אלערב מת̇ל ד̇לך קאלוא תמלמל ואצלה תמלל אי אנה צאר עלי אלמלה̈ והו אלג̇צ̇א אלסכ̇ן. יא) מעבור הארץ, מענאה מן גלה̈ אלבלד מן תרגום דגן עיבורא[5]. נחוה אסם עלי זנה̈ יבול גבול זבול. מעני קולה יד) עתה באתי, אעלמה אנה אלמלאך אלמאמור בתדביר אלאמה̈ אלד̇י קיל ענה הנה אנכי שלח מלאך (שמות כ״ג כ׳) ואבי משה רבינו אן יכון מדבר אלאמה̈ פי חיאתה סוי אלכבוד אלאול אלמסמי ענד אלאמה̈ שכינה וכני ענה פי אלנץ̇ בפנים פי קולה פני ילכו והנחתי לך (שם ל״ג י״ד)[6].

ו.

ד) שבעה שופרות היובלים, מעני יובלים אנה אסם אלכבאש אלמסתעמל קרונהא פי אלצ̇רב ולמא אמר בצ̇רב אלקרן פי סנה̈ אלכ̇מסין ללחריה̈ סמי אלסנה̈ יובל קאל כי יובל היא (ויקרא כ״ה י״ב) והכד̇א פסרה אלאולון ז״ל קורין לדכרא

אבינו שנאמר בעת ההיא אמר ה׳ אל יהושע עשה לך חרבות צורים וגו׳ . . . א״כ מאי שוב אלא לאו לפריעה״. וע׳ פדר״א פרק כ״ט.

1) ע׳ רת״י 7_{16}. וכזה יאמר הריב״ב גם בפירושו לש״א כ״א י׳: „הנה היא לוטה. מפעול מן פעל מעתל אלעין מת̇ל כי על פי אבשלום היתה שומה״.

2) ע׳ תרגום, מנחם ש׳ חי ופי׳ רד״ק. וכזה גם בפי׳ ריב״ב לישעיה ל״ח ט׳.

3) זה לקוח מאבו אלוליד, ע׳ מסתלחק ע׳ 143 ואצול 221_{19}. וכזה יאמר הריב״ב גם בפירושו לבמדבר כ״א ח׳: „ולפט וחי הנא יעני בה אלברו מת̇ל ויחי מחליו וקד אתסע פי הד̇ה אללג̇ה̈ אכת̇ר מן הד̇א פחמלת עלי תשייר(?) אלמבאני פקיל ויואב יחיה את שאר העיר ואיצ̇א היחיו את האבנים מערמות העפר פכאן אלהדם מרץ̇ ואלבניאן ברוה̈ וקד קאל איצ̇א מא ישבה הד̇א כי עלתה ארוכה לחומת ירושלם״.

4) ע׳ חיוג מהד׳ יאסטראוו ע׳ 238.

5) ע׳ אצול 500_{16} ורת״י 8_{5}.

6) ע׳ פירוש רש״י ורד״ק. וע״ד הכבוד הראשון הנקרא שכינה ע׳ אמאנאת לרס״ג ע׳ 99 (ובתרגום העברי מהד׳ סלוצקי ע׳ 51). ובפירושו לבמדבר י״ב ח׳ יאמר הריב״ב: „וקו׳ ותמונת יוי יביט הו אלנור אלבאהי אלד̇י ענה קאל וראית את אחורי והו אלמסמי שכינה״.

יובלא (ר״ה כ״ו א׳)[1]. נחוה אסם עלי זנה̈ ואת היותר החרמנו (ש״א ט״ו ט״ו) עדי אבד (במדבר כ״ד כ׳). ה) והיה במשך בקרן היובל, מענאה צ̇רב אלקרן ואלאצל אלמד ואמא קולה במשך היובל המה יעלו בהר (שמות י״ט י״ג) פבאלאכ̇תצאר בקרן עלי מא ד̇כר ההנא[2]. יח) ועכרתם אותו, תפצ̇חונה מת̇ל עכר אבי את הארץ (ש״א י״ד כ״ט)[3]. נחוה פעל מאץ̇ מתעד. כה) לרגל את יריחו, מענאה אלג̇סאסה̈ מת̇ל וירגל בעבדיך (ש״ב י״ט כ״ח). נחוה מצדר מן פעל ת̇קיל תעדי בוסיט את ותעדי פי וירגל בעבדך אל אדני המלך באלבא [ואל]כ̇פיף מן הד̇א אלמעני תעדי בעל פי קולה לא רגל על לשנו (תהלים ט״ו ג׳) וכאן על פיה מכאן אלבא אי בלשנו[4].

ז.

ג) אל תיגע שמה, מענאה אלתעב וליס פי אלנץ̇ ת̇קילא משדדא גירה אנמא ג̇א כ̇פיפא כי יגעת בי ישראל (ישעיה מ״ג כ״ב) או ת̇קילא מזידא הוגעתם י״י בדבריכם (מלאכי ב׳ י״ז) והו מתעד כמא תרי ואמא אלכ̇פיף פג̇יר מתעד[5]. ז) למה העברת העביר, מענאה אלג̇ואז והו משהור ואנמא ד̇כרתה לך לאריך אנה ג̇א בתקדים אלפעל עלי מצדר עלי כ̇לאף אלעבראניה̈ לאנהא תקדם אלמצאדר עלי אלאפעאל ולסאן אלערב עלי מת̇אל העברת. ח) בי אדוני[6], מחד̇וף מן פנה בי י״י או ראה או מא ישבהמא ממא ינתסק אלכלאם[7]. ט) ומה תעשה לשמך הגדול, מענאה מן תצטנע סואנא[8] ממן יוחד אסמך ויעתרף בקדרתך[9] ומת̇לה פי אלמעני ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י״ב ה׳) וג̇א בצרי הו ות̇לת̇ה̈ מעה פי ג̇מיע אלנץ̇ פאנה עלי כ̇תרתה פיה בסגול[10]. כא) ולשון זהב אחד, סמי אלסביכה̈ לשון מג̇אזא כמי סמי כ̇ליג̇א מן אלבחר כד̇לך לשון ים מצרים (ישעיה י״א ט״ו) והו אסם[11]. בתוך האהלי, כאן חק מא תערף באתצאלה באלצ̇מיר אן תסקט מנה הא אלתעריף לילא יג̇תמע תעריפאן פי חרף ואחד ומת̇לה אשר בערינו (עזרא י׳ י״ד) לאן אצלה אשר בהערינו ומת̇לה והחציו אל מול הר עיבל[12] (יהושע

1) ע׳ אצול 273_{7}, פירוש רד״ק ורת״י 9_{24}.

2) ע׳ רת״י 10_{1}.

3) ע׳ אצול 521_{18}.

4) ע׳ אצול 664_{7}.

5) ע׳ מסתלחק ש׳ יגע בסופו (עמוד 26) ורת״י 12_{2}.

6) בכ״י י״י.

7) ע׳ למע 68_{23}.

8) בכ״י סואנע.

9) ע׳ הת״י 13_{13} (ושם צ״ל תצטנע במקום תעטנע כמו כאן ולא כמו שתקן המו״ל תעטף).

10) ע׳ רד״ק.

11) ע׳ אצול 359_{28} ורת״י 15_{1} (ושם בטעות סביבה̈ וצ״ל סביכה̈).

12) ע׳ רד״ק ורת״י 15_{2}.

ח' ל"ג) ולא תג̇יזה אלערב. כג) ויציקם, משתק מן יצק מים (מ"ב ג' י"א) ואנדגמת אלפא פי אלעין אלתי הי אלצאד ומת̇לה פי אלאדגאם ויצקו את ארון (ש"ב ט"ו כ"ד)[1] פעלי הד̇א ליס תכון לג̇ה̈ יצק מכ̇צוצה̈ באלמאיעאת דון גירהא. כה) וירגמו אתו כל ישראל אבן וישרפו אתם באש ויסקלו אתם באבנים, גיר ג̇איז אן יחמל אלחרק עלי מן רג̇ם אד̇ ד̇לך מן אפעאל אלעבת̇ ואנמא אנתהא אלרסול פיהם אלי אמר אלאמר תעאלי פי קולה ישרף באש אתו ואת כל אשר לו ואלרג̇ם אד̇ן אנמא וקע לג̇מיעהם בעד אלאחראק למעני בקא אלאת̇ר[2]. וקאל בעץ̇ אלמפסרין אן אלת̇יאב ומת̇להא מן אלאת̇את̇ אחרק ורג̇ם אלחיואן[3] והד̇א פיה כ̇לאף קול אללה תעאלי ישרף באש ואלחאג̇ה̈ כאנת אלי אלרג̇ם ליבקי עליה אלאת̇ר פיכון פיה ראדעא וזאג̇רא לג̇ירה עלי מר אלדהור. וקד ד̇הב קום ממן לא דרבה̈ להם בתפסיר נצוץ̇ אלמקרא אלי קול אן בני עכן לם יקתלוא ואול מה אורד הד̇א באן אקול אן נצוץ̇ אלמקרא לא תכ̇רג̇ מן ט̇אהרהא אלא אן קדחת פי אחד ת̇לת̇ה̈ אשיא אלעקל ואלנץ̇ ואלנקל ואמת̇ל לכל ואחד מנהא מת̇אלא ואקול אמא קדח אלנץ̇ פי אלעקל פבקולה כי י"י אלהיך[4]) אש אכלה היא (דברים ד' כ"ד) וקד צח באלדלאיל אלעקליה̈ אן אללה תעלי ליס בג̇סם פיג̇ב אן נתאול הד̇א אלנץ̇ ונכ̇רג̇ה ען ט̇אהרה ואמא מנאקצ̇ה̈ אלנץ̇ לנץ̇ ת̇אן פהו אלד̇י יסמיה אלאולון ז"ל שני כתובים המכחישין זה את זה ומת̇אלה קולה פי אלנסכ̇ה̈ אלואחדה̈ השדה מלאה עדשים (ש"ב כ"ג י"א) ופי אלת̇אניה̈ מלאה שעורים (דהי"א י"א י"ג) פנסתעמל וג̇ה אלתאויל ונקול ימכן אן יכון פי אלצ̇יעה̈ אלעדס ואלשעיר או אן יכון ד̇לך פי וקתין ואמא רד אלנץ̇ למא פי אלנקל פהו בקולה ואחר ישקה את האשה את המים (במדבר ה' כ"ו) וג̇אנא באלאת̇ר אלצחיח אן אלסקי יתקדם תקריב אלקרבאן פיג̇ב אן נסקט אלואו מן ואחר חתי יכון תקדירה יקרב קרבאנהא בעד סקיהא[5]). ואד̇ קד קדמת הד̇ה אלמקדמה̈ באכ̇תצאר אקול אנא למא תפקדנא נץ̇ אלכתאב ען עכן וג̇דנאה לא יקדח ולא פי ואחדה̈ מן הד̇ה ומא פיה סוי אן יתעלק אלקאיל בתג̇ויר אלקצ̇א עלי מא סאבינה בל אן אלנץ̇ יכון פי עכן אן בניה וג̇מיע מן אנצ̇ם אליה קד נפד̇ פיהם חכם אלקתל לקולה וישרפו אתם באש ויסקלו אתם באבנים ואמא מן תעלק בתכ̇ציץ̇ אלנץ̇ לה פי קולה וירגמו אתו

[1]) עי' מסתלחק ש' יצק (ע' 49) ורת"י 15_{5}.

[2]) עי' מה שהביא הרד"ק בשם אביו ורת"י 15_{20}.

[3]) מעט דומים לזה הם דברי רבינא בסנהדרין מ"ד א' (עי' להלאה): „וישרפו אותם באש ויסקלו אותם באבנים בתרתי אמר רבינא הראוי לשרפה הראוי לסקילה".

[4]) בכ"י אלהים.

[5]) כדברים האלו כמעט מלה במלה יאמר הריב"ב גם בפירושו לדברים ד' כ"ד (מהד' פוכס עמוד XVI) ואמנם עקר הענין לקוח מס' האמונות לרס"ג שער ד' (מהד' לאנדויער 212; מהד' סלוצקי 109) כי גם הגאון יאמר פה כי החוב לקחת דברי כה"ק כמשמעם חוץ מד' דברים היינו אם יכחישו את המוחש או יהיה בהם דבר שיש להשיב עליו בשכל או אם יסתרו דברי כתוב אחר או יכחישו מה שקבלוהו קדמונינו. ודומה לזה נמצא גם אצל הקראי קרקסאני בן דורו של הרס"ג כמו שהעירותי במ"ע מאנאטסשריפט שנת מ"א עמוד 208 הערה 3.

ובקולה ויקימו עליו גל אבנים פאנה ממא לא אעתבאר בה לאן מג̇אז לג̇ה̈ אלעבראניין אלאפראד פי מוצ̇ע אלג̇מע ובאלעכס והו כת̇יר פיהא לא אטיל בתעדידה ואיצ̇א פאנה לא יחתג̇ בהד̇א אלאפראד אחד אלא ולכ̇צמה אן יחתג̇ באלג̇מע אלד̇י פי אלמכאן בעינה והו קולה ויסקלו אתם וישרפו אתם וליס לה אן יקול אן הד̇א מכ̇צוץ̇ בעכן ואלחיואן דון בניה לאן הד̇א מן אלתחכם אלד̇י לא יסוגה ואמא מן קאל אן ד̇לך ממא יג̇ור אלקצ̇א פליעלמנא אד̇ן באי ד̇נב [אכ̇ד̇] אטפאל אלמבול וסדום פאן קאל אן ד̇לך מן פעל אללה לם יכלה אלי אלנאס פליקל לנא באי שי אכ̇ד̇ אטפאל שבעה גוים אלד̇י חכם פיהם לא תחיה כל נשמה (דברים כ' ט"ז) וד̇לך באלבטש מן אלנאס וכד̇לך לא מתעלק להד̇א בחכם אלתוראה̈ פי קולהא לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות (שם כ"ד ט"ז) לאנהא שריעה̈ שרעת עלינא אלא נאכ̇ד̇ אלאבן באלאב ולא אלאב באבנה ואלשארע תבארך גיר דאכ̇ל תחת הד̇א ומן אסתבשע הד̇א מן פעלה פהו יכון לפעלה פי קתל סבעה̈ מן אולאד שאול ען אלגבעונים אשד אסתבשאעא פאנה אלד̇י פצח בקולה פקד עון אבות על בנים (שמות כ' ה') אד̇ לא חג̇ה̈ לאחד עליה פי הד̇א אד̇ אלכ̇לק פי קבצ̇תה ינפד̇ חכמה כיף ישא ולא איתי די ימחא בידה ויאמר לה מה עבדת (דניאל ד' ל"ב). ומן תעלק בקול אלנץ̇ פי דברי הימים וד̇כרה עכן הנאך ואן לה נסלא מנסובא אליה פאנה ג̇אפל בל פי ד̇לך אלקול אד̇ הו רד עליה לא לה והד̇א הו נץ̇ אלקול ובני כרמי עכר עוכר ישראל אשר מעל בחרם (דהי"א ב' ז') וקטע ד̇כרה ד̇כרא ג̇מליא לם יסם לה נסלא והד̇א מן אדל אלדלאיל אן בניה ובנאתה אלחקוא בה פי אלעקובה̈ והי גזרת מלך לא מד̇כל לנא פי אלטען עלי שי מנהא כי לא איש כמוני אעננו (איוב ט' ל"ב) ווג̇דת פי כלאם רבותינו ז"ל מא יזיד מד̇הבי והו קולהם (סנהדרין מ"ד א') אם עכן חטא בניו מה חטאו אם כן ישראל מה חטאו[1]) ופחוי הד̇א אלקול אן בניה קד עוקבוא מעה ופי ג̇ואבהם אלא לרדותן הכא נמי כדי לרדותן והד̇א ואצ̇ח פהד̇א אלד̇י יט̇הר ויתצ̇ח לא מא תעלק אליה מן לא דרבה̈ לה באנתקאד אלכלאם ותג̇ויד אלתפסיר ואללה יהדינא אלי אלצואב פי אלקול ואלפעל.

ח.

ו) עד התיקנו אותם, מענאה אלכ̇לע ואלג̇ד̇ב ואלסל ומת̇לה ונתוק וכרות (ויקרא כ"ב כ"ד)[2]). נחוה מצדר מן פעל מזיד אנדגמת פא פעלה פי אלתא והו מצרוף אלי לפט̇ אותם. ז) תקמו מהאורב, מוצ̇ע אלמכמן וג̇א עלי ונה̈ אלפאעל וליס פאעלא וקד ג̇א אסם אלמכמן עלי גיר הד̇ה אלצ̇יג̇ה̈ פי קולה ותבא חיה במו ארב (איוב ל"ז ח') ואיצ̇א אל המארב[3]). והורשתם את העיר, מענאה אלקרץ̇ ואלפנא מת̇ל והורשתם את כל ישבי הארץ מפניכם (במדבר ל"ג נ"ב)[4]). נחוה פעל מאץ̇ מזיד

[1]) אצלנו הנוסחא משונה קצת. — [2]) עי' רד"ק ורת"י 16_{13}.

[3]) עיי' אצול 67_{14}, רד"ק ורת"י 16_{15}. — [4]) עי' רת"י 16_{18}.

מתעד. ח) תציתו את העיר, מענאה אשעאל אלנאר מתל הנני מצית בך אש (יחזקאל כ״א ג׳) וקד יסקט מנה דכר אלנאר אציתנה יחד (ישעיה כ״ז ד׳). נחוה אמא אן יכון מן פעל פאוה נון או מן פעל פאוה יא והו פעל מסתקבל תקיל אנדגמת פאוה פי עינה[1]). יג) ואת עקבו מים לעיר, אכרה ועקב אלשי פי לסאן אלערב אכרה איצא[2]). נחוה אסם עלי זנה כתף וירך. טו) וינגעו יהושע וכל ישראל, מענאה אלאנהזאם מן חסב אלמעני ואבו אלוליד[3]) יזעם אן קולה מאנה לנגוע נפשי (איוב ו׳ ז׳) מן הדא אלמעני וסאדכר קולה פיה מופיא פי מוצעה. נחוה מסתקבל אנפעאל מתל וינגפו וינתקו. כח) תל עולם, תרגמתה תל והו מוצע משרף מן אלארץ ומנה על הר גבוה ותלול (יחזקאל י״ז כ״ב) והו אסם נאקץ מתל קן חן[4]).

ט.

ד) וילכו ויצטירו, פעל משתק מן וציר בגוים שלח (עובדיה א׳) ולם יאת סואה פי אלנץ וקד דכרתה פי אלאפעאל אלמשתקה מן אלאסמא פי אלתאליף אלדי אלפתה פיהא[5]) והו אפתעאל אנקלבת פיה אלתא טא ליסהל אלאפצאח באלצאד. ומבקעים ומצררים, מענאה אלרבט מן צרורות בשמלותם (שמות י״ב ל״ד). נחוה מפעול מן פעל מזיד אלואו מתל לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב׳ ב׳) ורבמא אן פיה אן יכון אצלה אלתשדיד פאמתנע מן אגל אלרא ויכון חיניד מן צרר משדדא מתל דבר אלדי מפעולה נכבדות מדבר בך (תהלים פ״ז ג׳). ה) ונעלות בלות, גמע באלואו ואלתא עלי גיר בניה חלוץ הנעל (דברים כ״ה י׳) וקד גא ארצות פי גמע ארץ. בלות ומטלאות, מרקעה באלואן שתי מתל שיאת אלחיואן אלתי קיל פיהא נקד וטלוא (בראשית ל׳ ל״ב). נחוה מפעול מן פעל תקיל משדד וקד גאת אלצפה איצא מן פעל כפיף במות טלאות (יחזקאל ט״ז ט״ז) והו איצא מן הדא אלמעני[6]). יב) הצטידנו אתו, אלקול פיה כאלקול פי ויצטירו חדו אלנעל באלנעל ומענאה אלתזוד משתק מן קחו בידכם צידה לדרך (י״א)[7]). יד) ויקחו האנשים

[1]) עי׳ אצול 292_{20}.

[2]) עי׳ אצול 544_{11}. ובס׳ התגנים (כ״י פאריש) בש׳ עקב יאמר הריב״ב: „עקב עקב. הא׳ עקב אשר שמע אברהם כמו ענין יען והב׳ לעולם עקב ענינו לנצח נצחים מן צאי לך בעקבי הצאן ועקב הדבר הוא אחרונו״.

[3]) אצול 405_{29}.

[4]) עי׳ חיוג ש׳ תלל (מהד׳ יאסטראוו ע׳ 269), אצול 762_{10} ורת״י 17_{20}. ועי׳ ס׳ הפעלים לריב״ב הנ״ל ש׳ תלל (חיי עולם ע׳ 61): „על הר גבוה ותלול, יש אומר שהוא מקום גבוה מן תל עולם״.

[5]) הוא ספר הפעלים הנזכר בהערה שלפני זה. וז״ל בש׳ ציר (חיי עולם ע׳ 59): „וילכו ויצטירו, מן ציר נאמן ולא נמצא פועל חוץ מזה כזה הענין והטי״ת תמורת הוא״ו כדי שידברו צחות בצד״י״. ועי׳ למע 91_{15} (ועוד 167_{4}) ופירוש רש״י ורת״י 18_{16}.

[6]) עי׳ מנחם ש׳ טלא.

[7]) עי׳ ס׳ הפעלים הנ״ל ש׳ ציד (חיי עולם ע׳ 60): „הצטידנו אותם, גם זה בנין התפעל מן ויקחו את צדת העם (שופטים ז׳ ח׳)״.

מצידם, אסתחסן קול מן קאל אן מעני ויקחו ההנא אלאסתדלאל וגנסה בקולה מה יקחך לבך (איוב ט״ו י״ב) אי אנהם פהמוא צדק קולהם מן עלאמאת כסותהם וזאדהם ואן לם יכן הכדי לם יוגד מעני יליק בה לאן דלך אלזאד כאן ממא ירגב ענה אלפקרא פכיף אלאגניא[1]) ולים ינאקץ תאמינהם לאמר אללה פיהם ופי אמתאלהם מן שבעה גוים אעני לא תחיה כל נשמה (דברים כ׳ ט״ז) לאן הדא כאן עלי שריטה בקאיהם עלי אלכפר ואמי מתי תאבוא פיגב קבולהם כקול אלאואיל ז״ל מלמד שאם עושין תשובה אין נהרגין (סוטה ל״ה ב׳)[2]).

י.

י) ויהמם י״י, מענאה אלכסר ואלאנהזאם ואלקא אלרעב פי קלובהם כקולה ויהם י״י את סיסרא ואת כל הרכב (שופטים ד׳ ט״ו)[3]). נחוה פעל מסתקבל מן אצל די מתלין כפיף מתעד ושדה אלמים ללעוץ מן אלמתל אלסאקט מתל לא ידקנו (ישעיה כ״ח כ״ח) שתים עשרה אמה יסבנו (ירמיה נ״ב כ״א). יב) שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, אסתעאר אלסכות ללוקוף עין אלחרכה לאן אלסכות איצא וקוף עין אלכלאם וקד עכס הדא ואסתעאר אלוקוף ללסכות פי קולה כי עמדו לא ענו עוד (איוב ל״ב ט״ז)[4]). ולים קולה בגבעון בעמק אילון מוצעין מכתלפין לוקוף אלנירין אנמא אסם אלמדינה אלמקצודה כאן גבעון ומוצע אלוקיעה מנהא עמק אילון. ואדא כאנת אלחאגה אלי נור אלשמס פמא מעני קולה וירח בעמק אילון פאקול אן אללה תעאלי אנמא אוקף אלחרכה אלמשרקיה אלתי תדיר גמיע אלאפלאך מן אלמשרק אלי אלמגרב פוקף בוקופהא גמיעא. ואבן גקטילה יעתקד אנהא לם תקף ואן אלפי בקי פקט לצרורה דואם אלצו ולקד קלת לה מרה הל אלפי אלאתר מן מותר הי אלשמס פקאל נעם קלת לה פאדא זאל אלמותר פבצרורה מא יזול אתרה פאגאב אן אלמעג׳ הנא אן יבקי אלצו ועלי אן אלמצי בה קד גרב פקלת לה מא אלדי יחמלך עלי הדא אלאעתקאד פקאל אן וקוף אלחרכה אלדאימה לא יגוז ענדי והדא כלה רד ללנץ אלואצח אלדי הו וידום השמש וירח עמד והו מן גמלה אראיה אלמצלה אלמרדיה[5]). יט) וזנבתם אתם, מענאה תקטעון סאקתהם אלמשתבהין

[1]) המתרגם יתרגם: „וקבילו גבריא לפתגמיהון״. ועי׳ אצול 358_{16}, פירוש רש״י ורד״ק ורת״י 19_{22}.

[2]) עי׳ רת״י 19_{26}.

[3]) עי׳ אצול 176_{29} ורת״י 21_{6}.

[4]) עי׳ מנחם ש׳ דם (הוראה ב׳), אצול 532_{25} ורת״י 21_{19}.

[5]) דברי ריב״ב אלו ווכוחו עם בן דורו הגדול ממנו ר׳ משה הכהן בן גקטילה נדפסו כבר ע״י דירנבורג בהקדמתו לפי׳ ישעיה מריב״ב שהו״ל (רעווי י״ז 178, ובתוצאה מיוחדת ע׳ 9) ומשם בספרי הנ״ל על ר׳ משה הכהן עמוד 133. ועל דברי המחברים אשר הבאתי שם יש להוסיף עוד דברי ר״ש בן חפני בפירושו לבראשית מ״ח י״ט (מהד׳ איזראעלסאהן עמוד 130): וקד אנכר קום דלך וקאלו לו וקף אלפלך לם תתבת אלארץ קאלו לאנהא אנמא תתבת . . . „

באלדנב ומתׄלה ויזנב בך כל הנחשלים (דברים כ״ה י״ח) והו פעל מאץׄ תׄקיל מתעד משתק מן אלאסם זנב[1]. כ) שרדו מהם, תפלתוא אשתק מן אלצפהׄ אלדׄי הו שריד ופליט (יהושע ח׳ כ״ב)[2]. נחוה פעל מאץׄ גיר מתעד. כא) לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשנו, מענאה לם יחרך לסאנה אי לם יקף אחד ימנעהם שיא ואבדל פיה אלגמלהׄ מן אלבעץׄ. נחוה [פעל] מאץׄ מתעד ואלמסתקבל מנה לא יחרץ כלב (שמות י״א ז׳) והי מבאלגהׄ אי חתי אלחיואן אלדׄי לא יעקל לם יודׄהם פכיף מן מלי קלבה רעבא מנהם[3]. כד) ההלכוא אתו, פעל מאץׄ ואלהא פיה במעני אשר מתׄל וכל ההקדיש שמואל (דהי״א כ״ו כ״ח) ואלאלף מזידהׄ לא עלהׄ להא ומתׄלה ולא אבוא שמוע (ישעיה כ״ח י״ב) וקול אבי זכריא[4] אנהמא עלי מגׄרי אללסאן אלערבי לאנהם יזידון אלאלף פי אפעאל אלגמאעהׄ פאנה גיר סאיג וקד רדה אבו אלוליד[5] ודפעה לאן אלאלף ליסת מן אצל לגהׄ אלערב ואנמא אחדתׄהא אלכתאב ללפצל בין פעל אלואחד ופעל אלגמאעהׄ עלי מא הו מדׄכור פי כתב עלמאיהם.

יא.

ח) ועד משרפות מים, פסר פיה אלחמאת והי עיון מא חאר כאלתי בטבריה וגׄירהא והו אסם משתק מן מעני שרף באש (ויקרא ח׳ י״ז)[6]. יז) מן ההר החלק, קאל צאחב אלתרגום אנה מן מעני תחלק הארץ (במדבר כ״ו נ״ג) ולסת אטׄנה אלא מן מעני איש חלק (בראשית כ״ז י״א) והו צפהׄ אי אנה גׄבל אגׄרד לא נבאת פיה[7].

יג.

כא) נסיכי סיחון, משתק מן נסכתי מלכי (תהלים ב׳ ו׳) אלדׄי מענאה אנתכׄבת ואכׄתרת והו צפהׄ[8].

וסטא בחרכהׄ אלפלך פלו וקף לם תתׄבת פיקאל להם אלך״. וע׳ עוד בספרו של באכער Die Bibelexegese Moses Maimûni's עמוד 143 הערה 7.

1) ע׳ למע 147_{10}, אצול 198_{10} ופירוש רד״ק ורת״י 26_{19}. וכזה יאמר הריב״ב גם בס׳ הפעלים הנ״ל ש׳ זנב (חיי עולם ע׳ 55): „וזנבתם אותם. ויזנב בך. להכרית כל מי שהיו באחרונה כמו שהוא הזנב האחרון מכל החיה״, ובערבית (בכ״י הנ״ל): „וזנבתם אותם. ויזנב בך. אי קטעו פי סאקתהם אלממתׄלהׄ באלדׄנב מן אלחיואן״.

2) ע׳ רת״י 26_{22}.

3) ע׳ מנחם ש׳ חרץ (הוראה ד׳) ורת״י שם.

4) מהד׳ יאסטראוו עמוד 19.

5) למע 293_{5} (וע׳ הערת המו״ל שם ועוד עמוד 85_{22}), וע׳ עוד פירוש רד״ק ורת״י 27_{1}.

6) ע׳ רת״י 27_{13}.

7) דברי התרגום הם: „מן טורא פליגא״ וע׳ פי׳ רד״ק ורת״י 27_{20}.

8) ע׳ אצול 440_{17} ורת״י 29_{3}. וז״ל הריב״ב בס׳ התגנים (כ״י פאריש) ש׳ נסך: „נסך,

יד.

ח) המסיו את לב העם, אצלה אן יכון עלי מטרד המסו עלי זנהׄ הרבו הפנו פרדוא עליה לאמה עלי גיר אלעאדהׄ ואשדׄוה פי אלחרכהׄ פגׄא עלי מסתעמל לגהׄ אלסריאני פי קולה אשתיו חמרא (דניאל ה׳ ד׳) ומענאה אלאדׄאבהׄ וקיל מגׄאזא עלי גׄבן אלקלב[1].

טו.

ט) ותאר הגבול, מענאה אלחד ואלרסם מתׄל יתארהו בשרד (ישעיה מ״ד י״ג) גיר אן יתארהו תׄקיל[2]. יח) ותצנח מעל החמור, לפטהׄ נאדרהׄ מענאה אלנזול אלי ארץׄ חסב אלמוצׄע אלתי הי פיה והו פעל מסתקבל גיר מתעד.

יז.

ה) ויפלו חבלי מנשה עשרה, למא תצפחנא בני מנשה ענד קסמהׄ אלארץׄ עליהם וגׄדנאהם סתהׄ והם אביעזר וחלק ואשריאל ושכם וחפר ושמידע פעלי אי וגׄה פרץׄ עשרהׄ אסהם ומן האולאי אלארבעהׄ אלזאידון פאקול אן אלאולון ז״ל דׄכרוא דׄלך ואכׄתלפת פיה אראוהם ואחסן מא נתגׄת להם אפכארהם אן קאלוא[3] אן בנות צלפחד אכׄדׄן ארבעהׄ אסהם ושרחהא אן צלפחד לה נציב בחגׄהׄ אן אלארץׄ ליוצאי מצרים וקיל ען חפר אביה אנה כאן בכור פצאר לה נציבאן פחׄדה תׄלתׄהׄ פלמא אצׄיפת אלי אסהם אלסתהׄ אלמדׄכורין מן בני מנשה צארת תסעהׄ ונקץׄ ואחד פקאלוא אן כאן לחפר אבן ומאת וורתׄוה פתמת בדׄלך עשרהׄ וצח בהדׄא קול אלנץׄ ויפלו חבלי מנשה עשרה וצׄח מן הדׄא אלתלכׄיץ אן קסמהׄ אלארץׄ ליוצאי מצרים לא לבאי הארץ אלא תרי אן צלפחד מן גמלהׄ מתי מדבר וקד פרץׄ לה פריצׄתה ען אמר אלרסול עליה אלסלאם כקולה כן בנות צלפחד דברת נתן תתן להם אחזת נחלה (במדבר כ״ז ז׳). יא) שלשת הנפת, אחסן אלאקואל פיה אן אפסר באלאקאלים ומתׄלה יפה נוף (תהלים מ״ח ג׳) פי מא אחסב פאנה אנמא דׄהב אלי מדח בלד אלשאם[4]. טו) ובראת לך שם, מענאה אלתמייז ואלתכׄציץ ומתׄלה ויד ברא (יחזקאל כ״א כ״ד) והו פעל מאץׄ תׄקיל לולא אלרא לכאן משדדא[5]. טז) לא

נסך. הא׳ נסך שכר והב׳ ופסלי ונסכי צום הוא הפסל הצרוף ויתכן שיהיה המובחר כמו ואני נסכתי מלכי ועל כן נקראו המלכים נסיכים נסיכי צפון״ (ע׳ יחזקאל ל״ב ל׳).

1) ע׳ חיוג ש׳ מסה (מהד׳ יאסטראוו ע׳ 187), אצול 382_{27} ורת״י 29_{17}.

2) ע׳ אצול 758_{1} ופירוש רד״ק ורת״י 30_{2} וע׳ פי׳ ריב״ב לישעיה מ״ד י״ג.

3) בבא בתרא קי״ח ע״ב. וע׳ פירוש רש״י ורד״ק ורת״י 31_{3}.

4) ע׳ מנחם ש׳ נף, אצול 418_{7} ורת״י 32_{6}. וכזה יאמר הריב״ב גם בס׳ התגנים ש׳ נוף: „נוף נוף. הטוב בפירושים שיהיה יפה נוף מן שלשת הנפת כמו מחוז וכו׳״.

5) ע׳ חיוג ש׳ ברה (ע׳ 155), אצול 108_{1} ורת״י 33_{1}.

ימצא לנו ההר, מענאה לא יכפי מת̇ל הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י״א כ״ב) והו אנפעאל ורבמא כאן מענאה לא יתיסר לנא פתחה לאן מן פיה שדיד אלאיד עט̇ים אלקוה̈ ולהם רכאב חדיד פאג̇אבהם אלולי בקולה יח) כי תוריש את הכנעני כי רכב ברזל לו כי חזק הוא, קאל אנכם סתקרצ̇ון סכאנה ועלי אנהם בהד̇ה אלצפה̈ אלת̇י וצפתם[1]) ומת̇ל הד̇א אלמעני פי קולה כי עם קשה ערף הוא (שמות ל״ד ט׳) לאן אלרסול עליה אלסלאם לם יג̇על כון אלקום קשה ערף ד̇ריעה̈ עלי מסיר אלנור מעה אנמא רגב וקאל ועלי אן אלקום הכד̇י פאפעל ד̇לך מן אג̇ל טלבתי פאסעפה תבארך[2]).

יח.

ו) ויריתי לכם, מענאה אלאלקא ואלטרח מת̇ל ירה בים (שמות ט״ו ד׳)[3]) והו פעל מאץ̇ מתעד.

כב.

כד) ואם לא מדאגה מדבר, מענאה אלאג̇תמאם ומת̇לה ודאג לנו (ש״א ט׳ ה׳)[4]) והו אסם מת̇ל ברכה צדקה.

כג.

ז) ולא תשביעו, יחתמל הד̇א אן יכון מתעדיא אי לא תקסמוא בהא עלי עאבדיהא ואלמפעול מחד̇וף כאנה אראד ולא תשביעו את עובדיהם בשמם וקאל רבותינו ז״ל (סנהדרין ס״ג ב׳) מיכן שאסור לישראל להשביע גוי בעבודה זרה שלו ויג̇וז אן יכון גיר מתעד פיכון מת̇ל ולא תשבעו בשמי (ויקרא י״ט י״ב) אי לא תקסמוא אנתם בהא ואלאול אליק לאן ג̇מיע לגתה מתעדיה̈ והו מסתקבל מן פעל ת̇קיל מזיד אלהא[5]). יג) ולשטט בצדיכם, הד̇א אסם צ̇עף פיה אללאם ומת̇לה ממשה הסוכך (יחזקאל כ״ח י״ד) פאנה אסם אלדהן בעינה כמא אן הד̇א אסם אלסוט מת̇ל שוט לסוס (משלי כ״ו ג׳)[6]). ולצננים בעיניכם, תרג̇מתה אלאשואך והו ג̇מע לא ואחד לה מן לפט̇ה̈.

כד.

ז) וישם מאפל ביניכם ובין המצרים, ישיר אלי אלענן אלד̇י חאל בינהם ובין ישראל לילה̈ באת אלפריקאן עלי שפה̈ אלבחר אלד̇י קאל ענה ולא קרב

[1]) עי' אצול 315_{15} ושם 386_{34} ורת״י 33_{2}.

[2]) ועי' פירושו של ר״מ הכהן בן גקטילה לשמות י״ג י״ז בספרי הנ״ל על אדותו עמוד 96 ובדברי המחברים המובאים שם בהערות עמוד 130.

[3]) עי' רת״י 33_{6}.

[4]) וכזה יפרש הריב״ב לשמואל א' ט' ה': „ודאג לנו, יגתם לנא״, ועי' רת״י 34_{25}.

[5]) עי' רת״י 35_{16}. — [6]) עי' אצול 709_{12} ורת״י 35_{22}.

זה אל זה כל הלילה (שמות י״ד כ׳) וכאן ד̇לך במלאך וקף בין אלעסכרין כקולה ויסע מלאך אלהים ההלך (שם י״ד י״ט)[1]) והו אסם עלי זנה̈ מכבר ומלבן ומעשה ומחסה מן אלמעתל. יט) לא תוכלו לעבד את י״י כי אלהים קדשים הוא, גיר ג̇איז עלי אלנבי אן יקול ד̇לך ג̇זמא חתמא ואנמא קולה עלי מעני אן עבאדה̈ אללה ליסת כעבאדה̈ אלאצנאם אלתי ימכן מעהא כל קביח לקנועהם באלסג̇וד ואלרכוע פקט ועבאדה̈ אללה ליסת כד̇לך פאנה שדיד אלעקאב עט̇ים אלתקצי לא יגפר אלד̇נב אלא בעד אלעקובה̈ או באת̇ר אלתובה̈ ואלנצוח והד̇א כלה עלי סביל אלאג̇לאט̇ עלי אלקום לילא תזל אקדאמהם פי תרך טאעה̈ אללה[2]). כו) תחת האלה אשר במקדש י״י, אנא אתברא אליך מן עלם חקיקה הד̇ה אללפט̇ה̈ לרבמא כאנת שג̇רה̈ מת̇ל תחת אלון ולבנה (הושע ד׳ י״ג) אבדלוא פיהא אלהא מן אלנון[3]) מת̇ל מא פעלו פי נדה ונדן (יחזקאל ט״ז ל״ג) ולא אעלם מא הד̇א אלגרץ̇ פי כונהא פי אלמקדש.

[1]) עי' רת״י 36_{12}.

[2]) עי' רת״י 37_{20}.

[3]) ע' אצול 47_{7} ורת״י 38_{18}.

the masters of Christian countries, and then attended the academy of Elijah, are also strangers to the known Jewish literature. Nor is there anything known of most of the other authorities and prominent members of the communities mentioned in this letter.

The date of the letter is not given, but the reference to Hezekiah, the Head of the Dispersion, and to R. Hai Gaon, the Head of the Yeshiba who seem to have been still alive when the writer of this letter penned these lines settles it to be before 1038, the year in which the former died.

The style is the usual semi-paitanic diction of the time, especially in the preamble. Its contents are not always clear, owing to the defective condition of the Ms. in which some letters and words are faded or torn off, and to the obscurity of some of the expressions used by the writer, such as הכומה (l. 3 — from כָּמָה?) וצינוריאתא (l. 20 — perhaps clerical error of ציפוריאתא), etc. The drift of the letter seems to be that Elijah, who resides in Fostat and presides there over the Beth Din, remonstrates with his friend Jacob for having neglected to answer his letters (l. 27). There was also some rumor that Jacob left צובה (Alepo) and he hoped that he would visit him (l. 16 seq.). Jacob as it seems has already been once in Egypt where he showed Elijah his respect (l. 18). He was also very kind to his (Elijah's) son (— l. 19 חמודינו) who was apparently taken there ill, and nursed by Jacob. The rumor proved to have been false and is replaced by another account that Jacob not only has not left the place but even settled there more firmly by having contracted a marriage (בנית ביתך) „among the saints and the princes" (l. 24). Then Elijah enlarges about the importance of the schools which he established, upon his activity as the exhorter of men to do penance, and his correspondence with the authorities in Babylon, Hezekiah and R. Hai Gaon (l. 34, 35 — the reference is not quite clear, the word הידשו may also read תירשו). After this come regards and greetings to several friends in Zoba, whith which the letter closes.

The letter shows also writing on the margin, written in oblique lines. The ink is very faded and the paper largely damaged. The words still legible are the following:

Genizah Ms.

by

S. Schechter.

Paper, one leaf, size $10\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ written in an ancient square hand. The Ms. represents a letter and postscript bearing the following address: לכבוד אדירנו ונזרנו רבנא יעקב החבר בסנהדרין גדולה בן רבנ׳ יוסף ז׳צ׳ל עם ד׳ וח׳ יוסיף לו צורנו חכמה וגדולה ויברך מעשה ידיו מני אליה הכהן בית דין בר׳ אברהם נבע אוהבו ואהובו עד נפש ברית שלום.

The name of the signatory is also given in accordance with the fashion of the times in the acrostic of the versified lines preceding the body of the letter **אל ישיש החכמה בר אביר המיודע הכומה הנאות בית דינים חזק** giving אליה בר׳ אברהם הכהן בית דין חזק. his Elijah was perhaps an ancestor of the Elijah who began the feud with Daniel, the Head of the Dispersion about the jurisdiction over the Jews in Egypt and in Palestine. (See Saadyana Frag. XXXVIII).

The words הממונה משער הנשיאות seem to imply that he derived his authority from the Nasi. (See Harkavy Teshubath Haggeonim, index s. באבא דמרותא and s. שער הישיבה). But his appointment was apparently confirmed by the court where he was a persona grata (l. 12) and which enforced his decisions and verdicts (l. 69). In fact, his jurisdiction seems to have extended over the Karaite congregation which was one of the three קהילות (l. 10 see Sambari, in Mediaeval Jewish Chronicles, Neubauer I, 118, the reference io Makrizi). On the other hand, nothing is known of Jacob the son of Joseph, to whom the letter was addressed. The students Karmi and Juda (l. 13) who came from, or studied before

ואודיעך נכבדנו. כי באונו תשובות השאלות בעסק העזבון שתדע כן לבן חמי רב נתן זצ״ל כי הכתב שנכתב במצרים בפשרת שלוחנו אינו שוה מאומה ואין.... ותביעותיו מקומותיו ל... בכסוף ארץ הצבי כליתי במקום כתב אבל רצי... שאלך ואראה רבותינו הישיבות וכבר חזר שאין ממנו כי אם מהלך ה׳ ימים בנהר פרת יעקב שלום. נכתב בסדמיד כ״ב להיום.

The last four words are very doubtful. The one looking בסדמיד may also read בסרהיו.

The Verso contains the address as communicated above (P. 1) followed by two Arabic lines, which, I understand, form a mere transliteration of the Hebrew address. Probably the carrier of the letter was a non-Jew. The rest of the page is taken up with the lines beginning ואשרך and finishing ש״ן arranged in such a way that the first lines of the Verso are written on the back of the last lines of the Recto. It is not impossible that this postscript is a continuation of the lines on the margin. The hand is the same as in the Recto except perhaps the words ואני עמרם הכהן (the same who is mentioned above, l. 9 as מחמדינו) which are given in somewhat larger characters.

אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך אלים אלהיך שמן ששון מחבריך אל ישיש החכמה בנועם תלמודו וטיהור ניבו. בר לבב וביושר מוסבב בכל פאתי מסבו. אביר המיודע בחכמה יתירה ובכשרות ובנקיות קבו. הבומה הנאות וקובץ זכיות לעצמו בזה ובבא להחטיבו. בית והון ירבה לו מחוללו. ובמלאכו יסביבו. דינים ודתות מפיו מתאלפים בשבתו ובמצבו. חזק ונורא יצילו מכל דופי. ויניחהו בשופי. בכבוד וביופי. הוא רבנא ומרנא רב יעקב החבר בסנהדרין גדולה. יוסיף לו יוצרנו כבוד וגדולה. ויזקיף הודו למעלה. היותו לשם ותהלה. ישא זקננו וגדולנו ונכבדנו ואצילנו ואלופינו ומיודענו. ושוענו וקוננו ומחמד עינינו ומחמד נפשינו. ממנו בית דין ומחמדינו מרי עמרם ומחבירנו זקני השלש קהילות היושבים עמנו בשער בית דיננו להוציא גזילות וחבילות מידי עושקיהם מכמה שנים. בעזרתו שלמקב״ה ובהוד התורה שהנחילנו יתב׳ שמ׳ ובהדר המלכות שחננו חן. והמשיך עלינו חוט של חסד לפניהם. וכן נמי מאת תלמידי חכמי ארץ אדום ר׳ כרמי ור׳ יהודה וזולתם היושבים לפנינו בהגיון משנה ותלמוד שבאו לשמעותינו ממדינת צובה לחופץ חכמה. ומודיעים כי נכסף נכספנו לראיית קלסטורך המונאה. ולשמוע דיבורך הנאה ולהתגעגע עמך.

ולשמוח בשלוותך. וכי נדאגנו כששמענו צאתך מצובה מתוך אנשי החסד וחכמי התורה. והיינו סבורים שתבוא עדינו כאשר שמענו מפי הבאים. ואמרנו שמא יזכנו מושיענו לשילום מקצת כיבוד שכיבדתנו במצרים ועם חמודנו בחליו יותר ויותר אתה ואנשי ביתך. וגם בבואו בצובה אשתקד עשית עמו רובי חסדים. ונתעסקת עמו בצרכיו. ואשל נטעתה וצינוריאתא הלעטתה. וכל מיני עידונים הארחתה והענקתה. מלך הכבוד ישלם לך שכר פעולתך. ויזכנו לעשיית מקצת כראוי לכבודך. וישמרך מעוזנו וינצרך ויאריכך. ויאר אורך ויעלה נזרך. ויצהיר נרך ויברך מקורך. וירחיק מגורך. ולטובה יותירך. ככ׳ והותירך יי׳ לטובה וגו׳. וכבוא שמועת נכבד כי גם אתה בנית ביתך כיתד נאמן בתוך החסידים והנגידים רבותינו קהלות צובה. שמחנו לך ולהם אשר זכו בך. להיות חכם ונבון בינותם. ושמחנו כעל כל הון הקב״ה ישמחם בך. וישמחך במו. ויברך מעשה ידיכם. ולפני מזה כתבנו כתבים לכבודך לא ראינו תשובה. ובידוע כי עסקיך מרובים בהגיון תורותים ובעסק עול דרך ארץ. וכל שכן בהוצאת העזר יראה לך מזווג זוגות ממנה בנים עוסקי תו׳. ודננו לכף זכות לרוב העסקים. או שמא כתבת ונפלו בידי עוינינו והחביאום כמנהגם. ועוד הודענו במו כי בלכת רבנ׳ ר׳ בנימין הכהן וזולתו שהם יודעים אותנו במקומנו ובארץ הצבי וסיפרו לרבותינו הישיבות בקביעותנו הנה. וכי חידשנו תורת משה עלין השלום והישבנו רבים מעון. בדרכים שאי אפשר ל(פורט)ם ועשו גם הם בכבודם. ויראת שמים שבלבותם וכתבו לנו כתבים אדירים. מה שאינו כדיי להזכיר גדולתם בשררותינו הנה. ובכל מדינות שנבוא אליהם. והנה גם אתם חידשו לנו ביד ר׳ יחזקאל הבבלי כתבים מאת אדונינו יחזקיה ראש גליות כל ישראל ומאת רבינו רב האיי ראש הישיבה. ומראשי הישיבות שהקדימו כתבם. שמרם צורם. ויתן להם שכרם. ולולי דוחק השעה הייתי כותב טופס המחודשים עתה ואשגרם לכבודך מדעתנו רוב אהבתך לנו. למען שתשמח בשמחתנו. ואנו מבקשים מאת גדולנו וחשובנו להרציף כתביו המהודרים בנועם הלשון ובריבוי החכמה ונואי המחברת ולשמחנו בהם בהודעות שלום כבודו. ושלום חמודו הפרח הנעים והכשר והבוישן ושלום כל נלויו ורעיו ומיודעיו למען שישמחנו בככה. ויקבלו ממנו רוב שלומות זקנינו המכובדים רבנא ר׳ סעדאל ראש הקהלות אשר הרבה חסדיו עמנו בכל רגעי העתים בנטילת כתבים מהודרים לאדוני הארץ ולסופרים והוסיף בכבודנו ולמ׳... רבנא ר׳ חיאן הזקן המכובד. ור׳ יפת ורבנ׳ מבורך בני ר׳ סהל החסידים ור׳ ישועה בר׳ יונה. והמלמדים והחונים והפרנסים והגבאים וכל המתעסקים בצרכי הצבור. והזקנים כלם ופקידי הסוחרים ורב׳ כלב. וכל הקהלות שבצובה מגדולם ועד קטנם כל אחד ואחד בשמו הטו׳. ושלומך ירבה ויועצם ועקב שלום

הממונה משער הנשיאות

אליה הכהן בית דין ברבי אברהם נ׳ב׳ת׳ ח״ם(?)

ומשערי הישיבות שלגולה

ואשריך שנתקעתה בין יראי אלקים ושומרי פיקודיו ועדותיו וגומלי חסדים וזכית במו וזכו בך.

אבל אנחנו בזה המקום נרצה לעיין בין שתי הכיתות הרבנים והקראין כי גם היו בנשותינו בכלל הרבנים ורצונינו לפדגיג

אילו ואילו פעם בפצרי ופעם בלאט ופעם בכרח ובאלמות. ובשבוע שעבר הוצאנו דירה מידי גזלנים מן הקשאין שגזלוהו היום י״ג שנים והחזרנוה ליתומה. והתחיל אחד מהגזלנים לפטפֵט ולהרבות עלינו אמרים. ונשמעו הדברים לפני אדונֵי הארץ מזולתנו וממקצת בעלי דינם. ושיגר אחרי נוגש והלכתי אליו כי כל שני ויום(?) אנו נכנסים ליתן שלום עם השופט ופלילי הגוים ואצילי המדינה ואם יש צורך או בקשות בעד בני עמינו אין מי ימנענו מן השוערים מבחוץ וכשהלכתי בחצר(?) בית המלך אמר לי מה זה ששמעתי כי א... מהרקים(?) קילל את עצמו ואתה לא הודעתנו מיד שיגר נוגשים להוציאו וכתב והכריז בשוקים ורחובות כל מי שיחביא את פלני יחרם כל דבר שלו והוא יֵהרג וחתם את ביתו ואת החנות שלו וכראות קרוביו כי כלתה הרעה מאת השליט באו ופייסוני שלא יאבד. וכראותי כן זחלתי ואירא מאוביו(?) והכאתו בשוטים והכרזתי ברבים כמנהגם וחזרתי ופיסתי לאדונֵי הארץ. לבלתי הזיקו. ואמר הניחני כי בעשותי בו משפט ישמעו כל היהודים וירְ[אוּ] ולא יוסיפו להזיד עליך עוד. ואחרי . . . להניחו והוא את קומת בואו כי היה בו. ורוב בני עמינו קשים מלהוציא גזלה מתחת ידם כי אם בכוח הוד כבוד מלכותו הקב״ה יאיר עינינו בתורתו ויצליחנו כי זו האומה הנביאים לא יכלו לכובשם. ולולי הוד מלכות לא היינו מוציאים גזלות מתחת הגזלנים לעולם. הודעתי ליקירנו לידע צערנו עמם ועקב שלום

ואני עמרם הכהן בירבי אליה מרבה קידות לפני אדוני החבר ש״ץ.

מימורבוך הישן דק״ק ווינא לפני הגירוש

העתקתי מתוך כתב יד

אני

משה שטערן.

המימורבוך אשר נמצא בעת ההיא בבית המדרש קלוים דק״ק פיורדא (עיין מה שכתב החוקר הנעלה ד״ר לעוונשטיין במ״ע מאנאטסשריפט XLII צד 272) הובא לפיורדא מווינא בשעת הגירוש שנת ת״ל לפ״ק על ידי דוד יצחק זקל בן הקצין כהר״ר יעקב קאפל הלוי מווינא. הכתב יד כולל ג׳ חלקים. חלק השלישי מדף כ״ט עד דף נ״ב ניתוסף בפיורדא ונמצא בו זכר צדיקים דק״ק פיורדא אשר נדבו לבית המדרש קלוים. ב׳ החלקים הראשונים מדף א׳ עד דף כ״ח הלא הם מימורבוך הישן דק״ק ווינא לפני הגירוש. החלק השני מדף י״ט עד דף כ״ח נכתב בלי ספק בווינא ונמצאה בו הזכרת נשמות דק״ק ווינא משנת שנ״א עד שנת ת״ל. אמנם החלק הראשון מדף א׳ עד דף י״ח נכתב במדינת פולין ואמת נכון הדבר שכן הוא לפי שנכתבה בדף ג׳ תפלת הנותן תשועה להמלך וולאדיסלב יר״ה.

הנה אנכי נותן לפניך היום את ב׳ החלקים הראשונים את החלק השני כולו כמו שכתוב ואת החלק הראשון בקיצור כי התפלות הנמצאות שם הן נדפסות בכל סידור ומחזור ונודעות לכל איש.

בערלין, כ״ה אדר שנת לפני הגירוש לפ״ק.

I.

מרשות שארית עם קדוש הנועדים הנה. מלאים מצות כרימון משאם ומתנם באמונה: עושים מעשים ביראת שדי להאמנה. וחרדים לכל דבר מצוה להזדמנה: נקראים בני אל חי ונבחרים לו למנה. באים לבית התפלה להפיל תחנה: רגילים לגמול חסד לחתניהם ביום חתונה. יזכו לחמשה קולות הנשמעים בגיל ורננה: צור ישראל בעת ישוב שבות הארץ כבראשונה. חפוץ זבחי צדק ועולה מדשנה: קרית חנה דוד על מכונו לחדשנה. ומרשותם עמוד עמוד ר' פלוני החתן מתוך עדת מי מנה: ועמוד אצלי על מגדל עץ העשוי לדבר כתקונה. ושושבניך ילווך זמרות לשננה: ופתח פיך לברך תחלה וסוף ברכה הגונה. וקרא פרשה קטנה בעדות נאמנה: עמוד עמוד ר"פ ב"פ החתן וברך את השם הגדול אלהים חיים אל אמונה. וכל העם יענו אחריך אמן כי גדול.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא יברך את ר"פ ב"פ החתן בעבור שנדר לכבוד התורה מתנה מרובה. אלהי מני עד. שתיהו לעד. ברכה מעליה: ברך את חלו. ותרצה מפעלו. בדעת רצויה: גדלהו אל רם. כברח פדן ארם. רב העלילה: דרשהו כמפקד. כיחיד הנעקד. בהר המוריה: הוד והדר ילבש. כבעשרים נחבש. ותוציאו לרויה: וימשול עלי תבל. כענה בכבל. בעגלה יפפיה: זבד יובד. כבני יוכבד. מלמדי תושיה: חי הקם את שמו. כדוד ושלמה. שני מלכי נשיה: ויגן בעדו. ויאריך שלותו. ויתנו לחן ולחסד ורחמים בעיניו ובעיני כל רואיו ונאמר אמן.

יה בשר שר צבאיך. שלום אתה וביתך. ברוך אתה בבואך. וברוך אתה בצאתך.

רשות לחתן תורה.

מרשות האל הגדול הגבור והנורא. ומרשות מפז ומפנינים יקרה: ומרשות סנהדרין הקדושה והטהורה. ומרשות ראשי ישיבות ואלופי תורה: ומרשות זקנים ונערים יושבי שורה. אפתחה פי בשירה ובזמרה: להודות ולהלל לדר בנהורא. שהחיינו וקיימנו ביראתו הטהורה: והגיענו לשמוח בשמחת תורה. המשמחת לב ועינים מאירה: נותנת עושר וכבוד וחיים ותפארה. מארכת ימים ומסֶפת גבורה: לאוהביה לשומריה בצווי ואזהרה. ובכן יהי רצון מלפני הגבורה: לתת חיים וחסד ועטרה. לר' פב"פ הנבחר להשלים התורה: לאמצו לברכו לגדלו בתלמוד תורה. לדרשו להדרו לוועדו בחבורה: לזרזו לחסנו לטכסו לישרו: ללמדו לקח וסברה. לעדנו לפרנסו לצדקו בעם הנברא: לרחמו לשומרו לתומכו מכל צוקה וצרה. עמוד עמוד ר"פ ב"פ חתן תורה: ותן כבוד לאל גדול ונורא. ובשכר זה תזכה לשמוח בהדרה: לראות בנים עוסקים בתורה. ומקיימי מצות בתוך יפה וברה: ותזכה לשמוח בשמחת בית הבחירה. ופניך להאיר בצדקה כאספקלריא המאירה: כנבואת ישעיה מלא רוח עצה וגבורה. שישו משוש תמור אבל וצרה: עמוד עמוד ר"פ ב"פ החתן מרשות כל העדה והקהל הזה והשלם התורה:

מרשות

מרומם על כל ברכה ושירה. נורא על כל תהלה וזמרה: חכם לבב ואמיץ כח וגבורה. מושל עולם אדון כל יצירה: ומרשות כבורה בת מלך פנימה עצורה. ראשית קנינה אלפים אצורה: ברא תמימה משיבת נפש ומחזירה. ישרון נתנה מורשה לעבדה ולשמרה: מלומדיה גאוני יעקב לפותחה ולסוגרה. כליל הוד נשיא מרבה המשרה: יושבי על מדין משיבי מלחמה שערה. ראשי ישיבות ראשי גולה פזורה: ומרשות חבורת צדק עדה המאשרה. זקנים ונערים בכל שורה ושורה: קבוצים פה היום לשמחת תורה. ונעצרים לסיים ולהחל בגיל ובמורא: אותה מחבבים כיום נתינתה בהדרה. מסלסלים בה כחדשה ולא כישנה שעברה: צמאים למוץ ולהתענג מזיו יקרה. משמחת לב ועצב מסירה: תנחומיה ישעשעו נפשם בה להתפארה. והוגים במקרא והגדה במשנה וגמרא: רצים ומביאים טפם לבית העתירה. ועושים גם מעשים בהזהרה: לכן גדול שכרם מאת הגבורה. על ראשם שמחת עולם קשורה: תאבים לראות בנין בית הבחירה. ובכן נסכמתי דעת כלם לברורה: בחור הרימותי מעם תוך החבורה. מצאתיו לב נכון להסבירה: צדק וחסד רודף באורח ישרה. ונשאו לבו ונדבה רוחו להתעוררה: תחלה וראשון היות להתאזרה. בא והתיצב ועמוד לימיני וקרא: מעשה בראשית לכבודו צור ברא. על זאת מתכיפין התחלה להשלמה בתדירה: שד שלא ירגל בעם זו לשקרא. יען נעשית ראשון למצוה גמורה: מה רב טובך ומשכרתך יתירה. טוב עין תבורך בנדבתך מלעצרה: ומברכת בוראך תבורך ידך מלקצרה. בעבור שכל המכבד תורה בצפירה: יהי גופו מכובד בכח להתאשרה. מהר עמוד עמוד ר"פ ב"פ חתן תורה: מרשות הקהל הקדוש הזה אל גדול ונורא. אמן יענו אחריך הכל מהרה:

* * *

מצלאין לחולי.

מתפללין אנו ומבקשים רחמים לפני אדון השמים אלהי הרוחות עם הספר תורה הזה שכתובים בה שלש עשרה מדות של רחמים י"י י"י אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה הוא יתמלא רחמים טובים ויקרים עלנא ועל כל חולי עמו ישראל וביניהם האיש הלזה ויקיים אותו

לרפואה שלמה לחיים טובים ולאריכת ימים עריבים ומתוקים ולחיים של רפואה ולחיים של ברכה ולחיים של בריאות ולחיים של שלום ויקרא שמו בישראל חיים ישמח הוא בשמו ויתקיים שמו בו כענין שכתוב ואעשך לגוי גדול ואברכך מברכיך ואגדלה שמך והיה ברכה ונאמר לא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך.

יהי רצון מלפניך יי׳ אלהינו ואלהי אבותינו שיהא שינוי שמו של פלוני זה לבטל מעליו כל גזירות קשות ורעות ולקרוע כל גזר דין מעליו ואם נקנסה על פלוני מיתה על פלוני זה לא נקנסה ואם נגזרה גזירה על פלוני זה לא נגזרה הרי הוא כאיש אחר וכבריה חדשה וכקטן שנולד לחיים טובים ולאריכת שנים ולמלואת ימים ויתקיים בו מקרא שכתוב את מספר ימיך אמלא ונא׳ שמעתי את תפילתך ראיתי את דמעותיך הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית יי׳ והוספתי ימים על ימיך ושנים על שנותיך. יהי רצון מלפניך יי׳ אלהינו ואלהי אבותינו שיהא לו שחלה למחילת חטאים ולסליחות עוונות ולמרוק פשעים כי חליינו בעוונתינו ורפואתך בחסדך ורחמיך הרבים כענין שנ׳ אוילים מדרך פשעם ומעוונותיהם יתענו כל אוכל תתעב נפשם ויגיעו עד שערי מות ויצעקו אל יי׳ בצר להם ממצקותיהם יושיעם ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם ותמנה פלוני זה עם המנוין לחיים והצדיקהו בדינך ותכריע לו כף הזכות ותטה לו כלפי חסד ותשליך במצולת ים כל חטאתיו ויהיו זכיותיו ומעשיו הטובים נזכרים לפניך ומלמדים עליו זכות העמד לפניך וגעור בכל שטן ומקטרג עליו והעלה על פלוני זה רפואה שלמה מהרה ושלח אותה לו לצדקה ולזכות ולהתחדש נשרים ולחדש מעשים טובים לאכל בע״ה ולנחול חיי עה״ב ולהשיג רצונך ולמצא חן בעיניך להודות לך ולברך את שמך כי טוב ככתוב ברכי נפשי את יי׳ ואל תשכחי כל גמוליו הסולח לכל עווניכי הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעורייכי ונא׳ יודו לד׳ חסדו ונפלאותיו לבני אדם ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברינה הגומל לחייבים טובים הוא יגמלהו כל טוב אמן.

חרם קטן.

על דעת המקום וע״ד הב״ד של מעלה וע״ד הב״ד של מטה ועל דעת הקהל הקדוש הזה אנחנו מחרימין ומנדין ומשמתין ומקללין את כל מי שיודע רמז או רמיזה בעולם מענין פלוני הן איש הן אשה הן בחור הן בתולה הן קרוב הן רחוק הן בב״ה הן חוץ מב״ה ויעבר על החרם הזה וחרה אף ה׳ וקנאתו באיש ההוא או באשה ההיא או בבחור או בבתולה או בקרוב או ברחוק ורבצה בו כל האלות והקללות הכתובות בספר התורה הזה ומחה יי׳ את שמו מתחת השמים והבדילו יי׳ לרעה מכל שבטי ישראל ושאר כל ישראל נקיים מיי׳ ומישראל אמן. מי שבירך.

חרם גדול.

בגזרות עירין ובמימר קדישין אנו מחרימין ומאללין ומנדין ומשמתין ומקללין ומאררין ע״ד המקום וע״ד הקהל בספר התורה הזה בשש מאות ובשלוש עשרה מצות הכתובות בה בחרם שהחרים יהושע את יריחו ובקללה שקילל אלישע את הנערים ובקללה שקילל גחזי נערו ובשמתא דשמתיה ברק למירוז ובשמתא דשמתינהו אנשי כנסת הגדולה ובשמתא דשמתיה רב יהודא בר יחזקאל לההוא עבדא ובכל החרמות והאלות והקללות והנדויין והשמתות שנעשו מימות משה רבינו ע״ה ועד עכשו. בשם אכתריא״ל י״ה יי׳ צבאות בשם מיכאל שר הגדול בשם מטטרון ששמו כשם רבו בשם סנדלפון הקושר כתרים לרבו בשם של ארבעים ושתים אותיות בשם שנראה למשה בסנה בשם שקרע משה את הים בשם אהיה אשר אהיה בסוד שם המפורש בכתב שנכתב על הלוחות בשם יי׳ צבאות אלהי ישראל יושב הכרובים בשם הגלגלים ואופנים וחיות הקודש ומלאכי השרת בשם כל המלאכים הקדושים משרתי עליון. כל בר ישראל ובת ישראל שיודע מענין זה ולא יגיד הן איש הן אשה הן בחור הן בתולה הן קרוב הן רחוק הן בב״ה הן חוץ מב״ה יבא ויגיד על פי החרם הזה ואם לא יגיד ארור הוא ליי׳ אלהי ישראל יושב הכרובים ארור הוא מפי השם הנכבד והנורא היוצא מפי כהן הגדול ביום הכפורים ארור הוא בשמים ובארץ ארור הוא מפי הגבורה ארור הוא מפי מיכאל שר הגדול ארור הוא מפי מטטרון ששמו כשם רבו ארור הוא מפי אכתריאל י״ה יי׳ צבאות ארור הוא מפי שרפים ואופנים וחיות הקודש ומלאכי השרת המשרתים פני עליון בקדושה ובטהרה. ואם נולד בחדש ניסן ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו אוריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש אייר ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו צפניאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש סיון ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו אמריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש תמוז ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו פניאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש אב ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו ברקיאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש אלול ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו אדוניאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש תשרי ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו צוריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש מרחשוון ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו זכריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש כסליו ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו אדוניאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש טבת ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו ענאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחודש שבט ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו גבריאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ואם נולד בחדש אדר ששם מלאך ראש משמרתו שמזלו רומיאל ארור הוא מפיו ומפי כל משמרתו. ארור הוא מפי שבעת המלאכים הממונים על שבעה ימי השבועה ומפי כל משמרתם וסיעתם ארור הוא מפי ארבעה המלאכים הממונים על ארבע תקופת השנה ומפי כל משמרתם וסיעתם ארור

הוא מפי שבעה היכלות ארור הוא מפי שרי התורה שם כתר ושם חותם ארור הוא מפי האל הגדול הגיבור והנורא בעגלא תהא מפלתו ומיתתו. י״י אלהי הרוחות לכל בשר הכניעהו אל אלהי הרוחות לכל בשר השמידהו י״י אלהי הרוחות לכל בשר השפילהו אל אלהי הרוחות לכל בשר השחיתהו אל אלהי הרוחות לכל בשר הכריתהו. מלאכי חבלה יפגעו בו ארור הוא בכל אשר יפנה בבהלה תצא נפשו באסכרה תהא מיתתו ולא יצא ולא יעבור חדשו יכנו בשחפת ובקדחת ובדלקת ובחרחר ובחרב ובשדפון ובירקון ורדפהו עד אבדו חרבו תבא בלבו וקשתותיו תשברנה יהי כמוץ לפני רוח ומלאך י״י דוחה. יהי דרכו חושך וחלקלקות ומלאך י״י רודפו תבואהו שואה לא ידע ורשתו אשר טמן תלכד בו יהדפוהו מאור אל חושך ומתבל ינדוהו יבעתוהו צר ומצוקה יראו עיניו כידו ומחמת שדי ישתה ילבש קללה כמדו יאכל בדי עורו גם אל יתצהו לנצח ויסחהו מאהל לא יאבה י״י סלוח לו כי אז יעשן אף י״י וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האלות הכתובות בספר התורה הזה ומחה י״י את שמו מתחת השמים והבדילו י״י לרעה מכל שבטי ישראל בכל אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה ואתם הדביקים בי״י אלהיכם חיים כלכם היום.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה לבד מי שעובר על החרם הזה המקום ברחמיו ישמרם ויצילם ויושיעם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה ויאריך ימיהם ושנותיהם וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויגאלם בקרוב עם כל ישראל חברים וכן יהי רצון ונאמר אמן.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא יברך את כל החברות הקדושות שנתאספו לדבר מצות בשכר זה הקב״ה ישמרם ויצילם בכל מעשה ידיהם ונאמר אמן.

II.
האלהים

אשר ברא את השמים ואת הארץ וכל צבאם ואשר בירך את אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה וכל המלכים המבורכים הוא יברך את אדונינו המיוחס מאד הקיסר רומי המהולל לעפאלטוס וזוגתו הקסרית המהוללה אנא מריום אותם ואת זרעם ואת זרע זרעם ירום הודם וקרנם ויגדל כסא מלכותם ירום ונשא וגבה מאד וישמרהם ויחייהם מכל צרה וצוקה וידבר עמים תחתיהם ויפלו שונאיהם תחת כפות רגליהם ובכל אשר יפנו יצליחו ויתן להם אלהים לב טוב ונבון וחכם לעשות משפט וצדקה וחסד ורחמים ולהיות טובים ומטיבים לכל ויחייהם בבריאות גוף ונשמה לאורך ימים טובים וישכילו ויצליחו בכל דרכיהם ובכל מלחמותיהם אותם ואת זרעם ואת זרע זרעם וכל יועציהם וכל שרי צבאותיהם וכל חייליהם כל אחד ואחד בשמו ובימינו ובימיו יושע יהודא וישראל ובא לציון גואל ונאמר אמן.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה ואמותינו שרה רבקה רחל ולאה הוא יברך את כל איש ואשה בחור גם בתולה בעבור שנותנים כל ע״ש וערב י״ט לקופה של צדקה את אשר ידבנו לבו כדי להספיק בהם ראשי ישיבות ובחורי לומדי תורה וגם להשיא בהם בתולות עניות הגונות ולפדות בהם שבויי כשירי ישראל בשכר זה הקב״ה ישמריהם ויצילהם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויצליחו בכל דרכיהם עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה וכל הצדיקים והנזהרים מלדבר בבית הכנסת מן ברוך שאמר וברכותיה ופסוקי דזמרא עד אחר התפילה ובשעת שהחזן מתפלל שמנה עשרה כדי לענות אמן בכונה גדולה ובשכר זה המקום ישמרהו ויצילהו מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו עם כל ישראל אחיו ונאמר אמן.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה וכל הצדיקים והחסידים והפרושים והנזהרים במצות שנצטוו בהן ישראל הוא יברך ויתרומם ויתנשא למעלה את כל איש ואשה שנזהרו ביין שאסרו חכמים ובשכר מצוה זאת יתן לו הקב״ה בנים ובני בנים עד סוף כל הדורות חכמים ונבונים עוסקים בתורה מורי הוראה בישראל ויזכהו לרב טוב הצפון לצדיקים וליין הקדוש המשומר לצדיקים לעת לבא ולא יבא מכשול וחטא ותקלה על ידו וישמרהו ויצילהו מכל נזק ומחלה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ויתן לו החיים והשלום מעתה ועד עולם ונאמר אמן.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה וחסידים הראשונים ומי שהמתיק מי מרה על ידי משה רבינו ע״ה וריפא מרים הנביאה מצרעתה וריפא מי יריחו על ידי אלישע וריפא חזקיה מלך יהודא מחליו ובנימין הצדיק מחליו הוא יברך וירפא את ר״פ ב״פ החולה בעבור שרבי פב״פ נדר לצדקה בעדו בשכר זה המקום ירפאיהו ויחזקהו ויחייהו ויבריאהו ויחלימהו ויעמידהו על בריו וישלח לו רפואה שלימה לכל גופו ולכל בשרו ולכל איבריו בתוך כל חולי ישראל השתא בעגלא ובזמן קריב ונאמר אמן.

* * *

(יום ב׳ י״ג שבט שצ״ג)

יזכור אלהים את נשמת כמר יצחק נידר שפוגיין בעבור שעמד באמונתו ונהרג על קדושת הש״י ובשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם נשמת כל הקדושים ועם נשמת כל הצדיקים וצדקניות שבגן עדן ונאמר אמן.

(ביום השבת פ׳ על פני כל אחיו נפל ד״ז מרחשון שצ״ה לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת הבחור ר׳ סענדר ברבי יעקב בעבור שקידש את השם ברבים ועמד בנסיון ולא רצה לחלל את ברית אבותינו ומסר את נפשו על קדושת

השי״ ובשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם נשמת כל קדושי עליון ועם נשמת כל הצדיקים וצדקניות שבג״ע ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת האלוף מהר״ר בצלאל יוסף מק״ק מנטובא בן הגאון רבינו שמואל זצ״ל ממשפחת נארלינגי עם נפש אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה ועם נפשות כל קרוביו וקדושי ק״ק מנטובא אשר מחוץ שכלו חרב ומחדרים אימה ועם כל הקדושים אשר מסרו נפשם על קדושת ה׳ בעבור שעסק בצרכי ציבור באמונה לש״ש ובעבור שהניח אחריו ברכה מתנה מרובה והגונה לעניי׳ בשכר זה הקב״ה יחוס ויחמול על פליטה הנשארת עם כל ישראל ונאמר אמן.

יזכור אלהים לטובה את נשמת מורינו הרב רבי יצחק יום טוב בן הח״ר אורי שהלך לעולמו בעבור שאשתו ובניו נדרו צדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם נשמת אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה עם שאר צדיקי עולם וצדקניות שבג״ע ונאמר אמן. (כ״ט כסלו נש״א לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת הח״ר שמשן בר אברהם שהלך לעולמו בעבור שבניו נתנו צדקה בעד הזכרת נשמתו וכו׳.

יזכור אלהים לטובה את נשמת מרת ריזל בת אהרן מיעלם הלוי שהלכה לעולמה בעבור שבעלה הח״ר אורי בר שמעון וכו׳.

יזכור אלהים את נשמת מרת. . . בת הח״ר אורי שהלכה לעולמה בעבור שבעלה הח״ר נפתלי נתן צדקה בעד וכו׳.

יזכור אלהים את נשמת הבחור ר׳ משה בן הח״ר אורי שהלך לעולמו בעבור שאביו נתן צדקה וכו׳.

יזכור אלהים את נשמת מרת מרים בת ר׳ אורי שהלכה לעולמה בעבור שאשת ר׳ שמעון נתנה צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת לאה בת. . . יצחק שהלכה לעולמה בעבור שאשת.

יזכור אלהים נשמת הח״ר נפתלי בן הח״ר יונתן שהלך לעולמו בעבור שאמו מרת יוטיל בת ר׳ משה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ מנשה בן הח״ר אורי שהלך לעולמו בעבור שאחיו נתנו צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת. . . . בת ר׳ רפאל שהלכה לעולמה בעבור שבעלה ר׳ גרשון הכהן וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת נחמה בת הח״ר אורי שהלכה לעולמה בעבור שבעלה מהר״ר שלמה נתן וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הק׳ ר׳ אברהם בן הר״ר אורי שנעדר מן העולם בעבור שאָחיו נתנו צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הר״ר אורי בר שמעון שהלך לעולמו בעבור שבניו נתנו צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ שלמה בר יוסף שהלך לעולמו בעבור שאביו ואשתו נתנו צדקה כו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת רבקה בת ר׳ שלמה שהלכה לעולמה בעבור שבעלה ר׳ יוסף יצחק נתן צדקה כו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת אסתר בת ר׳ עקיבה שהלכה לעולמה בעבור שבעלה ר׳ שלום נתן צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ גרשון בהר״ר אורי שהלך לעולמו בעבור שבנו ר׳ מרדכי נתן צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת שרה אסתר בת ר׳ שמעון שהלכה לעולמה בעבור שבעלה מהר״ר ישראל יחיאל הכהן ובנה ר׳ יוסף הכהן נדרו עבורה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת שרה הענדל בת ר׳ אביגדור שהלכה לעולמה בעבור שבעלה מהר״ר שלמה נתן וכו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ גרשון בר משה הכהן שהלך לעולמו בעבור שבניו נתנו צדקה כו׳.

יזכור אלהים נשמת הקדוש ר׳ מרדכי מאדל בר גרשון הי״ד בעבור שבניו נתנו צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הקדושה מרת גיטל בת ר׳ אביגדור בעבור שבעלה מהר״ר טלק נתן כו׳.

יזכור אלהים נשמת מהר״ר מנחם בהר״ר משה בעבור שאשתו הרבנית מרת ריזל נתנה כו׳.

יזכור אלהים נשמת הר״ר נחום בר שלמה הכהן בעבור שאשתו מרת רחל נתנה כו׳. (ערב ר״ה שנ״ו ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מהר״ר אברהם בח״ר שמעון בעבור שאשתו הרבנית מרת מרים ובניו כמר שמעון וכמר גרשון נתנו כו׳.

יזכור אלהים נשמת מהר״ר משה בר גרשון הכהן בעבור שאשתו הרבנית מרת חנה ובניו הר״ר ירמיה גרשון וכמר חיים הכהנים נתנו כו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ דוד טעביל בר שמעון אויערבך ואת בנו ר׳ נפתלי בר דוד ואת מהר״ר כלב אברהם בר נח משה יחיאל ואת ר׳ שלמה בה״ר נחום הכהן ואת רבי יחיאל במר״ר כלב אברהם שהלכו לעולמם וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת טויבה בת ר׳ שמעון ונשמת מיכלינא בת ר׳ שמעון בעבור שבניהם ובנותיהם נתנו כו׳.

יזכור אלהים נשמת הח״ר שלום בה״ר אורי זצ״ל בעבור שאשתו מרת גאלה ובניו הח״ר משלם וכמר ישראל וכמר אורי נתנו כו׳. (יום ב׳ ט׳ אלול)

יזכור אלהים נשמת מהר״ר שלמה בה״ר שמעון בעבור שבניו כמר שמעון וכמר אליעזר נתנו כו׳. (ביום השבת י״ג מנחם שס״א ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מרת אידל בת ר׳ שמעון בעבור שחתנו כמר יודא ובתו מרת וויטוריא נתנו וכו׳. (יום א׳ של פסח שס״א ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מרת רבקה בת מוהר״ר מרדכי שהלכה לעולמה בעבור שבעלה כמר יודא בר משה נתן וכו׳.

יזכור אלהים לטובה את נשמת מהר״ר משה מאיר הקטן הרופא בר יהודא בעבור שבניו נתנו וכו׳. (כ׳ אדר השס״ה ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הר״ר קלונימוס בר אברהם בעבור שבנו כמר יהודא נתן כו׳. (ו׳ י״ו בחודש תמוז שס״ח ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הח״ר אברהם בר יצחק בעבור שאשתו ובניו נתנו כו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ יהודא בר משה בעבור שבניו נדרו כו׳.

יזכור אלהים לטובה נשמת החסיד האלוף הח״ר יעקב קאפל במהר״ר אברהם הלוי בעבור שאשתו מרת מירל ובניו נתנו כו׳. (יום ו׳ י״ז אלול שע״ב ל״ק)

יזכור אלהים לטובה נשמת מהר״ר אברהם בן מהר״ר משה לוי העלר ואשתו הרבנית מרת בילא בת ר׳ מאיר הלוי בעבור שבתם נדרה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ אשר בר שמואל בעבור שבניו ובנותיו נדרו כו׳. (ה׳ י״א סיון שע״ה ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מרת יענטל בת הח״ר יצחק בעבור שבעלה ובניה נדרו כו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת גלא בת הח״ר שמעון בעבור שבנה נדר וכו׳.

יזכור אלהים נשמת וויטוריא בת ר׳ יוסף בעבור שבעלה ובניה נדרו כו׳. (ו׳ ד״ז כסלו שע״ז ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הר״ר צבי במהר״ר יהודא מאור קטן הרופא בעבור שאבינו נדר כו׳.

יזכור אלהים נשמת ר׳ מאיר בר משלם הלוי בעבור שבנו ר׳ יששכר נתן עשרים ליטר׳ שעוה לצדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מרת טילא בת ישראל שמואל בעבור שבנה נדר כו׳. (יום ו׳ ו׳ כסלו שע״ט לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת היקר כהר״ר יעקב בן הר״ר אהרן הלוי בעבור שבנו נדר וכו׳.

יזכור אלהים נשמת שרה בת ר׳ מאיר בעבור שבנה ר׳ יצחק בר שמואל נתן לצדקה שלשה זהובים אדומים וכו׳.

יזכור אלהים נשמת מהר״ר אשר אנשל בר מנחם בעבור שאביו ואשתו נתנו לצדקה ב׳ ז״א ולצדקה טא״י מאה זהו׳ כו׳. (א׳ ג׳ אב ש״פ ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מהר״ר משלם זלמן בהח״ר שלום בעבור שבנו כו׳. (יום ו׳ ד״ט כסליו שפ״ג)

יזכור אלהים נשמת ר׳ יצחק בר דוד בעבור שבנו ר׳ בנימן בינש נדר כו׳. (ג׳ ד״א חשון שס״ו לפ״ק)

יזכור אלהים נשמת הגאון האב״ד כמהר״ר אברהם חיים ז״ל ואשתו הרבנית מרת מלכה בת מהר״ר אלעזר בעבור שבנם נתן כו׳.

יזכור אלהים נשמת החסיד המופלג מהר״ר משלם זלמן בן החסיד מהר״ר אהרן תאומים מפראג זצ״ל ואשתו הצנועה מרת דבעריל בת ר׳ יעקב באלהרייץ ז״ל ונשמת בניהם האלופים מהר״ר אהרן זצ״ל וכהר״ר יעקב ז״ל ונשמת שתי נשיו של כהר״ר יעקב הנ״ל מרת בילא הי״ד בת מהר״ר יעקב נ״ש ומרת סלאוי בת הגאון מהר״ר שמואל אב״ד דק״ק וירמייזא בעבור שבתם מרת מירל ובניהם של האחים הנ״ל נדרו כו׳ (ואב מהנזכרי׳ הנ״ל הלכו לעולמם בשנת שפ״א ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מהר״ר אברהם בן הח״ר קלונימוס שהלך לעולמו בעבור שבנו הח״ר דוד נדר וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הרבנית מרת רבקה בת מהר״ר מרדכי הלוי ז״ל שהלכה לעולמה בעבור שבעלה מהר״ר יהודא ליווא מאור הקטן נדר וכו׳. (בר״ח אדר השצ״ג היה ביום ו׳)

יזכור אלהים נשמת החסיד המופלג מהר״ר שמחה בר גרשון הכהן שהלך לעולמו חסיד וישר בעבור שבניו נתנו צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הנדיב הנעלה הפרנס כהר״ר יששכר בער בר מאיר הלוי בעבור שבניו נתנו צדקה וכו׳ (נתבקש למעלה יום ב׳ אסרו חג דסוכת שנת שצ״ה ל״ק)

יזכור אלהים לטובה נשמת החסיד השלם הר״ר שמעון בר דוד שהלך וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הגאון מהר״ר יהודא לֶווא רוֹפא בן הגאון מהר״ר משה זצ״ל בעבור שבנותיו מרת רחל ומרת מרים ומרת פוגל שתי׳ נתנו צדקה וכו׳ וכו׳. (נתבקש לעולמו יום ה׳ ח׳ אייר שצ״ה)

יזכור אלהים נשמת כהר״ר אברהם שמש בר נח יצחק זצ״ל בעבור שבנו היקר כמר יצחק נדר לצדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת ה״ה הר״ר יעקב ב״ר שמשון הלוי ווגתו החסידה מרת רייצה בת מהר״ר אברהם ס״ל ז״ל בעבור שבניהם נדרו צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הצנועה והחסידה בלי פגימה מרת זלדה בת האלוף החסיד כמהר״ר משה כ״ץ זצ״ל שהלכה לעולמה בעבור שבנה האלוף מוהר״ר משה י״ץ ובנה הנעלה כהר״ר פייוויש נתנו צדקה וכו׳. (יום ב׳ ר״ח אדר שפ״ו לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת הצנועה מרת הענדל בת ר׳ חיים שהלכה לעולמה עבור שבנה הר״ר יהודא ש״ץ נתן לצדקה וכו׳.

יזכור אלהים את נשמת הר״ר אבנר בר חנוך שהלך לעולמו עבור שבנו הח״ר יהודא ש״ץ נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתו וכו׳.

יזכור אלהים נשמת החסיד הגאון האב״ד כמהר״ר משה ז״ל בן האלוף המרומם כהר״ר שמעון יצ״ו בעבור שאביו נתן צדקה כו׳. (נתבקש בישיבה של מעלה יום ב׳ י׳ ניסן שצ״ט ל״ק)

יזכור אלהים נשמת מרת חוה בת הנעלה כהר״ר מאיר וצ״ל שהלכה לעולמה בעבור שֶׁאַחֶי׳ האלוף כמהר״ר משה י״ץ והנעלה כהר״ר פייויש י״ץ נתנו צדקה כו׳. (ד׳ אדר שצ״ח ל״ק)

יזכור אלהים נשמת החסיד המופלג הגאון כמהר״ר שמעון וצ״ל בן האלוף כהר״ר משלם זלמן יצ״ו בעבור שאביו נדר צדקה וכו׳. (יום ה׳ ך״ב אייר שצ״ח בק״ק אייבשיץ)

יזכור אלהים נשמת החסיד המופלג כמהר״ר אליהו חיים בן הקדוש ר׳ דוד הי״ד בעבור שתלמידיו נתנו צדקה וכו׳

יזכור אלהים נשמת החסיד מהר״ר ישראל איסרל בן הקדוש הח״ר זכריה הי״ד בעבור שבנו נדר צדקה וכו׳. (יום ד׳ ך״ד אייר תא״ו ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הרבנית צנועה וחסודה מרת מרים שרה מירל בת מהר״ר משלם זלמן ז״ל אלמנת החסיד כהר״ר קאפל סג״ל ז״ל וולירשטיין שהלכה לעולמה בעבור שנדרה לאיזה צדקות סך הקצוב ליתן כל שנה ושנה לעולם ובכן תנצב״ה וכו׳. (י״ז אדר שצ״ט ל״ק)

יזכור אלהי׳ נשמת החסיד מהר״ר יוסף יוזפ׳ במהר״ר יוֹשֻׁעַ פַּ̄לק הכהן בעבור שבנו ר׳ שמואל פייוש נתן צדקה כו׳. (י״ח אדר שצ״ט ל״ק)

יזכור אלהים נשמת החסיד הראש והקצין והמנהיג האלוף כמהר״ר תנחום מיינשטר בהר״ר יודא פ״ה ז״ל בעבור שבתה מרת עלקלי אשת האלוף כהר״ר משה ג״צ נתנה צדקה וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הנדיב האלוף כהר״ר זכריה ג״צ במהר״ר ישראל איסרל ז״ל בעבור שנדר נדרים ונדבות וכלי קודש לצדקה מלבד מה שנדר ליחידים ולקהילות בשכר וכו׳.

יזכור אלהים נשמת האשה החשובה מרת וויטריא בת הח״ר שמעון זימל ז״ל בעבור שבעלה הנדיב כמר קאפל׳ סג״ל נתן לצדקה וכו׳. (כ׳ ך׳ חשון ת״א ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הצנועה האשה החשובה מרת ברוינא בת כמר שלמה בעבור שבעלה הקצין כמר משה פרעשל סג״ל נתן לצדקה עץ חיים של כסף וכו׳. (ה׳ ר״ח אייר ת״א ל״ק)

יזכור אלהים את נשמת מרת ריקל בת הח״ר שלמה לינץ י״ץ בעבור שאביה ואמה נתנו צדקה וכו׳ (ט״ו שבט ת״א ל״ק)

יזכור אלהים את נשמת מרת בֵּילא בת מוהר״ר חיים ז״ל שמש עבור שנדרה נדרים ונדבות פה בקהילתנו ולשאר קהילות בשכר זה כו׳. (ח׳ אדר ראשון שפ״א ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הצנועה מרת אסתר בת ר׳ יואל ז״ל עבור שבעלה הנעלה החבר ר׳ אפרים יהודה ש״ץ נדר ונתן מתנה הגונה לצדקה בעד הזכרת נשמתה וגם

נדרה נדרים ונדבות לאיזה צדקות ולעניים בשכר זה וכו׳. (עטרת ביתו יום ב׳ אייר שנת לראות טו״ב ידו״ד באר״ץ חיי״ם ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הצנועה מרת זעמיל בת הר״ר שמעון בעבור שבעלה האלוף מהר״ר משה ס״ל בן הר״ר יעקב ז״ל נתן בעבורה לצדקה כו׳. (א׳ י״ד חשון שצ״ה ל״ק)

יזכור אלהים נשמת הצנועה מרת הענדל בת מהור״ר אברהם הלוי ז״ל בעבור שבעלה האלוף כהר״ר יצחק נתן בעבור׳ לצדקה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אברהם יצחק ויעקב ושאר צו״ץ שבגן עדן אמן.

יזכור אלהים נשמת מרת יוטל בת ר׳ דוד בעבור שבעלה כמר שמעיה נתן בעבורה לצדקה בעד הזכרת נשמתה וכו׳. (יום ג׳ ט״ו ניסן ת״ה לפ״ק)

יזכור אלדים את נשמת הבחור החשוב החתן החבר רבי יעקב קאפיל בן האלוף מהר״ר משה הלוי שהלך לעולמו בן י״ד שנים בעבור שאביו נתן מתנה מרובה והגונה לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״צ שבג״ע ונאמר אמן. (ויעקב הלך לדרכו בליל שבת ח״י אלול ונקבר ביום א׳ שלאחריו שנת ויהי א״ך יצ״א יצ״א יעק״ב תה״ל)

יזכור אלהים את נשמת הצנועה מרת מירל בת האלוף מהר״ר אורי הכהן שהלכה לעולמה ביום ג׳ ז׳ למנחם ת״ד לפ״ק ואת בנה הילד יהודא בן הח״ר משה שהלך לעולמו במוצאי שבת יום ראשון דח״ה של סוכות ואת הילד אברהם בן מהר״ר אורי הכהן שהלך לעולמו במוצאי שבת ג׳ תשרי ת״ו לפ״ק בעבור שאביהם נתן בעבורם לצדקה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צדיקים וצדקניות שבג״ע ונאמר אמן.

יזכור אלהים נשמת החסיד הראש והקצין והמנהיג האלוף הר״ר יצחק בר שמואל וצ״ל בעבור שבנו הר״ר שמואל נתן מתנה מרובה לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אברהם יצחק ויעקב ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים נשמת הנעלה כמר משה בן הר״ר יעקב הלוי בעבור שנדר נדרים ונדבות וס״ת עם פרכת לצדקה מלבד מה שנדר לעניי ארץ ישראל.

יזכור אלדים נשמת הקדוש כהר״ר תנחום מיינשטר בן הראש והקצין והמנהיג כמהר״ר משה סג״ל שהלך לעולמו בקדושה ובטהרה בעבור שאביו נתן מתנה הגונה לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״צ שבג״ע ונאמר אמן. (נהרג ונקבר ביום ו׳ י״א תשרי בשנת ובפרשת כי דם ע׳ב׳ד׳ו׳ יק׳ו׳ם׳ ו׳נ׳ק׳ם׳ ישיב לצריו תכד״ל)

יזכור אלהים נשמת הקצין והמנהיג כהר״ר יצחק בן מהר״ר אורי ז״ל בכרך ונשמת אשתו היקרה מרת הינדל בת ר׳ אברהם סג״ל ז״ל שהלכו לעולמם בעבור שבתם נתנה מתנה לצדקה בעד הזכרת נשמתם בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צדיקים וצדקניות שבג״ע ונאמר אמן.

יזכור אלהים נשמת החבר ר׳ ישראל בן החבר ר׳ שלום.

יזכור אלהים את נשמת כהר״ר יחיאל בן הגאון מהר״ר שמעון בעבור שנתנו מתנה לצדקה בעד הזכרת נשמתו.

יזכור אלהים את נשמת הראש והקצין מנהיג כמהר״ר שמעון בן הקצין כהר״ר שמואל ז״ל בעבור שהקדיש ס״ת לצדקה בעד.

יזכור אלהים נשמת הנעלה כמר יהודא בר נפתלי הלוי עבור שאשתו ובניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר וכו׳.

יזכור אלהים נשמת הקדושה מרת עדיל בת הקדוש הח״ר אורי ז״ל עבור שבניה נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתה בשכר זה וכו׳

יזכור אלהים את נשמת מהור״ר יוסף יעקב בן הר״ר דוד ז״ל שמש ונאמן דק״ק הנ״ל.

יזכור אלדים את נשמת הראש וקצין ומנהיג ה״ה כהר״ר חנוך בן הח״ר משה יעקב שהלך לעולמו הטוב עבור שבניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן אמן. (יום א׳ ז״ך תשרי שי״ק לפ״ק)

יזכור אלדים את נשמת האשה החשובה מרת נחמה בת הח״ר אורי שהלכה לעולמה הטוב עבור שבנה הח״ר אברהם נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן אמן.

יזכור אלדים את נשמת התורני השלם מהר״ר אלחנן במהר״ר צבי שהלך לעולמו הטוב עבור שניתן לצדקה בעד הזכרת נשמתו הטהורה בשכר זה תנוח נפשו בערן גן אלדים עם נשמת אי״ו ושאר צדיקי׳ וצדקניות שבגן עדן אמן.

יזכור אלהים את נשמת מוהה״ר אפרים יהודא ש״ץ בן הח״ר שמואל ש״ץ. (עבור שאשתו וכו׳)

יזכור אלדים את נשמת הצנועה מרת שפרינצל בת ר׳ משה הלוי עבור שנכדיה נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ.

יזכור אלהים את נשמת כהר״ר יעקב קאפיל בהח״ר יהודא ז״ל ואשתו היקרה מרת אידל בת מוהר״ר משולם זלמן ז״ל שהלכו לעולמם הטוב עבור שבנם הנעלה כהר״ר בנימן נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתם בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן. (הלך לעולמו יום ב׳ י׳ מנחם תכ״ג ואשתו הלכה לעול׳ ביו׳ א׳ ט״ז אב שפ״ט לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה מרת יכנט בת האלוף המרומם כמהר״ר אליהו חלפן הרופא שהלכה לעולמה הטוב בעבור שבניה נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן. (הלכה לעולמה בל״ג בעומר בערב ת״ו ל׳)

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה מרת מעלה בת מהר״ר יעקב שהלכה לעולמה הטוב בעבור שבעלה ובתה נתנו לצדקה מתנה מרוב׳ בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן. (הלכה לעולמה יום ד׳ ר״ח אלול ת״א ל׳)

יזכור אלדים את נשמת הח״ר חיים בהח״ר שמואל שהלך לעולמו הטוב עבור שאשתו ובניו נ״ל בעד הזכרת נשמתו וכו׳.

יזכור אלהים את נשמת הצנועה מרת מרים בת הגאון מהר״ר יהודא ליב רופא זצ״ל שהלכה לעולמה בעבור שבעלה ר׳ משלם זלמן פ״ה ובניה׳ נתנו לצדקה בעדה בשכר זה וכו׳. (הלכה לעולמה יום ד׳ ט״ו למנחם תי״ד לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת מרת קראסיל בת הקדוש מהר״ר יצחק ז״ל הי״ד שהלכה לעולמה בעבור שבעלה מהר״ר חיים נדר לצדקה בעד הזכרת נשמתה. (יום ג׳ ב׳ דסוכו׳ תי״ד ל׳)

יזכור אלהי׳ את נשמת מהר״ר חיים ב״ר זלמן פ״ה שהלך לעולמו הטוב בעבור שאביו ר׳ משולם זלמן פ״ה נדר לצדקה. (יום ב׳ ד״ח תשרי תכ״ו ל׳)

יזכור אלהי׳ את נשמת מר׳ רבקה בת כמ׳ ירמי׳ ס״ל שהלכה לעולמה בעבור שחמי׳ ר׳ משלם זלמן פ״ה נדר לצדקה. (יו׳ ו׳ ד״ח חשון תכ״ו ל״ק)

יזכור אלהים את נשמת האלוף המרומם דיין המופלג כמוהר״ר אהרן סג״ל מירלש שהלך לעולמו הטוב עבור שאשתו ובניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת הראש והקצין והמנהיג כמוהר״ר יעקב הוד בן מוהר״ר נפתלי שהלך לעולמו הטוב בעבור שהקדיש לצדקה ס״ת עם עץ חיים של כסף בשכר זה תנצב״ה וכו׳. (הלך לעולמו ד״ח שבט תי״ז לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה היקרה מרת רעכל בת הח״ר יעקב הלוי בעבור שבניה נתנו מתנה לצדקה בעבורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת הצנועה והיקרה מרת בונה בת הגאון מהר״ר אברהם פלעש שהלכה לעולמה הטוב עבור שנתנו מתנה לצדקה בעד הזכרת נשמתה.

יזכור אלהים את נשמת הנעלה כהר״ר יוסף מצליח בן כמ״ר מנחם יצחק סג״ל שהלך לעולמו בעבור שאשתו נתנה מתנה לצדקה עבור הזכרת נשמתו הטהורה בשכר זה תהא נפשו צרורה בצרור החיים עם נשמת אברהם יצחק ויעקב ושאר צדיקים שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלדים את נשמת הנעלה כהר״ר יששכר בר (בערמן) ירמיה יצחק סג״ל שהלך (יום ב׳ ז׳ ניסן תכד״ל) לעולמו בעבור שבניו נתנו מתנה לצדקה עבור הזכרת נשמתו הטהורה בשכר זה תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה מרת אידל בת הח״ר שמעון זימל ז״ל שהלכה לעולמה הטוב בעבור שבניה נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת אי״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן. (הלכה לעולמה בערב שבת קודש י״ד שבט נשמה ק׳ד׳ו׳ש׳ה׳ לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת היקר כהר״ר שלמה זלמן בן מהר״ר אהרן הלוי שהלך לעולמו בעבור שנדר בגדי קדש לצדקה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״י ושאר צו״צ שבג״ע ונאמר אמן. (יום ו׳ ד״ט כסליו ת״ו יו״ד גימ״ל לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת האשה חשובה ויקרה הצנועה מרת לאה בת מהר״ר אהרן הלוי שהלכה לעולמה הטוב בעבור שבעלה נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהורה. (בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ועם שאר צו״ץ שבג״ע ונאמר אמן. יום א׳ טו״ב אדר ת״ו כ״ף ז״ן לפ״ק)

יזכור אלדים את נשמת הגאון כמהר״ר שעפטיל בן הגאון מהר״ר ישעיה סג״ל שהלך לעולמו הטוב.

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה היקרה מרת רחל בת הח״ר שמעון שהלכה לעולמה הטוב עבור שבעלה כהר״ר דוד נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהור׳ בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן.

יזכור אלהים את נשמת האלוף המרומם החסיד כמהור״ר אשר לעמיל במהר״ר מרדכי שהלך לעולמו הטוב עבור שאשתו ובניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו וכו׳. (בין השמשות יו׳ ב׳ למחרתו יום ג׳ א״ך אלול בח״י שב״ק לכל ישראל לפ״ק)

יזכור אלדים את נשמת האשה החשובה מרת בראנעטי בת מהר״ר שמשון כ״ץ שהלכה לעולמה בירושלים עיר הקודש בת תשעים ושלש שנים ב״ז תנצב״ה א׳. (ב׳ שבט תק״ט ל׳)

יזכור אלהים את נשמת הבחור נתן בן הח״ר דוד בר י״נ שהלך לעולמו הטוב עבור שאביו האלוף כהר״ר דוד נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבג״ע.

יזכור אלדים את נשמת האשה חשובה מרת דינה בת הח״ר אברהם שמש שהלכה לעולמה הטו׳ עבור שבניה נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהור׳ ב״ז תנצב״ה ע״נ א״ו ושאר צו״ץ אמן.

יזכור אלהים את נשמת כמר מאיר בן הר״ר יצחק שהלך לעולמו הטוב עבור שבניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו. (יום . . . ג׳ שבט תכ״ח ל׳)

יזכור אלדים את נשמת ה״ה כמהר״ר יאסקי בן הר״ר צבי שהלך לעולמו.

יזכור אלהים את נשמת היקר כהר״ר יצחק במהר״ר שלמה שהלך לעולמו הטוב בעבור שבניו נתנו מתנה לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת הישיש כהר״ר יצחק בהח״ר אברהם שמש שהלך לעולמו הטוב בעבור שבניו נתנו מתנה לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת הרבני׳ מרת דבעריל בת הח״ר יעקב קאפיל ס״ל אשת הגאון הגדול אב״ד ור״מ כמוהר״ר משה ר׳ מענדילש שהלכה לעולמה הטוב עבור

שאחיה האלוף כמוהר״ר משה סג״ל נתן לצדק׳ בעד הזכרת נשמתה הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבג״ע ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת הראש וקצין מנהיג הקהלה כמהר״ר אהרן בן מהר״ר יוסף יעקב הלוי שהלך לעולמו בעבור שנדר לצדקה בחייו וגם בניו נתנו בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צדיקים וצדקניות שבג״ע ונאמר אמן. (יום ו׳ י״ד חשון ת״ו כ״ף לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת האלוף כמוהר״ר אנשיל בן האלוף המרומם ה״ה נ״י כמוהר״ר שמעון חתן ה״ה ראש וקצין כמוהר״ר משה מירלש ס״ל שהלך לעולמו הטוב עבור שבניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבג״ע ונאמר אמן. (יום ו׳ ד״ו אדר ראשון תק״א ל׳)

יזכור אלהים את נשמת הצנועה מרת ירעס בת האלוף המרומם ראש וקצין ונדיב כמוהר״ר משה מירלש ס״ל אשת המנוח האלוף כמהר״ר אנשיל שהלכה לעולמה הטוב עבור שבניה נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמת׳ הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן. (יום ב׳ ד״ט אדר ראשון תק״א ל״ק)

יזכור אלדים את נשמת כמהר״ר הירש בן הר״ר יצחק שהלך לעולמו הטוב עבור שאשתו מרת מעריל נתנה לצדקה בעד הזכרת נשמתו בשכר זה תנצב״ה). (ז׳ ניסן תכ״א ל׳)

יזכור אלהים את נשמת האשה היקרה מרת ריזל בת ר׳ זאב וואלף בריסק שהלכה לעולמה הטוב בעבור שאביה נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבג״ע ונאמר אמן. (יום א׳ ז״ך סיון נשמה ה׳ק׳ד׳ו׳ש׳ה׳ לפ״ק)

יזכור אלהים את נשמת האשה היקרה מרת מרים מלכה בת הר״ר אהרן מלכש זצ״ל אשת ר׳ משלם זלמן ממשפחת אויערבך נקרא ר׳ זלמן פ״ה בעבור שהיא נדרה לבדק הבית חמשים זהובי׳ ושנ׳ בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבג״ע ונ״א.

יזכור אלהים את נשמת האשה החשוב׳ מרת קרינדל בת הראש וקצין כהר״ר יעקב קאפיל סג״ל כ״ה עבור שאביה נתן לצדקה בעד ה״נ ב״ז תנצב״ה.

יזכור אלהים את נשמת הראש וקצין ונדיב כהר״ר יעקב קאפיל סג״ל שהלך לעולמו הטוב עבור שבניו נתנו לצדקה בעד הזכרת נשמתו הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמ׳ א״ו ושאר צו״ץ שבג״ע ונאמר אמן. (יום ה׳ ד״ז ניסן ת״ל ל״ק)

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה היקרה מרת צארטיל בת הנעלה כהר״ר אביגדור ג״ץ אשת הראש וקצין ונדיב כהר״ר יעקב קאפיל סג״ל ר״ה שהלכה לעולמה הטוב עבור שבעלה נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהורה בשכר זה תנצב״ה עם נשמת א״ו ושאר צו״ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת האשה החשובה היקרה מרת מינקלי בת מהר"ר אליהו זצ"ל שהלכה לעולמה הטוב עבור שבעלה היקר כמ"ר ליב נתן לצדקה בעד הזכרת נשמתה הטהורה בשכר זה תנצב"ה עם נשמת א"יו ושאר צו"ץ שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור אלהים את נשמת האלוף מוהר"ר מרדכי בן הח"ר צבי ואשתו היקרה מרת רבקה בת הח"ר יעקב הלוי ז"ל שהלכו לעולמם הטוב עבור שהקדישו ס"ת ומענטילי ומפה לצדקה בשכר זה תנצב"ה עם נשמת א"יו ושאר צו"ץ שבגן עדן ונאמר אמן.
